

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ**  
**ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ ΙΧΘΥΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΥΔΑΤΙΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ**  
**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ**



**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ»**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**«Ο ρόλος των περιβαλλοντικών γνώσεων και των περιβαλλοντικών  
αξιών στις πεποιθήσεις και την καταναλωτική συμπεριφορά των  
πολιτών»**

Ηλέκτρα Σκάρπα

**ΒΟΛΟΣ 2022**

**UNIVERSITY OF THESSALY**  
**DEPARTEMENT OF ICHTHYOLOGY AND AQUATIC ENVIRONMENT AND**  
**DEPARTEMENT OF SPECIAL EDUCATION**



**JOINT POSTGRADUATE PROGRAMME**  
**«EDUCATION FOR SUSTAINABILITY AND THE**  
**ENVIRONMENT»**

**JOINT POSTGRADUATE MASTER'S THESIS**

**«The role of environmental knowledge and environmental values in  
citizens' beliefs and consumer behaviour»**

Ilektra Skarpa

**VOLOS 2022**

© ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, 2022 Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία (Μ.Δ.Ε.), η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών: Εκπαίδευση για την Αειφορία και το Περιβάλλον και τα λοιπά αποτελέσματα αυτής αποτελούν συνιδιοκτησία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης και αναπαραγωγής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και τον συγγραφέα και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, όπου εκπονήθηκε η Μ.Δ.Ε. καθώς και τον Επιβλέποντα Καθηγητή και την Επιτροπή Αξιολόγησης

**Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:**

**Ματσιώρη Στεριανή**, Καθηγήτρια, Τμήμα Γεωπονίας Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος, Σχολή Γεωπονικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,  
**Επιβλέπουσα**

**Δρίτσας Σοφοκλής**, Δρ., Μέλος Ε.ΔΙ.Π., Βαθμίδα Α', Τμήμα Γεωπονίας Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος, Σχολή Γεωπονικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, **Μέλος**

**Παρασκευόπουλος Στέφανος**, Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, **Μέλος**

**Στους γονείς μου**

## Ευχαριστίες

Για τη συγγραφή της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Ματσιώρη Στεριανή, Καθηγήτρια του Τμήματος Γεωπονίας, Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος της Σχολής Γεωπονικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, για την εξαιρετική συνεργασία μας, τις χρήσιμες συμβουλές της και την συνεχή υποστήριξή της καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω πολύ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, κ. Δρίτσα Σοφοκλή, Δρ., Ε.ΔΙ.Π., Βαθμίδα Α' του Τμήματος Γεωπονίας Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος της Σχολής Γεωπονικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και κ. Παρασκευόπουλο Στέφανο, Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Ειδικής Αγωγής της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για τη συνεργασία μας και τις πολύτιμες συμβουλές τους κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους και όλες τους συμμετέχοντες και συμμετέχουσες της έρευνάς μου, για την καθοριστική συμβολή τους στη διεξαγωγή της έρευνας και τον προσωπικό χρόνο που αφιέρωσαν σε αυτή.

Τέλος, ευχαριστώ εκ βαθέων τους γονείς μου, Βασιλική Κοντογιάννη και Θεόδωρο Σκάρπα για την αμέριστη αγάπη τους, την αδιάλειπτη στήριξή τους και την ενθάρρυνσή τους σε όλη την ακαδημαϊκή μου εξέλιξη.

## Περίληψη

**Υπόβαθρο:** Δίχως αμφιβολία, η κλιματική αλλαγή αποτελεί την κεντρικότερη πρόκληση που θα αντιμετωπίσει η ανθρωπότητα στη συνέχεια του 21ου αιώνα. Το σχετικό αυτό πρόβλημα έχει επισημανθεί εδώ και δεκαετίες, ενώ πλέον φαίνεται πως έχουμε εισέλθει στην κυρίως φάση εκδήλωσης της κρίσης. Στο πλαίσιο αυτό, είναι επιβεβλημένη η ανάληψη πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής.

**Στόχος:** Η διερεύνηση της σχέσης των φιλικών προς το περιβάλλον καταναλωτικών επιλογών με τις περιβαλλοντικές αξίες και τις περιβαλλοντικές γνώσεις.

**Μεθοδολογία:** Για την εξέταση αυτών των σχέσεων, χορηγήθηκαν τρία σχετικά ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς. Οι μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν σε ένα δείγμα 120 συμμετεχόντων του γενικού πληθυσμού. Τα δεδομένα της έρευνας αναλύθηκαν μέσω του προγράμματος SPSS.

**Αποτελέσματα:** Στη συγκεκριμένη μελέτη διαπιστώθηκε μια θετική και στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στις περιβαλλοντικές γνώσεις και στις φιλοπεριβαλλοντικές καταναλωτικές επιλογές. Επομένως, όσο πιο υψηλές οι σχετικές γνώσεις, τόσο πιο υψηλές οι σχετικές επιλογές ( $r=0.935$ ,  $p<0.001$ ). Αντίθετα, δεν διαπιστώθηκε κάποια στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στις περιβαλλοντικές αξίες και στις φιλοπεριβαλλοντικές καταναλωτικές επιλογές ( $p=0.370$ ,  $r=-0.008$ ).

**Συμπεράσματα:** Η καταληκτική πρόταση της συγκεκριμένης έρευνας έχει να κάνει με την περαιτέρω ενίσχυση των γνώσεων των πολιτών για ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή, ώστε να υπάρξει η αναγκαία μεταβολή σε επίπεδο φιλοπεριβαλλοντικών καταναλωτικών από πλευράς τους συμπεριφορών.

**Λέξεις κλειδιά:** καταναλωτικές επιλογές; κλιματική αλλαγή; περιβάλλον;  
περιβαλλοντικές αξίες; περιβαλλοντικές γνώσεις



## Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη .....	i
1. Εισαγωγή .....	1
2. Θεωρητικό Μέρος .....	5
2.1 Ο κλάδος της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας.....	5
2.2 Οι περιβαλλοντικές αξίες.....	9
2.2.1 Βασικές παράμετροι των περιβαλλοντικών αξιών .....	9
2.2.1.1 Φιλοσοφικές παράμετροι του ζητήματος.....	9
2.2.1.2 Οικονομική θεώρηση των περιβαλλοντικών αξιών και περιβαλλοντική αξιολόγηση .....	14
2.2.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις για τις περιβαλλοντικές αξίες .....	25
2.2.2.1 Η βαθιά οικολογία .....	25
2.2.2.2 Η Ηθική της Γης .....	27
2.2.2.3 Τα δικαιώματα των ζώων .....	28
2.2.2.4 Ο οικοφεμινισμός.....	29
2.2.2.5 Ανθρωποκεντρική, βιοκεντρική και οικοκεντρική περιβαλλοντική ηθική ....	31
2.2.3 Η σύγκρουση ανθρώπινων και περιβαλλοντικών αξιών .....	32
2.3 Οι περιβαλλοντικές γνώσεις .....	34
2.4 Η σχέση περιβαλλοντικών στάσεων, γνώσεων και πρακτικών .....	41
2.5 Η καταναλωτική συμπεριφορά .....	46
2.5.1 Προσδιορίζοντας την καταναλωτική συμπεριφορά.....	46
2.5.2 Μοντέλα της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς .....	48
2.5.2.1 Το Βασικό Μοντέλο Συμπεριφοράς Καταναλωτή .....	48
2.5.2.2 Η Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων των Καταναλωτών .....	49
2.5.3 Ο ρόλος των αναγκών και των κινήτρων στην καταναλωτική συμπεριφορά ...	51
2.5.4 Εξωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν την καταναλωτική συμπεριφορά ....	53
2.5.4.1 Οι πολιτιστικοί παράγοντες .....	53
2.5.4.2 Οι κοινωνικοί παράγοντες .....	54
2.5.4.3 Προσωπικοί παράγοντες.....	56
2.5.4.4 Ψυχολογικοί παράγοντες .....	57
3. Ερευνητικό Μέρος.....	59

3.1 Στόχος .....	59
3.2 Μεθοδολογία.....	59
3.2.1 Ερευνητικά ερωτήματα.....	59
3.2.2 Σχεδιασμός έρευνας.....	59
3.2.3 Μετρήσεις .....	60
3.2.3.1 Κοινωνικοδημογραφικά δεδομένα.....	60
3.2.3.2 Περιβαλλοντικές γνώσεις .....	61
3.2.3.3 Περιβαλλοντικές αξίες.....	61
3.2.3.4 Καταναλωτικές συμπεριφορές.....	61
3.2.3 Διαδικασία .....	62
3.2.4 Ανάλυση δεδομένων .....	63
3.3 Αποτελέσματα.....	66
3.3.1 Περιγραφική ανάλυση .....	66
3.3.2 Επαγωγική ανάλυση .....	74
4. Συμπεράσματα-Συζήτηση Αποτελεσμάτων .....	131
Βιβλιογραφία .....	139
Παράρτημα .....	149
Abstract.....	173

## 1. Εισαγωγή

Το κλίμα αφορά τη μέση κατάσταση του καιρού για μία παρατεταμένη χρονική περίοδο, που υπολογίζεται περίπου στα 35 έτη. Μελετώντας το κλίμα μπορούν να εξαχθούν γενικότερα συμπεράσματα για τον καιρό που επικρατεί σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή, απαλείφοντας τα σχετικά σφάλματα. Φαίνεται μάλιστα ακόμα και μία περίοδος 15 ετών να είναι επαρκής για τη μελέτη του κλίματος μιας περιοχής και την εξαγωγή σχετικών συμπερασμάτων (Wright & Boorse, 2013). Το κλίμα εξαρτάται από μία πληθώρα διαφορετικών χαρακτηριστικών, που αφορούν τα φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, αλλά και τις ενέργειες από πλευράς του ανθρώπου (Miller, 2004; Wright & Boorse, 2013).

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα φυσικό φαινόμενο, βάσει του οποίου το κλίμα της γης γίνεται πιο θερμό ή ψυχρό για παρατεταμένα χρονικά διαστήματα (Ναντσόπουλος, 2017). Για τη μεταβολή του κλίματος θεωρούνται υπεύθυνα φαινόμενα τα οποία έχουν ως συνέπεια τη μεταβολή της μέσης θερμοκρασίας της γης και συγκεκριμένα την αύξηση αυτής. Ως κύριος παράγοντας που αφορά την κλιματική αλλαγή μελετάται η ηλιακή ακτινοβολία που φτάνει στη γη (Filho & Manolas, 2012). Το κλίμα μεταβάλλεται επίσης λόγω θαλάσσιων ρευμάτων, σεισμών, ανέμων και ηφαιστειακών εκρήξεων (Wright & Boorse, 2013). Η ανθρωπογενής δραστηριότητα έχει οπωσδήποτε μία σημαντική επίδραση στο φαινόμενο, καθώς η έκκριση αερίων και κυρίως αυτών που σχετίζονται με το φαινόμενο του θερμοκηπίου έχει μία σημαντική ευθύνη για την κλιματική αλλαγή (Filho & Manolas, 2012).

Κατά τον 20ο αιώνα παρατηρήθηκε μία σημαντική τάση για αύξηση της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη η οποία συνεχίζεται και στον 21ο αιώνα. Το ζήτημα αυτό

αφορά την παγκόσμια υπερθέρμανση του πλανήτη, δηλαδή το φαινόμενο του θερμοκηπίου λόγω της ανθρώπινης δραστηριότητας. Κάτι τέτοιο οφείλεται στην εκπομπή διοξειδίου του άνθρακα, αλλά και μεθανίου. Το διοξείδιο του άνθρακα εκπέμπεται κυρίως ανθρωπογενώς, με την καύση των ξύλων και μέσω των ορυκτών καυσίμων. Παρομοίως, το μεθάνιο εκπέμπεται κατά τη διαδικασία ανατροφής ζώων και κατά τη μεταφορά του άνθρακα, του φυσικού αερίου και του πετρελαίου, όπως επίσης και κατά την καύση βιομάζας (Ναντσόπουλος, 2017). Η ένταση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής μπορεί να διαπιστωθεί λαμβάνοντας υπόψιν πως κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα απελευθερώθηκε στον πλανήτη με τρόπο ανθρωπογενή η ίδια ποσότητα διοξειδίου του άνθρακα με αυτό που απορρόφησε το σύνολο των έμβιων οργανισμών μέσα από τη φωτοσύνθεση εντός ενός δισεκατομμυρίων ετών (Ζερεφός, 2009).

Οι συνέπειες που συνεπάγεται η κλιματική αλλαγή έχουν απασχολήσει σε σημαντικό βαθμό επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Οι συνέπειες αυτές είναι δύσκολο να προβλεφθούν, δεδομένου πως το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής είναι αρκετά απρόβλεπτο. Είναι ωστόσο ευρέως αποδεκτό πως προκύπτει ένα πλήθος αρνητικών συνεπειών για διαφορετικές παραμέτρους της ανθρώπινης ζωής (Ναντσόπουλος, 2017). Οι συνέπειες αυτές αναμένεται αφορούν στο ίδιο το φυσικό περιβάλλον (Ναντσόπουλος, 2017), την ανθρώπινη υγεία, καθώς αναμένεται αύξηση των χρόνιων νοσημάτων, όπως για παράδειγμα αναπνευστικά (Tie & Cao, 2009), την ψυχική υγεία, δεδομένου πως αναμένεται αύξηση της συχνότητας των συναισθηματικών και αγχωδών διαταραχών (Trombley, Chalupka, & Anderko, 2017), το εισόδημα, καθώς η κλιματική αλλαγή οδηγεί σε αύξηση της τιμής βασικών αγαθών (Kane, Reilly, & Tobey, 1992), τη βία σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς αναμενόμενα θα αναπτυχθούν εντονότερες συγκρούσεις λόγω της κοινωνικής αποδιοργάνωσης (Ναντσόπουλος, 2017), τη

μετανάστευση από περιοχές που αναμένεται να πληγούν σε σημαντικό βαθμό (Constable, 2017) και τη διασφάλιση της ισότητας σε παγκόσμιο επίπεδο, δεδομένου πως η περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη των περιοχών του αναπτυσσόμενου κόσμου παρεμποδίζεται, καθώς η υπερκατανάλωση από τους πολίτες τους θα οδηγήσει σε διόγκωση του περιβαλλοντικού προβλήματος (Thiel & Masters, 2014). Μάλιστα, φαίνεται πως οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Για παράδειγμα, οι αρνητικές επιδράσεις σε επίπεδο ψυχικής υγείας αναμενόμενα συνδέονται με τις επιδράσεις σε επίπεδο κοινωνικής αποδιοργάνωσης και βίας (Ναντσόπουλος, 2017).

Επί του παρόντος, η ανθρωπότητα καλείται να αντιμετωπίσει την πρόκληση της πανδημίας COVID-19. Η πανδημία αναμφίβολα οδήγησε στη διαπίστωση πως το υφιστάμενο μοντέλο ζωής δεν ήταν βιώσιμο. Έτσι, από πλευράς του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ προτείνεται μία επανεκκίνηση του υφιστάμενου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης, με στόχο τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του κόσμου που αναμένεται να γεννηθεί μετά το πέρας της πανδημίας (Schwab & Malleret, 2020). Ως εκ τούτου, η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αναμένεται να καταστεί, πιο σημαντική στο μέλλον, δεδομένου μάλιστα πως η πανδημία παρεμπόδισε σε σημαντικό βαθμό την επίτευξη των στόχων του 2030 που είχαν τεθεί από τον ΟΗΕ για το κλίμα (Gulseven, Al Harmoodi, Al Falasi, & Al Shomali, 2020). Επιπλέον, η Τελική Έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη αναδεικνύει τη σημαντικότητα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής σε κρατικό επίπεδο για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής μπορεί να θεωρηθεί ως μία κεντρική πρόκληση για το άμεσο μέλλον.

Σε κάθε περίπτωση, η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής δεν επαφίεται αποκλειστικά και μόνο σε κρατικές πολιτικές, δεδομένου πως η συμβολή του κάθε ατόμου ως καταναλωτή στο περιβαλλοντικό ζήτημα είναι αδιαμφισβήτητη. Είναι έτσι αναγκαία η εξέταση του ζητήματος των στάσεων και συμπεριφορών που σχετίζονται με τις καταναλωτικές πρακτικές, με στόχο τη διαπίστωση του πως οι πολίτες μπορούν να καταστούν σύμμαχοι στις κρατικές προσπάθειες για αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Στο πλαίσιο αυτό, η συγκεκριμένη έρευνα εξέτασε τον ρόλο των περιβαλλοντικών γνώσεων και των περιβαλλοντικών αξιών στις πεποιθήσεις και την καταναλωτική συμπεριφορά των πολιτών.

## 2. Θεωρητικό Μέρος

### 2.1 Ο κλάδος της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας

Η Περιβαλλοντική Ψυχολογία είναι ένας διεπιστημονικός τομέας που επικεντρώνεται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντός τους. Εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο το φυσικό περιβάλλον και το δομημένο περιβάλλον μας διαμορφώνουν ως άτομα. Η Περιβαλλοντική Ψυχολογία δίνει έμφαση στο πώς οι άνθρωποι αλλάζουν το περιβάλλον και πώς το περιβάλλον αλλάζει τις εμπειρίες και τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Το πεδίο της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας ορίζει τον όρο «περιβάλλον» ευρέως, περιλαμβάνοντας το φυσικό, κοινωνικό, δομημένο, μαθησιακό και πληροφοριακό περιβάλλον (Gifford, 2007).

Η Περιβαλλοντική Ψυχολογία δεν αναγνωρίστηκε πλήρως ως επιστημονικό πεδίο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν οι επιστήμονες άρχισαν να αμφισβητούν την έως τότε θεώρηση για τη σχέση μεταξύ της ανθρώπινης συμπεριφοράς και του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος. Από την περίοδο αυτή και ύστερα ο τομέας της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας έχει εστιάσει στην ανάπτυξη ενός επιστημονικού πεδίου που είναι προσανατολισμένο τόσο στις αξίες που αφορούν το περιβάλλον, όσο και στα προβλήματα, δίνοντας προτεραιότητα στην έρευνα που αποσκοπεί στην επίλυση σύνθετων περιβαλλοντικών προβλημάτων στην επιδίωξη της ατομικής ευημερίας. Ως πεδίο που αναπτύχθηκε επί της σύγκλισης διαφόρων επιστημών, η Περιβαλλοντική Ψυχολογία διακρίνεται από μια ευρεία και εγγενώς διεπιστημονική εστίαση. Εξετάζει σε θέματα όπως η διαχείριση φυσικών πόρων, η επίδραση του περιβαλλοντικού στρες στην ανθρώπινη απόδοση, η επεξεργασία πληροφοριών σχετικά

με το περιβάλλον από τον άνθρωπο και η ανάπτυξη πρακτικών για την προστασία και τον σεβασμό του περιβάλλοντος (Gifford, 2007).

Αυτό το μεγάλο διεπιστημονικό εύρος οδήγησε αυτόματα και σε εμπλοκή επιστημόνων από διάφορα πεδία. Γεωγράφοι, οικονομολόγοι, αρχιτέκτονες τοπίου, υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, εκπαιδευτικοί και επιστήμονες του μάρκετινγκ έχουν ουσιώδη συμβολή στην εξέλιξη της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας (Gifford, 2007).

Από ιστορικής απόψεως, οι απαρχές του πεδίου μπορούν να εντοπιστούν στους ρομαντικούς ποιητές, όπως ο Wordsworth και ο Coleridge, οι οποίοι επέστησαν την προσοχή στη δύναμη της φύσης και στη σημασία της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης με αυτήν. Ο Δαρβίνος επεσήμανε τον ρόλο του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της εξέλιξης. Η ιδέα αυτή βρήκε άμεση απήχηση στην τότε επιστημονική κοινότητα. Μια ακραία βικτοριανή αποδοχή αυτής της άποψης ήταν οι «περιβαλλοντικοί ντετερμινιστές», που επέμεναν ότι το φυσικό περιβάλλον και το κλίμα επηρέαζαν την εξέλιξη των φυλετικών χαρακτηριστικών. Ο Willy Hellpach (1877-1955) ήταν ο πρώτος που ανέφερε τον όρο «Περιβαλλοντική Ψυχολογία». Ένα από τα βιβλία του, το *Geopsyche*, πραγματεύεται ζητήματα όπως το πώς ο ήλιος και το φεγγάρι επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, τον αντίκτυπο των ακραίων περιβαλλοντικών συνθηκών στον ψυχισμό κ.ά. Οι Jakob von Uexküll, Kurt Lewin, Egon Brunswik και αργότερα οι Gerhard Kaminski και Carl Friedrich Graumann αποτελούν επίσης σημαντικούς κοινωνικούς επιστήμονες της πρώιμης αυτής περιόδου που ασχολήθηκαν με το σχετικό ζήτημα (Gifford, 2007).

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανέδειξε την ανάγκη για ορθολογική διαχείριση του αστικού χώρου κατά την ανοικοδόμηση των ευρωπαϊκών κρατών. Για να



ανταποκριθούν στις απαιτήσεις αυτές πολλές χώρες δημιούργησαν ερευνητικά κέντρα που μελετούσαν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τον χώρο. Στο Ηνωμένο Βασίλειο το Building Research Centre μελέτησε τη χρήση του χώρου στα σπίτια και αργότερα τα επίπεδα θορύβου, τις απαιτήσεις θέρμανσης και φωτισμού. Η εταιρεία κατασκευής γυαλιού Pilkingtons δημιούργησε μια μονάδα έρευνας για το φως της ημέρας, με επικεφαλής τον Thomas Markus, για να παρέχει πληροφορίες σχετικά με την επίδραση του φυσικού φωτισμού στα κτίρια και κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τις απαιτήσεις για το φως της ημέρας. Ο Peter Manning το ανέπτυξε περαιτέρω στη Μονάδα Έρευνας Pilkington στο Πανεπιστήμιο του Λίβερπουλ τη δεκαετία του 1960. Μελέτησε τα γραφεία, απασχολώντας έναν από τους πρώτους ανθρώπους που απέκτησαν διδακτορικό στην Περιβαλλοντική Ψυχολογία, τον Brian Wells. Ο Markus συνέχισε να ιδρύει την Ερευνητική Μονάδα Απόδοσης Κτιρίων στο Πανεπιστήμιο του Strathclyde το 1968, απασχολώντας τον ψυχολόγο David Canter, ο οποίος είχε επιβλεφθεί από τους Wells και Manning για το διδακτορικό του στην Ερευνητική Μονάδα Pilkington. Στη συνέχεια, ο Canter πήγε στο Πανεπιστήμιο του Surrey για να δημιουργήσει εκεί το πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας το 1971 με το Τμήμα Ψυχολογίας. Επικεφαλής του εν λόγω τμήματος ήταν ο Terence Lee, ο οποίος είχε εκπονήσει το διδακτορικό του πάνω στην έννοια της γειτονιάς υπό την επίβλεψη του Sir Frederick Bartlett στο Πανεπιστήμιο του Cambridge (Gifford, 2007).

Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις, στις ΗΠΑ είχαν αρχίσει να εξετάζουν αντίστοιχα ζητήματα του περιβαλλοντικού σχεδιασμού. Ένας από τους πρώτους τομείς ήταν η εξέταση των ψυχιατρικών νοσοκομείων. Οι ψυχίατροι συνεργάστηκαν με τους αρχιτέκτονες για να λάβουν υπόψη τους την εμπειρία των ασθενών που ήταν ψυχικά ασθενείς. Ο Robert Sommer έγραψε το βιβλίο του για τον «Προσωπικό Χώρο» και ο

Edward T. Hall σχολίασε ως ανθρωπολόγος τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους χωρικά. Ο Amos Rapoport προκάλεσε σημαντικό ενδιαφέρον μεταξύ των αρχιτεκτόνων με το βιβλίο του «House Form and Culture», δείχνοντας ότι η μορφή των κτιρίων δεν ήταν αποκλειστικά λειτουργική, αλλά είχε κάθε είδους επιρροές στον άνθρωπο. Αυτό συνέβαλε στην εμφάνιση της αρχιτεκτονικής του «μεταμοντερνισμού», ο οποίος έλαβε πολύ σοβαρά υπόψη του τις συμβολικές ιδιότητες της αρχιτεκτονικής. Αυτές οι πρώιμες εξελίξεις στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 θεωρήθηκαν συχνά ως μέρος της «Αρχιτεκτονικής Ψυχολογίας». Όταν ο Harold Proshansky και ο William Ittelson δημιούργησαν το πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας στο City University of New York στην 42nd St. New York, ο όρος Περιβαλλοντική Ψυχολογία αντικατέστησε την Αρχιτεκτονική Ψυχολογία ως ο ευρέως χρησιμοποιούμενος όρος για τη μελέτη των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι κατανοούν και αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους. Αυτό θεσμοθετήθηκε όταν ο Canter ίδρυσε το περιοδικό Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας το 1980 μαζί με τον Kenneth Craik, ψυχολόγο προσωπικότητας στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στο Μπέρκλεϊ. Η εκστρατεία του προέδρου Νίξον για την αντιμετώπιση της καταστροφής του περιβάλλοντος έδωσε ώθηση στην αλλαγή κατεύθυνσης του πεδίου από τις πτυχές των κτιρίων και της κατανόησης των πόλεων στα ευρύτερα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής και του αντίκτυπου των ανθρώπων στο παγκόσμιο περιβάλλον, οδηγώντας έτσι σε μια μεγαλύτερη έμφαση στα ζητήματα αυτά, αλλά και σε εντατικοποίηση της προόδου του σχετικού επιστημονικού πεδίου (Gifford, 2007).

## 2.2 Οι περιβαλλοντικές αξίες

### 2.2.1 Βασικές παράμετροι των περιβαλλοντικών αξιών

#### 2.2.1.1 Φιλοσοφικές παράμετροι του ζητήματος

Στη σύγχρονη εποχή, η σημαντική επάρκεια υλικών αγαθών και η ταχύτητα εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού οδήγησαν σε προβλήματα και σε πληθώρα ζητημάτων που ως τώρα δεν είχαν απασχολήσει την ανθρωπότητα. Η ανθρώπινη σκέψη και η φιλοσοφία απέκτησε πλέον ένα κοινωνικο-πολιτισμικό πρόσημο. Έτσι, όχι μόνο η επιστήμη της ψυχολογίας, όπως αναφέρεται ανωτέρω, αλλά γενικότερα η ανθρώπινη σκέψη απομακρύνθηκε από την ενδοσκόπηση που παραδοσιακά απασχολούσε τη φιλοσοφία και επικεντρώθηκε στα σύνθετα κοινωνικά προβλήματα που πλέον αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα (Millon, 2004).

Το ζήτημα των περιβαλλοντικών αξιών είναι μάλλον ένα αντικείμενο διαπραγμάτευσης με βάση το ευρύτερο αξιακό υπόβαθρο κάποιου και τις αντιλήψεις που έχει για το περιβάλλον, παρά ένα αμοιβαία αποδεκτό ζήτημα. Ας υποθέσουμε για παράδειγμα πως η κατάσβεση φυσικών πυρκαγιών, η θανάτωση άγριων ζώων και η καταστροφή ορισμένων μόνο ειδών που έχουν αναπτυχθεί σε πολύ μεγάλο αριθμό είναι αναγκαία για την προστασία της ακεραιότητας κάποιου οικοσυστήματος. Είναι οι ενέργειες αυτές ηθικά επιτρεπτές ή και επιβεβλημένες; Είναι αποδεκτό από ηθικής απόψεως για τους αγρότες που κατοικούν σε χώρες που δεν είναι ανεπτυγμένος ο βιομηχανικός τομέας να καίνε ξύλα; Και αν ναι, ισχύει κάτι αντίστοιχο και τους αγρότες που κατοικούν σε βιομηχανικές χώρες που μολύνουν σε σημαντικό βαθμό το περιβάλλον; Εάν μία εταιρεία πραγματοποιεί εξορύξεις και αλλοιώνει το φυσικό περιβάλλον είναι αναγκαίο να αποκαταστήσει αυτό μετά το πέρας των εργασιών και να επαναφέρει το

περιβάλλον στην αρχική κατάσταση; Και αν ναι τότε ποια είναι η αξία ενός αποκατεστημένου περιβάλλοντος σε σχέση με το αρχικό; Συχνά γίνεται λόγος για τον υπερκαταναλωτισμό και τη δαπάνη των φυσικών πόρων του πλανήτη. Ακόμα και αν θεωρείται πως κάτι τέτοιο είναι λανθασμένο, αυτό ισχύει επειδή θέτει σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα του κόσμου και ζημιώνει τις μελλοντικές γενιές ανθρώπων ή επειδή το περιβάλλον έχει κάποια εγγενή αξία που πρέπει να προστατεύεται; Και αν ναι, γενικότερα το φυσικό περιβάλλον έχει κάποια εγγενή αξία που πρέπει να προστατεύεται ή μόνο επιμέρους παράμετροι αυτού; Τα συγκεκριμένα ερωτήματα οδηγούν στη διαπίστωση πως οι περιβαλλοντικές αξίες αφορούν ένα αρκετά σύνθετο ζήτημα, που είναι άμεσα συνδεδεμένο με την Περιβαλλοντική Ηθική (Brennan & Lo, 2002).

Με βάση τα ανωτέρω, διακρίνεται μια σημαντική ετερογένεια των προβληματισμών με τους οποίους ασχολείται η Περιβαλλοντική Ηθική. Ορισμένα από αυτά είναι συγκεκριμένα ερωτήματα που αντιμετωπίζουν τα άτομα σε κάποιες και μόνο περιστάσεις, ενώ άλλοι προβληματισμοί αφορούν παγκόσμιας κλίμακας προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ομάδες και οι κοινότητες. Επιπλέον, άλλες είναι πιο αφηρημένες ερωτήσεις σχετικά με την αξία του φυσικού περιβάλλοντος και των μη ανθρώπινων συνιστωσών του, ενώ άλλες είναι αρκετά συγκεκριμένες και εστιασμένες στο ζήτημα των επιβλαβών επιδράσεων στο περιβάλλον (Brennan & Lo, 2002).

Ως συνάρτηση των ανωτέρω, προκύπτει ένα βασικό ζήτημα όσον αφορά τις περιβαλλοντικές αξίες σχετικά με τη διάκριση ανάμεσα στην οργανική και στην εγγενή αξία. Η οργανική αξία αφορά αυτή που βοηθά στην προώθηση κάποιων άλλων σκοπών, ενώ η δεύτερη μορφή αφορά την καθαυτή αξία των πραγμάτων, ανεξάρτητα δηλαδή από το αν είναι χρήσιμα για την επίτευξη άλλων στόχων και σκοπών. Προκύπτει επομένως μία διαφοροποίηση μεταξύ των δύο αυτών μορφών αξίας, που έχουν να κάνουν με τον

προσδιορισμό της χρήσης και την αξία της ίδιας της οντότητας. Για παράδειγμα, ορισμένα φρούτα έχουν καθοριστική σημασία για τον άνθρωπο, λόγω του ότι τρέφεται με αυτά. Είναι όμως αποδεκτό πως τα φρούτα πιθανώς να έχουν και μία αξία ανεξάρτητη από τη χρήση τους. Αντίστοιχα, κάποιο άγριο φυτό ενδεχομένως να έχει οργανική αξία λόγω του ότι περιέχει συστατικά που χρησιμεύουν στην ανάπτυξη φαρμάκων και καλλυντικών. Ωστόσο, το φυτό ενδεχομένως να έχει και το ίδιο κάποια αξία, ανεξάρτητα δηλαδή από το κατά πόσο μπορεί να είναι χρήσιμο για τον άνθρωπο. Προκύπτει συνεπώς μία σημαντική διαφοροποίηση στο ζήτημα των περιβαλλοντικών αξιών μεταξύ της θεώρησης πως το περιβάλλον έχει ή δεν έχει εγγενή αξία, δηλαδή αξία ανεξάρτητα από τη χρήση και την αξιοποίηση που προκύπτει από τον άνθρωπο (Brennan & Lo, 2002).

Παραδοσιακά, η δυτική φιλοσοφία είναι βαθιά ανθρωποκεντρική, καθώς είτε θεωρείται πως μόνο άνθρωπος έχει εγγενή αξία, είτε θεωρείται πως ο άνθρωπος έχει μεγαλύτερη εγγενή αξία σε σχέση με τα μη ανθρώπινα όντα και πράγματα. Έτσι, θεωρείται δικαιολογημένη και επιβεβλημένη η προώθηση των ανθρωπίνων συμφερόντων και της ευημερίας του ανθρώπου εις βάρος άλλων ειδών ή του φυσικού περιβάλλοντος. Επί παραδείγματι, ο Αριστοτέλης υποστήριξε πως η φύση έχει κατασκευάσει το σύνολο των πραγμάτων για χάρη του ανθρώπου και πως η αξία των ανθρωπίνων πραγμάτων γίνεται αντιληπτή από τον άνθρωπο, βάσει των δικών του αναγκών και προτεραιοτήτων. Ο Καντ διατύπωσε μάλιστα αρκετά ακραίες σχετικές απόψεις, υποστηρίζοντας πως η σκληρότητα προς τα ζώα μπορεί να είναι θεμιτή όταν δημιουργεί έναν πιο ανθεκτικό χαρακτήρα στον άνθρωπο. Οι προεκτάσεις αυτών των αντιλήψεων είναι πλέον έκδηλες στο δυτικό κόσμο, καθώς θεωρείται πως η βλάβη προς το περιβάλλον είναι κατακριτέα όταν ο άνθρωπος δεν μπορεί στο μέλλον να το αξιοποιήσει κατά τον ίδιο τρόπο εξαιτίας αυτής (Brennan & Lo, 2002).

Η ρήξη με τον ανθρωποκεντρισμό είναι καθοριστικής σημασίας για την εις βάθος ανάπτυξη των περιβαλλοντικών αξιών. Όταν η Περιβαλλοντική Ηθική αναπτύχθηκε ως φιλοσοφικό ρεύμα κατά την αρχή της δεκαετίας του 1970, κάτι τέτοιο έλαβε χώρα αμφισβητώντας τον παραδοσιακό ανθρωποκεντρισμό. Η Περιβαλλοντική Ηθική συνδέθηκε με μία σημαντική αμφισβήτηση της υποτιθέμενης ηθικής υπεροχής του ανθρώπινου είδους εις βάρος των άλλων ειδών του ζωικού βασιλείου στη γη. Επιπροσθέτως, μελέτησε τη δυνατότητα ορθολογικών επιχειρημάτων για την εκχώρηση εγγενούς αξίας στο φυσικό περιβάλλον και στο μη ανθρώπινο περιεχόμενό αυτού (Brennan & Lo, 2002).

Είναι αναγκαίο να αναφερθεί πως ορισμένοι θεωρητικοί της Περιβαλλοντικής Ηθικής δεν αντιμετωπίζουν την ανάπτυξη μη ανθρωποκεντρικών θεωριών ως αναγκαία. Αντιθέτως, υποστηρίζουν μία σύγχρονη προσέγγιση με τον τίτλο «Πεφωτισμένος Ανθρωποκεντρισμός». Με βάση τη συγκεκριμένη προσέγγιση, το σύνολο των ηθικών καθηκόντων του ανθρώπου έναντι του περιβάλλοντος απορρέουν από τα άμεσα καθήκοντά του έναντι των κατοίκων της γης. Πρακτικός στόχος της Περιβαλλοντικής Ηθικής θεωρούν πως είναι το να παρέχει ηθικούς λόγους για κοινωνικές πολιτικές που εστιάζουν στην προστασία του περιβάλλοντος και στην αποκατάσταση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Ο Πεφωτισμένος Ανθρωποκεντρισμός θεωρείται επαρκής για αυτόν τον πρακτικό στόχο και ίσως ακόμα πιο αποτελεσματικός για την επίτευξη ρεαλιστικών αποτελεσμάτων σχετικά με τη χάραξη πολιτικών σε σχέση με τις μη ανθρωποκεντρικές θεωρίες, καθώς αυτές δεν μπορούν να παρέχουν πειστικά επιχειρήματα με βάση την πιο ριζοσπαστική άποψη πως γενικότερα το περιβάλλον διακρίνεται από εγγενή αξία (Brennan & Lo, 2002).

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ερώτημα αν οι περιβαλλοντικές αξίες προϋπήρχαν ή αν συνιστούν μία εξελικτικά διαμορφωμένη κατάσταση με στόχο τη βέλτιστη δυνατή προσαρμογή του ανθρώπου στο εξωτερικό του περιβάλλον. Η ανάπτυξη των περιβαλλοντικών αξιών θεωρείται κεντρικής σημασίας κυρίως στις μετα-μοντέρνες κοινωνίες δηλαδή μετέπειτα από την ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού, αποτελώντας έναν σημαντικό προβληματισμό με επίκεντρο την οικολογία και τη διασύνδεση ανάμεσα στα παγκόσμια και τοπικά προβλήματα κατά τρόπο που ήταν αδύνατον να απασχολήσει τους ανθρώπους στο παρελθόν (Pai, Wang, Lo, et al., 2017). Συνεπώς, η ανάπτυξη και η εξέλιξη της τεχνολογίας θεωρούνταν προϋπόθεση για την ανάπτυξη της Περιβαλλοντικής Ηθικής και των περιβαλλοντικών αξιών (Lindhahl & Folkesson, 2016). Σε πρώτο στάδιο ο άνθρωπος ανέπτυξε την ηθική έναντι της οικογένειας του, της πόλης και του έθνους του, καθώς η πρόοδος του ήταν άμεση συνάρτηση της προόδου των κοινωνικών ομάδων στις οποίες υπαγόταν. Ο άνθρωπος ανέπτυξε επομένως σχετικές αξίες που αφορούσαν αυτές και μόνο τις ομάδες. Κατά την πορεία όμως των αιώνων διαπιστώθηκε πως προέκυψαν νέα, ευρύτερα και παγκόσμιου χαρακτήρα προβλήματα τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν, θέτοντας σε αμφισβήτηση το κατά πόσο οι αξίες πρέπει να αφορούν αποκλειστικά τις ανωτέρω κοινωνικές ομάδες στις οποίες κάποιος υπάγεται (Frantz & Mayer, 2014). Η Περιβαλλοντική Ηθική είχε επομένως ως προϋπόθεση της την ανάπτυξη μιας ευρύτερης αίσθησης της πολιτειότητας στη μεταμοντέρνα εποχή, ως συνάρτηση των νέων παγκόσμιας κλίμακας προβλημάτων που αντιμετωπίζει πλέον ο άνθρωπος (Van Uden, Ritzen, & Pieters, 2016).

### 2.2.1.2 Οικονομική θεώρηση των περιβαλλοντικών αξιών και περιβαλλοντική αξιολόγηση

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος προσπάθησαν να ενσωματώσουν τους περιβαλλοντικούς παράγοντες στην αξιολόγηση των έργων τροποποιώντας την ανάλυση κόστους-οφέλους, που στην αγγλική περιγράφεται ως Cost-Benefit Analysis (CBA), ώστε να συμπεριλαμβάνει το περιβαλλοντικό κόστος και όφελος (Pearce, 2002).

Η CBA περιλαμβάνει τη σύγκριση των συνολικών οφελών με το συνολικό κόστος. Έχει υποστηριχθεί ότι η CBA πρέπει να εφαρμόζεται σε όλα τα ιδιωτικά και δημόσια έργα, επειδή όλα έχουν οικονομικές επιπτώσεις που δεν τιμολογούνται στην αγορά, δηλαδή «εξωτερικότητες». Για να συμπεριληφθούν οι περιβαλλοντικές εξωτερικότητες σε μια CBA πρέπει να μετατραπούν σε χρηματικά μεγέθη. Η CBA βασίζεται στην παραδοχή ότι τα περιβαλλοντικά «αγαθά» και τα ανθρωπογενή αγαθά είναι εναλλάξιμα και υποκατάστατα και αυτό που έχει σημασία είναι το σύνολο (Pearce, 2002). Ωστόσο, με την περιχαράκωση των αποφάσεων στη σύγκριση του κόστους και του οφέλους, όχι μόνο αγνοούνται ευρύτερα πολιτικά και πολιτειακά ζητήματα, αλλά υπάρχει επίσης η υποκείμενη υπόθεση ότι η αποτελεσματικότητα στην κατανομή είναι το κριτήριο που η κοινωνία θεωρεί πρωταρχικό κατά τη λήψη αποφάσεων, ενώ άλλα κριτήρια όπως η ισότητα και η πολιτική αποδοχή μπορεί επίσης να ενδιαφέρουν περισσότερο τους υπεύθυνους χάραξης περιβαλλοντικής πολιτικής και την κοινότητα (Cooper & Hart, 1992).

Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι δεν ασχολούνται με ηθικές, πολιτικές και δεοντολογικές ανησυχίες, διότι υποθέτουν ότι η αγορά είναι ένα ηθικό σύστημα και ότι οι πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται χωριστά. Απορρίπτουν την ιδέα ότι η



άθροιση του κόστους και του οφέλους συγγεί τα ζητήματα διανομής και ισότητας σχετικά με το ποιος έχει τα οφέλη και ποιος υφίσταται τις απώλειες, υποστηρίζοντας ότι θεωρητικά οι ωφελούμενοι θα μπορούσαν να αποζημιώσουν όσους υφίστανται ζημιά. Ωστόσο, το αν αυτό συμβαίνει στην πραγματικότητα δεν απασχολεί αυτούς τους οικονομολόγους, οι οποίοι το απορρίπτουν ως πολιτικό ζήτημα εκτός του πεδίου τους και αυτό που έχει για τους ίδιους σημασία είναι ότι τα συνολικά οφέλη υπερτερούν του συνολικού κόστους (Pearce, 2002).

Ομοίως, η CBA τείνει να χρησιμοποιείται για να αποφεύγεται η εξέταση των ηθικών διαστάσεων μιας απόφασης, καθώς για τους οικονομολόγους έχει σημασία η αποτελεσματικότητα. Η ηθική αξία της αποφυγής τραυματισμών, της διάσωσης της ζωής και της διασφάλισης υγιεινών συνθηκών εργασίας συνήθως αγνοείται σε μια CBA (Waring, 1988). Συνήθως, τα μελλοντικά κόστη και οφέλη προεξοφλούνται επειδή θεωρείται ότι δεν αξίζουν τόσο πολύ για τους ανθρώπους όσο τα σημερινά κόστη και οφέλη και ότι η οικονομική ανάπτυξη και η τεχνολογική καινοτομία θα εξασφαλίσουν ότι οι μελλοντικές γενιές θα είναι σε καλύτερη θέση. Αλλά τα ποσοστά προεξόφλησης που βασίζονται στις ατομικές ιδιωτικές προτιμήσεις είναι ακατάλληλα για τις κοινωνικές αποφάσεις σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Ενώ η προεξόφληση των χρημάτων μπορεί να έχει νόημα, η προεξόφληση των περιβαλλοντικών αξιών φαίνεται να είναι ένα παράδειγμα αυτού που οι Daly & Cobb (1989) ονόμασαν «λανθασμένη συγκεκριμενοποίηση»: με άλλα λόγια, η σύγκυση μεταξύ του μέτρου (στην περίπτωση αυτή, των χρημάτων) και του πραγματικού κόσμου (του περιβάλλοντος) και η υπόθεση ότι ο πραγματικός κόσμος συμπεριφέρεται όπως το μέτρο. Όπως υποστήριζαν, επειδή οι άνθρωποι προτιμούν να έχουν χρήματα τώρα παρά αργότερα, ώστε να μπορούν να τα

επενδύσουν ή να είναι σίγουροι ότι θα τα έχουν, αυτό δεν σημαίνει ότι θα εκτιμούν λιγότερο τη διατήρηση μιας περιοχής περιβαλλοντικής σημασίας κάθε χρόνο στο μέλλον.

Οι οικονομολόγοι δεν έχουν την οικολογική επίγνωση ώστε να συνειδητοποιήσουν ότι οι μεμονωμένες CBA δεν είναι σε θέση να λάβουν υπόψη τους τη σωρευτική απώλεια πολλών μικρών αποφάσεων σε πολλές κοινότητες. Με την πάροδο του χρόνου αυτές θα μπορούσαν στην πραγματικότητα να καταστρέψουν τα οικοσυστήματα, να προκαλέσουν εξαφάνιση ειδών και να απειλήσουν την ανθρώπινη επιβίωση. Τα οικολογικά συστήματα δεν είναι όπως τα οικονομικά συστήματα όπου οι τάσεις μπορούν να καταγραφούν σε ομαλές συνεχείς γραμμές. Αντίθετα, τα συστήματα αυτά μπορεί να είναι σε θέση να αντέξουν πολλές μικρές επιθέσεις και στη συνέχεια να καταρρεύσουν ξαφνικά μόλις ξεπεραστεί ένα όριο (Pearce, 1994).

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος διακρίνουν μεταξύ διαφορετικών τύπων περιβαλλοντικών αξιών. Οι «αξίες χρήστη» καλύπτουν τα οφέλη που αποκομίζουν τα άτομα από το περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που προκύπτουν από την αναψυχή, τον αθλητισμό ή την απλή απόλαυση της θέασης. Οι «προαιρετικές» αξίες είναι οι δυνητικές αξίες των χρηστών, δηλαδή η αξία για ένα άτομο που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το περιβάλλον στο μέλλον. Οι αξίες «ύπαρξης» είναι οι προτιμήσεις των ανθρώπων που είναι εκτός των αξιών «χρήσης», όπως «το ενδιαφέρον, η συμπάθεια και ο σεβασμός για τα δικαιώματα ή την ευημερία των μη ανθρώπινων όντων» (Pearce et al., 1989).

Η έννοια των «υπαρξιακών» ή «εγγενών» αξιών των οικονομολόγων διαφέρει από την ιδέα των εγγενών αξιών των περιβαλλοντολόγων, οι οποίες είναι αξίες που μπορεί να έχει το περιβάλλον πέρα από την αξία του για τον άνθρωπο. Για τους περισσότερους οικονομολόγους, το περιβάλλον μπορεί να τιμολογηθεί επειδή οι αξίες

επιλογής και ύπαρξης μπορούν να μεταφραστούν στις προτιμήσεις των ατόμων και αυτές οι προτιμήσεις με τη σειρά τους μπορούν να μετρηθούν. Οι ατομικές προτιμήσεις προκύπτουν συχνά από έρευνες, για παράδειγμα από την «ενδεχόμενη αποτίμηση». Αυτές οι έρευνες μπορεί να ρωτούν τους ανθρώπους πόσο είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν για τη διατήρηση ή τη βελτίωση του περιβάλλοντος (προθυμία πληρωμής) ή πόση χρηματική αποζημίωση είναι διατεθειμένος να δεχτεί κάποιος για την απώλεια περιβαλλοντικών ανέσεων (προθυμία πώλησης). Ωστόσο, οι ατομικές προτιμήσεις διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τις πληροφορίες που έχουν στη διάθεσή τους οι άνθρωποι σχετικά με τις συνέπειες των επιλογών τους, και οι πληροφορίες αυτές είναι συνήθως μεροληπτικές, συχνά διαστρεβλωμένες και κυρίως διαμορφωμένες από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι ερωτηθέντες μπορεί να θεωρούν ότι μια περιοχή υγροτόπου είναι μη ελκυστική και άχρηστη και δεν θα είναι πρόθυμοι να πληρώσουν για την προστασία της, παρόλο που ο υγροτόπος έχει σημαντική οικολογική αξία την οποία δεν γνωρίζουν. Οι έρευνες ενδεχόμενης αποτίμησης λαμβάνουν υπόψη τις λειτουργίες των τμημάτων ενός οικοσυστήματος μόνο στο βαθμό που τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα γνωρίζουν γι' αυτές (Daly & Cobb, 1989).

Οι οικονομολόγοι υποθέτουν ότι τα άτομα ενεργούν για να βελτιστοποιήσουν τα δικά τους συμφέροντα, μια συμπεριφορά που αποτιμάται ως ορθολογική (Daly & Cobb, 1989). Έτσι, δεν θεωρούν την αλτρουιστική συμπεριφορά ως ορθολογική. Η ιδέα ότι οι αγορές είναι πιο αποτελεσματικές στο να δίνουν στους ανθρώπους αυτό που θέλουν από ότι οι κυβερνήσεις βασίζεται στην αμφίβολη υπόθεση ότι δεν υπάρχει κάτι τέτοιο όπως το κοινό καλό έξω από τις ατομικές επιθυμίες και προτιμήσεις. Ωστόσο, αυτό αγνοεί τις διεπιστημονικές γνώσεις σχετικά με τα κίνητρα των ανθρώπων και την πολιτική συμπεριφορά. Όταν οι άνθρωποι ψηφίζουν, συχνά βλέπουν τον εαυτό τους ως μέρος μιας

ομάδας, είτε πρόκειται για μια επαγγελματική ομάδα, μια εθνοτική ομάδα, μια τάξη, ένα έθνος ή οτιδήποτε άλλο. Στην πολιτική, οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται μόνο για το προσωπικό τους συμφέρον, αλλά εξετάζουν και το «καλό της κοινωνίας» (Self, 1990, σ. 9). Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι άνθρωποι υποστηρίζουν ιδέες όπως η δημόσια εκπαίδευση, όταν δεν έχουν παιδιά, και η προστασία του περιβάλλοντος πέραν της δικής τους ζωής. «Ως καταναλωτές επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τις δικές τους υλιστικές επιθυμίες, ενώ ως πολίτες ενδιαφέρονται για το τι συνιστά μια «καλή» κοινωνία» (Cooper & Hart, 1992, σ. 22).

Για τους περισσότερους οικονομολόγους, η οικονομική ανάπτυξη είναι απαραίτητη για την ίδια την επιβίωση των οικονομικών συστημάτων. Εφόσον το περιβάλλον θεωρείται μέρος του οικονομικού συστήματος, τότε κάθε μέτρηση της οικονομίας θα έπρεπε να περιλαμβάνει κάποιο μέτρο αυτού. Αυτό συνεπάγεται την ανάγκη τροποποίησης των εθνικών προϋπολογισμών ώστε να ληφθεί υπόψη η απομείωση του φυσικού κεφαλαίου και οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος επιχειρούν να βρουν τρόπους για να το κάνουν αυτό (Pearce, 2002).

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος ερμηνεύουν τη βιώσιμη ανάπτυξη ως ανάπτυξη που διατηρεί το κεφάλαιο για τις μελλοντικές γενιές, όπου το κεφάλαιο είναι το σύνολο του ανθρώπινου κεφαλαίου (δεξιότητες, γνώσεις και τεχνολογία) και του ανθρώπινου κεφαλαίου (όπως κτίρια και μηχανήματα), καθώς και του φυσικού κεφαλαίου (περιβαλλοντικά αγαθά). Η άποψη αυτή αναφέρεται ως ασθενής βιωσιμότητα από τον Solow (1974), ο οποίος υποστήριξε ότι η απαίτηση να διατηρείται σταθερό το συνολικό ποσό του κεφαλαίου «συνάδει με την «εξάντληση» του φυσικού κεφαλαίου-δηλαδή με την περιβαλλοντική υποβάθμιση», επειδή το ανθρωπογενές κεφάλαιο μπορεί να υποκατασταθεί από το φυσικό κεφάλαιο. Αυτό σημαίνει ότι το δάσος του Αμαζονίου

μπορεί ακόμα και να καταστραφεί εφόσον τα έσοδα από την αφαίρεσή του «επανεπενδύονται για τη δημιουργία κάποιας άλλης μορφής κεφαλαίου» (Pearce, 1991).

Αυτό προϋποθέτει ότι μια κοινότητα μπορεί να συνεχίσει να καταναλώνει τους φυσικούς της πόρους και να υποβαθμίζει το φυσικό της περιβάλλον, εφόσον αυξάνει τον πλούτο και τις υποδομές της με ισοδύναμη οικονομική αξία. Το γεγονός ότι μια περιοχή γίνεται ένα πιο αποστειρωμένο, τεχνητό και επικίνδυνο μέρος για να ζει κανείς υποτίθεται ότι αντισταθμίζεται από τις ανέσεις και τις ψυχαγωγίες που μπορούν να έχουν πλέον οι κάτοικοι (Pearce, 1991).

Η αδύναμη βιωσιμότητα παρέχει μια λογική για τη συνέχιση της χρήσης μη ανανεώσιμων πόρων με συνεχώς αυξανόμενους ρυθμούς. Οι οικονομολόγοι ισχυρίζονται ότι, αν και μπορεί να υπάρξουν προσωρινές ελλείψεις, η αύξηση των τιμών θα εξασφαλίσει ότι θα βρεθούν νέα αποθέματα, θα ανακαλυφθούν υποκατάστατα και θα ενθαρρυνθεί η αποτελεσματικότερη χρήση. Αυτό που πρέπει να παραμείνει σταθερό δεν είναι τα αποθέματα των μη ανανεώσιμων πόρων, αλλά η οικονομική αξία του αποθέματος (Pearce et al., 1989).

Ωστόσο, η αρχή αυτή απαιτεί «τα περιβαλλοντικά περιουσιακά στοιχεία να αποτιμώνται με τον ίδιο τρόπο όπως τα ανθρωπογενή περιουσιακά στοιχεία, διαφορετικά δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν βρισκόμαστε σε μια «πορεία βιώσιμης ανάπτυξης»» (Pearce, 1991, σ. 2). Ορισμένα περιβαλλοντικά περιουσιακά στοιχεία δεν θα μπορούσαν να «ανταλλάγουν» επειδή είναι απαραίτητα για τα συστήματα υποστήριξης της ζωής και δεν μπορούν ακόμη να αντικατασταθούν, αλλά η αποτίμηση θα επέτρεπε γενικά συμβιβασμούς μεταξύ του περιβάλλοντος και της δημιουργίας πλούτου (Pearce, 1991).

Η αδύναμη βιωσιμότητα καταδεικνύει την έλλειψη γνώσης των οικολογικών εννοιών και των βιολογικών διεργασιών που θα παρείχε μια πιο διεπιστημονική

προσέγγιση. Υπάρχουν πολλοί τύποι περιβαλλοντικών αγαθών που δεν μπορούν να υποκατασταθούν: για παράδειγμα, το στρώμα του όζοντος, οι λειτουργίες ρύθμισης του κλίματος του ωκεάνιου φυτοπλαγκτού, οι λειτουργίες προστασίας της λεκάνης απορροής των τροπικών δασών, οι λειτουργίες καθαρισμού της ρύπανσης και παγίδευσης θρεπτικών ουσιών των υδροτόπων. Υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις ότι οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος αξιοποιούν τις γνώσεις των οικολόγων ή άλλων επιστημόνων για να καθορίσουν τα όρια της υποκατάστασης. Ούτε ότι λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις αβεβαιότητες που συνδέονται με αυτά τα επιστημονικά πεδία. Η αδύναμη βιωσιμότητα καταδεικνύει επίσης μια στενή οικονομική θεώρηση της περιβαλλοντικής ποιότητας ως κάτι που μπορεί να ανταλλαγεί με άλλα αγαθά χωρίς απώλεια ευημερίας, δηλαδή την υποκαταστασιμότητα της περιβαλλοντικής ποιότητας (Goodin, 1994).

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος υποστηρίζουν ότι τα εξωτερικά κόστη και οφέλη θα πρέπει να «εσωτερικεύονται» με την προσαρμογή των τιμών έτσι ώστε το άτομο που αγοράζει τα αγαθά ή τις υπηρεσίες που προκαλούν το εξωτερικό κόστος να είναι υποχρεωμένο να το πληρώσει (Beder, 1996; Nadeau, 2008). Αυτό μπορεί να γίνει μέσω ενός φόρου ή τέλους, για παράδειγμα, μια επιχείρηση που απορρίπτει απόβλητα σε ένα ποτάμι μπορεί να χρεωθεί με ένα τέλος για να καλύψει το κόστος της απώλειας ψυχαγωγικών ανέσεων και της ζωής των ψαριών, καθιστώντας έτσι το εξωτερικό κόστος μέρος της απόφασης του ρυπαίνοντος (Nadeau, 2008).

Οι νόμοι μπορούν επίσης να αναγκάσουν τον ρυπαίνοντα να λάβει υπόψη του αυτά τα εξωτερικά κόστη, προβλέποντας όρια για το τι μπορεί να απορρίπτεται ή να εκπέμπεται, αλλά οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος προτιμούν να επιτελεί αυτή τη λειτουργία η αγορά. Η υποστήριξη της περιβαλλοντικής φορολογίας συνιστά βασικό πυλώνα της σκέψης των θεωρητικών της οικονομικής του περιβάλλοντος (Pearce, 2002).

Αυτή η προτίμηση στις λύσεις της αγοράς έχει ιδεολογική βάση. Ο πρώτος πυλώνας της προέρχεται ακριβώς από τη φιλοσοφική παράδοση που αναπτύχθηκε από την ιδέα του Adam Smith ότι η ατομική επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος θα μεγιστοποιούσε, σε ένα καθεστώς ανταγωνιστικών αγορών, το κοινωνικό αγαθό. Η ρητορική της εσωτερίκευσης ενισχύει την παραδοχή ότι το κεντρικό περιβαλλοντικό πρόβλημα είναι η αποτυχία να «εκτιμηθεί» το περιβάλλον και ότι οι αγορές μπορούν να αντιμετωπίσουν επαρκώς αυτό το πρόβλημα όταν το περιβαλλοντικό κόστος ενσωματώνεται στις τιμές της αγοράς μέσω μηχανισμών όπως τα τέλη, οι χρεώσεις και οι φόροι (Kelman, 1983).

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος υποστηρίζουν ότι η αγορά είναι σε θέση να βρει το βέλτιστο επίπεδο περιβαλλοντικής ζημίας, δηλαδή αυτό που είναι το πιο οικονομικά αποτελεσματικό (Beder, 1996; Pearce, 2002). Το βέλτιστο επίπεδο ρύπανσης είναι το επίπεδο στο οποίο το κόστος της εταιρείας για τον καθαρισμό της ρύπανσης ισούται με το κόστος της περιβαλλοντικής ζημίας που προκαλείται από τη ρύπανση αυτή. Εάν το τέλος ρύπανσης είναι ισοδύναμο με το κόστος της περιβαλλοντικής ζημίας, τότε η θεωρία λέει ότι η εταιρεία θα καθαρίσει τη ρύπανσή της μέχρις ότου οποιαδήποτε περαιτέρω σταδιακή μείωση της ρύπανσης θα κόστιζε περισσότερο από το εναπομένον τέλος, δηλαδή μέχρις ότου είναι φθηνότερο να πληρώσει το τέλος παρά να μειώσει τη ρύπανση. Κάτι τέτοιο ενδεχομένως να είναι οικονομικά αποτελεσματικό, διότι αν ο ρυπαίνων δαπανήσει περισσότερο από αυτό, το κόστος για την επιχείρηση από τον επιπλέον έλεγχο της ρύπανσης θα είναι μεγαλύτερο από τα οφέλη για όσους υφίστανται τις αρνητικές επιπτώσεις της ρύπανσης (Pearce, 2002).

Σαφώς, υπάρχουν σημαντικές αμφιβολίες για το αν οι χρηματικές πληρωμές μπορούν να διορθώσουν την περιβαλλοντική ζημία σε πολλές περιπτώσεις. Οι οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι αν τα χρήματα δαπανηθούν για κάτι εξίσου αξιόλογο,

τότε η κοινότητα δεν θα είναι χειρότερα, μια άποψη που εκείνοι που υποφέρουν από τη ρύπανση ίσως δυσκολεύονται να δεχτούν. Αυτό προϋποθέτει επίσης ότι τα οφέλη που προκύπτουν από το περιβάλλον μπορούν να υποκατασταθούν από προϊόντα και υπηρεσίες που αγοράζονται στην αγορά. Η παραδοχή στην εσωτερίκευση του κόστους είναι ότι η περιβαλλοντική ζημία μπορεί να πληρωθεί και ότι αυτό είναι εξίσου καλό ή ακόμη και προτιμότερο από την αποφυγή της ζημίας εξ αρχής (Beder, 1996).

Όλα αυτά προϋποθέτουν ότι οι χρεώσεις είναι κατά κάποιο τρόπο ισοδύναμες με τη ζημία που προκαλείται, αλλά αυτό σπάνια συμβαίνει. Ακόμη και όταν οι περιβαλλοντικοί φόροι δεν ενσωματώνουν το πλήρες κόστος της περιβαλλοντικής ζημίας, υποστηρίζονται από τους οικονομολόγους του περιβάλλοντος επειδή πιστεύεται ότι τονώνουν την τεχνολογική αλλαγή και παρέχουν κίνητρο στους ρυπαίνοντες να μειώσουν τις εκπομπές τους. Έτσι, για οποιοδήποτε φορολογικό συντελεστή, κάθε ρυπαίνων θα μειώσει τη ρύπανση μέχρι του σημείου όπου το οριακό κόστος μείωσης ισούται με τον φόρο (Pearce, 2002).

Η ανωτέρω υπόθεση στηρίζεται στον οικονομικό ντετερμινισμό, ότι δηλαδή, δεδομένων των κατάλληλων οικονομικών συνθηκών, η επιθυμητή τεχνολογική αλλαγή θα επέλθει αυτόματα. Αυτό αποδεικνύει την έλλειψη γνώσης των μηχανισμών και των κινητήριων δυνάμεων της τεχνολογικής αλλαγής που θα μπορούσε να προσφέρει μια πιο διεπιστημονική προσέγγιση. Αγνοεί τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που διαμορφώνουν την τεχνολογία και οι οποίοι αποτέλεσαν τη βάση για συστηματική επιστημονική έρευνα στον ακαδημαϊκό κλάδο των επιστημονικών και τεχνολογικών σπουδών (Bijker et al., 1987; MacKenzie & Wajcman, 1985). Η προσθήκη κόστους στις δραστηριότητες μιας επιχείρησης μπορεί να της ασκήσει πίεση για να μειώσει το κόστος της, αλλά δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι θα το κάνει στον τομέα όπου επιβάλλεται το



κόστος (Rosenberg, 1976). Μπορεί να θεωρήσει ευκολότερο, φθηνότερο ή ακόμη και πιο κερδοφόρο να εφαρμόσει τη νέα τεχνολογία και τις νέες μεθόδους σε άλλα τμήματα της λειτουργίας της ή απλώς να μετακυλήσει το αυξημένο κόστος στον καταναλωτή, ιδίως σε ολιγοπωλιακούς τομείς (Beder, 2006).

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος υποστηρίζουν επίσης την ανάγκη αποκατάστασης αυτού μετά από κάθε ζημιά που υφίσταται. Η αγορά δεν αντιμετωπίζει με μεγάλο σεβασμό τους πόρους που δεν ανήκουν στον καθένα ξεχωριστά, όπως η ατμόσφαιρα, οι υδάτινες οδοί και ορισμένες εκτάσεις γης. Αυτά ονομάζονται δημόσια ή κοινωνικά αγαθά από τους οικονομολόγους. Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος υποστηρίζουν ότι επειδή τα κοινά αγαθά δεν ανήκουν σε ιδιώτες και η πρόσβαση είναι ανοικτή, υπάρχει η τάση για υπερβολική χρήση τους (Hardin, 1968).

Οι νομικές κυρώσεις με τη μορφή περιβαλλοντικών νόμων και κανονισμών είναι ο σύγχρονος τρόπος πρόληψης αυτής της υπερβολικής χρήσης. Οι οικονομολόγοι προτιμούν να ενσωματώνουν τα αγαθά αυτά στο σύστημα της αγοράς μέσω της χρήσης οικονομικών μέσων που δημιουργούν τεχνητά δικαιώματα ιδιοκτησίας. Πιστεύουν ότι αυτό εξασφαλίζει ότι τα δημόσια αγαθά κατανέμονται με πιο «αποτελεσματικό» τρόπο. Κατά τους οικονομολόγους του περιβάλλοντος, ο κύριος λόγος για τον οποίο οι μηχανισμοί των διαδικασιών της αγοράς δεν μπορούν να επιλύσουν τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι ότι πολλοί περιβαλλοντικοί πόροι δεν ανήκουν στην ιδιοκτησία και ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για την εσωτερική των αρνητικών περιβαλλοντικών εξωτερικοτήτων ήταν η αναθεώρηση του νομικού συστήματος ώστε να επιτρέπει την εκχώρηση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στους περιβαλλοντικούς πόρους. Εάν οι πόροι αυτοί ήταν ιδιοκτησία, τότε θα εξαλείφονταν οι ανεπιθύμητες χρήσεις και οι δυσμενείς

περιβαλλοντικές επιπτώσεις θα εξαφανίζονταν χωρίς την ανάγκη κυβερνητικής παρέμβασης (Nadeau, 2008).

Τα οικονομικά μέσα που βασίζονται σε δικαιώματα δημιουργούν δικαιώματα ιδιοκτησίας ή ιδιοκτησιακά δικαιώματα για τη χρήση περιβαλλοντικών πόρων ή τη ρύπανση του περιβάλλοντος, μέχρι ένα προκαθορισμένο όριο και επιτρέπουν την εμπορία αυτών των δικαιωμάτων. Περιλαμβάνουν την εμπορία εκπομπών, όπου το δικαίωμα απόρριψης μιας ορισμένης ποσότητας ρύπανσης κατανέμεται σε μεμονωμένες επιχειρήσεις, μερικές φορές έναντι τιμήματος, και δημιουργούνται αγορές που επιτρέπουν την αγορά και την πώληση αυτών των δικαιωμάτων. Οι επιχειρήσεις που μπορούν να μειώσουν τη ρύπανσή τους φθηνότερα από άλλες μπορούν να πουλήσουν τα πλεονάζοντα δικαιώματά τους σε επιχειρήσεις για τις οποίες θα ήταν δαπανηρή η μείωση της ρύπανσής τους. Με αυτόν τον τρόπο, υποστηρίζουν οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος, ένα δεδομένο επίπεδο ποιότητας του αέρα μπορεί να επιτευχθεί πιο αποτελεσματικά με χαμηλότερο συνολικό κόστος για τις εμπλεκόμενες επιχειρήσεις (Stavins, 1989; Beder, 2006).

Τα συστήματα εμπορίας εκπομπών αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση της οικονομικής αποδοτικότητας και όχι της περιβαλλοντικής αποτελεσματικότητας, δηλαδή στοχεύουν στην επίτευξη ενός συγκεκριμένου επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος με το μικρότερο δυνατό κόστος για τη βιομηχανία και στη συνέχιση της οικονομικής ανάπτυξης παρά τους περιορισμούς στην ατμοσφαιρική ρύπανση. Εάν είναι απαραίτητες σημαντικές μειώσεις της ρύπανσης, τότε πρέπει να γίνουν και πιο ακριβές μειώσεις και δεν έχει νόημα να δημιουργηθούν αγορές που επιτρέπουν σε ορισμένες επιχειρήσεις να αποφύγουν τις ακριβές αυτές μειώσεις, ώστε να ελαχιστοποιηθεί το συνολικό κόστος. Με άλλα λόγια, όσο πιο αυστηρή είναι η απαιτούμενη μείωση των εκπομπών, τόσο

λιγότερα περιθώρια υπάρχουν για την εξεύρεση φθηνών λύσεων και την εμπορία των πλεοναζόντων δικαιωμάτων εκπομπών (Beder, 2006).

Οι περιβαλλοντικές πολιτικές που βασίζονται στην αγορά είναι μια έμμεση μέθοδος επίτευξης περιβαλλοντικών στόχων. Στοχεύουν στη μεταβολή των συνθηκών υπό τις οποίες λαμβάνονται οι αποφάσεις και όχι στην άμεση πρόβλεψη δράσεων. Ωστόσο, οι ρυθμιστικές αρχές δεν μπορούν να είναι βέβαιες ότι οι μεταβαλλόμενες συνθήκες θα επιφέρουν τις επιθυμητές αποφάσεις. Στην πράξη, τα οφέλη των οικονομικών μέσων είναι πολύ περισσότερο θεωρητικά παρά πραγματικά. Η χρήση της εμπορίας εκπομπών δεν έχει οδηγήσει σε σημαντική βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος (Beder, 2006).

Συνολικότερα, οφείλει να επισημανθεί ότι αντί να αποτελεί μια διεπιστημονική επέκταση της οικονομικής επιστήμης, τα περιβαλλοντικά οικονομικά υιοθέτησαν τη θεωρία, τις παραδοχές και τα παραδείγματα των νεοκλασικών οικονομικών και τα εφάρμοσαν για να ενσωματώσουν τα περιβαλλοντικά προβλήματα στην οικονομική ανάλυση. Η νεοκλασική οικονομική επιστήμη όχι μόνο κυριάρχησε στα περιβαλλοντικά οικονομικά, αλλά κυριαρχεί επίσης όλο και περισσότερο στο σύνολο της δημόσιας συζήτησης για την αειφόρο ανάπτυξη και την περιβαλλοντική πολιτική (Nadeau, 2008).

## **2.2.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις για τις περιβαλλοντικές αξίες**

### **2.2.2.1 Η βαθιά οικολογία**

Στην ανάπτυξη περιβαλλοντικών αξιών είχε καθοριστικό και ιδιαίτερα διαμορφωτική ρόλο η προσέγγιση της βαθιάς οικολογίας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση είναι η αμιγώς οικοκεντρική. Η προσέγγιση αυτή αναπτύχθηκε από τον φιλόσοφο Άρνε

Νες (1912-2009). Ο Νες θεώρησε πως η βαθιά οικολογία δεν συνιστά τόσο μία αυστηρή φιλοσοφικού τύπου θεωρία, αλλά ένα κίνημα από ανθρώπους που μοιράζονται τις ίδιες αξίες και πρακτικές και που ακολουθούν έναν κοινό τρόπο ζωής. Στην πορεία όμως οι θεωρητικοί της συγκεκριμένης προσέγγισης υποστήριξαν πως οι αξίες που εκφράζονται μέσα από τη βαθιά οικολογία συνιστούν και μία φιλοσοφικού τύπου προσέγγιση όσον αφορά το περιβαλλοντικό ζήτημα (Καραγεωργάκης, 2006). Οι βασικές αρχές της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι οι κάτωθι (Devall & Sessions, 1985):

1. Η ευημερία και η διαρκής πρόοδος της ανθρώπινης και μη ανθρώπινης ζωή, αφού και οι δύο αυτές μορφές ζωής διακρίνονται από εγγενή αξία.
2. Η ανάγκη για σεβασμό στον πλούτο και στην ποικιλομορφία όλων των μορφών ζωής.
3. Οι άνθρωποι δεν έχουν κανένα δικαίωμα να περιορίζουν τον πλούτο και την ποικιλομορφία εκτός από περιπτώσεις στις οποίες επιβάλλεται για την ικανοποίηση απολύτως βασικών ζωτικών ανθρώπινων αναγκών.
4. Η ανάπτυξη και πρόοδος του ανθρώπινου πολιτισμού δεν νοείται χωρίς τον σεβασμό των μη ανθρώπινων μορφών ζωής.
5. Η παρούσα ανθρώπινη παρέμβαση στον μη ανθρώπινο κόσμο είναι αρκετά μεγάλη και οδηγεί σε ένα διαρκώς διογκούμενο περιβαλλοντικό πρόβλημα.
6. Οι πολιτικές έναντι των περιβαλλοντικών ζητημάτων είναι αναγκαίο να μεταβληθούν. Οι πολιτικές αυτές έχουν σημαντική επίδραση στις οικονομικές, τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές της κοινωνίας. Η προκύπτουσα κατάσταση θα είναι σε σημαντικό βαθμό διαφορετική από την παρούσα σε περίπτωση υλοποίησης των αναγκαίων αλλαγών.
7. Η θεωρητική τοποθέτηση περί των περιβαλλοντικών ζητημάτων είναι άνευ σημασίας αν δεν γίνεται ανάληψη δράσεων προς την ίδια κατεύθυνση.

### 2.2.2.2 Η Ηθική της Γης

Η ηθική της γης αναπτύχθηκε ως προσέγγιση σχετικά με τις περιβαλλοντικές αξίες από τον Aldo Leopold. Η προσέγγιση αυτή αποδίδεται στον Leopold, παρότι ο ίδιος ποτέ δεν ανέπτυξε κάποια σχετική θεωρία (Piccolo, 2020).

Στο κλασικό δοκίμιο του Leopold (1949) με τίτλο «Η Ηθική της Γης», το οποίο δημοσιεύτηκε μετά από το θάνατό του στο Αλμανάκ με τίτλο “A Sand County”, ανέφερε πως εξελικτικά το επόμενο στάδιο της ηθικής των ανθρώπινων κοινωνιών αφορά την ανάπτυξη σχετικών αξιών που θα αφορούν τη συμπερίληψη των μη ανθρωπίνων μελών του οικοσυστήματος, δηλαδή του φυσικού περιβάλλοντος. Ο Leopold οριοθέτησε τη βασική αρχή της ηθικής κατά τον ακόλουθο τρόπο: «κάτι είναι σωστό όταν τείνει να διατηρεί την ακεραιότητα, τη σταθερότητα και την ομορφιά της βιοτικής κοινότητας. Είναι λάθος όταν τείνει διαφορετικά». Σε επόμενο σημείο του κειμένου του αναφέρει: «η ηθική της γης απλώς διευρύνει τα όρια της κοινότητας για να συμπεριλάβει τα εδάφη, τα νερά, τα φυτά και τα ζώα ή συλλογικά: τη γη [...] η Ηθική της Γης αλλάζει τον ρόλο του Homo sapiens από κατακτητή της χερσαίας κοινότητας σε απλό μέλος και πολίτη της. Συνεπάγεται σεβασμό προς τους συνανθρώπους του, καθώς και σεβασμό προς την κοινότητα».

Γενικότερα, το “A Sand County” είναι ευρέως αποδεκτό ως καθοριστικό σύγγραμμα για τη μελέτη του ζητήματος των περιβαλλοντικών αξιών. Στην αρχική έκδοση, υπάρχει διαχωρισμός σε 12 επιμέρους τμήματα, με κάθε τμήμα να αντιστοιχεί σε ένα μήνα του έτους από την πρώτη έκδοση του Αλμανάκ. Το δοκίμιο αφορά στο μεγαλύτερο μέρος του την παρακολούθηση των αλλαγών στο οικοσύστημα του αγροκτήματος του Leopold κοντά στο Baraboo του Ουισκόνσιν. Υπάρχουν ιστορίες και

παρατηρήσεις όσον αφορά την προσαρμογή της γλωρίδας και της πανίδας στις διαφορετικές εποχές του χρόνου, καθώς και αναφορά σε θέματα διατήρησης του οικοσυστήματος (Leopold, 1949).

Ο Leopold (1949) θεωρείται ότι συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη των περιβαλλοντικών αξιών, αλλά και στη διαμόρφωση μιας ευρύτερης θεωρίας για την ανθρώπινη ηθική, η οποία δεν περιορίζεται αποκλειστικά στο περιβαλλοντικό ζήτημα, το οποίο αντιλαμβάνεται ως τελικό στάδιο του προβληματισμού του στην ανάπτυξη της ανθρώπινης ηθικής. Όπως αναφέρει, αρχικώς το ανθρώπινο είδος εξελίχθηκε ηθικά μέσα από τη θέσπιση ηθικών κανόνων για τις σχέσεις με τα άτομα του διαπροσωπικού και άμεσου περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, ο Leopold (1949) θεωρεί πως οι Δέκα Εντολές του Μωυσή συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση. Σε επόμενο στάδιο, ο Leopold θεωρεί πως ο άνθρωπος ανέπτυξε την ηθική έναντι της κοινωνίας και έναντι των μελών που την απαρτίζουν. Ο Leopold (1949) θεώρησε ως τελικό βήμα στην ανάπτυξη της ανθρώπινης ηθικής τον σεβασμό προς το περιβάλλον και το οικοσύστημα, δηλαδή τον σεβασμό έναντι των μη ανθρώπινων όντων και δημιουργημάτων. Έτσι, διέκρινε τρία διαφορετικά επίπεδα ηθικής, με τον άνθρωπο να καλείται να ανέλθει στη σύγχρονη εποχή από το δεύτερο στο τρίτο επίπεδο.

### **2.2.2.3 Τα δικαιώματα των ζώων**

Οι περιβαλλοντικές αξίες αφορούν επίσης τα δικαιώματα των ζώων. Η ηθική των ζώων αποτελεί ένα βασικό κλάδο της Περιβαλλοντικής Ηθικής και επικεντρώνεται στις σχέσεις ανάμεσα στον άνθρωπο και στα ζώα και στον τρόπο με τον οποίο αυτά είναι αναγκαίο να αντιμετωπίζονται. Η ηθική των ζώων μελετά συνεπώς διάφορες

παραμέτρους, όπως τα δικαιώματα των ζώων, οι καλές συνθήκες διαβίωσης τους, ο σπισισμός, το δίκαιο των ζώων, η προστασία της πανίδας, η έννοια της μη ανθρώπινης προσωπικότητας κ.ά. Πρόκειται επομένως για μελέτη ενός μεγάλου φάσματος διαφορετικών ζητημάτων που αφορούν τα ζώα, διαμορφώνοντας έτσι σχετικές περιβαλλοντικές αξίες (Sandøe, Corr, & Palmer, 2015; Fraser, 1999).

#### **2.2.2.4 Ο οικοφεμινισμός**

Μία άλλη σχετική θεωρία που αφορά τις περιβαλλοντικές αξίες είναι ο οικοφεμινισμός. Η συγκεκριμένη θεωρία μελετά τις συνδέσεις ανάμεσα στις γυναίκες και στη φύση. Ειδικότερα, με βάση τη συγκεκριμένη προσέγγιση δίνεται βαρύτητα στους τρόπους αντιμετώπισης της φύσης και των γυναικών από την πατριαρχική και ανδροκεντρική κοινωνία. Συνεπώς, τόσο το φυσικό περιβάλλον, όσο και οι γυναίκες, νοούνται ως αντικείμενα εκμετάλλευσης από την πατριαρχία (Stephens, 2013).

Ο οικοφεμινισμός στηρίζεται στις τέσσερις παρακάτω παραδοχές (Stephens, 2013):

1. Το μηχανιστικό και υλιστικού τύπου μοντέλο ζωής προέκυψε από την επιστημονική επανάσταση και την επακόλουθη μείωση της αξίας όλων των όντων και πραγμάτων σε απλούς πόρους που πρέπει να βελτιώνονται για να αξιοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία.
2. Οι πατριαρχικές θρησκείες δημιουργούν μια σαφή ιεραρχία φύλου. Επιπλέον, εστιάζουν στον άνθρωπο και όχι στο περιβάλλον, οδηγώντας έτσι σε ανάπτυξη ουδέτερων ή και αρνητικών στάσεων έναντι αυτού.

3. Ο δυϊσμός (άντρας-γυναίκα, άνθρωπος-φύση) οδηγεί αυτόματα σε ηθική νομιμοποίηση της άσκησης εξουσίας και καταπίεσης.
4. Ο καπιταλισμός χαρακτηρίζεται μια ανάγκη για εκμετάλλευση, καταστροφή και οργανοποίηση ζώων, γης και ανθρώπων με στόχο τη δημιουργία πλούτου.

Ο οικοφεμινισμός αναπτύχθηκε με αφετηρία αναρχο-φεμινιστικές προσεγγίσεις και ανησυχίες που αφορούσαν την κατάργηση του συνόλου των μορφών εξουσίας, εστιάζοντας ταυτοχρόνως στην καταπιεστική σχέση μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου (Stephens, 2013). Με βάση τη συγκεκριμένη προσέγγιση, ιδιαίτερη σημασία έχει η σύνδεση ανάμεσα στην καταπίεση και στην κυριαρχία του συνόλου των περιθωριοποιημένων ομάδων, όπως οι γυναίκες, με την καταπίεση και την κυριαρχία του ανθρώπου εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος (Phillips & Rumens, 2015). Θεωρείται έτσι από τους οπαδούς της συγκεκριμένης προσέγγισης πως η καταπίεση, η εκμετάλλευση και η αποικιοκρατία από τις δυτικές πατριαρχικές κοινωνίες προκάλεσε μη αναστρέψιμες περιβαλλοντικές επιπτώσεις (Stephens, 2013).

Με βάση τις οικο-φεμινιστικές αξίες αναπτύχθηκε επίσης η Κριτική Φεμινιστική Οικολογία. Η συγκεκριμένη προσέγγιση αποτελεί ένα κίνημα που αναπτύχθηκε συνδυαστικά λόγω των αναγκών προστασίας του ανθρώπινου περιβάλλοντος και της ανάγκης για ενίσχυση του ρόλου της γυναίκας στη σύγχρονη κοινωνία. Η προσέγγιση αυτή πραγματεύεται σημαντικά ζητήματα, εστιάζοντας κυρίως στις γυναίκες και στη φύση, συνδέοντας το ζήτημα της οικολογίας με αυτό του φεμινισμού. Όπως κάθε κριτικού χαρακτήρα προσέγγιση, η Κριτική Φεμινιστική Οικολογία δεν επικεντρώνεται κατά τρόπο παθητικό στην αποτύπωση της πραγματικότητας, αλλά εστιάζει στη μετατροπή των σχετικών αξιών σε αντίστοιχες δράσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες και το φυσικό περιβάλλον (Gaard, 2017).



### 2.2.2.5 Ανθρωποκεντρική, βιοκεντρική και οικοκεντρική περιβαλλοντική ηθική

Οι ερευνητές προσδιορίζουν τρεις κύριες προσεγγίσεις στην περιβαλλοντική ηθική ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονται και αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους: ανθρωποκεντισμός, βιοκεντισμός και οικοκεντισμός (Dervisoglou, 2010). Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση βασίζεται στην παραδοχή ότι άνθρωπος είναι η σημαντικότερη μορφή ζωής. Όσοι υποστηρίζουν αυτή την προσέγγιση πιστεύουν ότι η φύση έχει εργαλειακή αξία και καταναλώνουν φυσικούς πόρους για να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες, ελπίζοντας να αναπτύξουν το περιβάλλον που επιθυμούν περισσότερο. Η φύση πρέπει να προστατεύεται με σκοπό τη διατήρηση μιας κατάλληλης ποιότητας ζωής για τους ανθρώπους (Surmeli & Saka, 2013).

Σύμφωνα με τη βιοκεντρική προσέγγιση, η οποία ονομάζεται επίσης περιβαλλοντική ηθική με επίκεντρο τη ζωή, όλες οι μορφές ζωής έχουν εγγενή αξία και επομένως έχουν δικαιώματα που απαιτούν ηθική εκτίμηση. Έτσι, οι άνθρωποι έχουν την ευθύνη της προστασίας του περιβάλλοντος. Ορισμένοι βιοκεντρικοί στοχαστές πιστεύουν ότι η προστασία των ζώων είναι πιο σημαντική από την προστασία των φυτικών ειδών και ότι η προστασία των θηλαστικών είναι πιο σημαντική από την προστασία των ασπόνδυλων. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι «βιοκεντρικοί εξισωτές» πιστεύουν ότι όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί έχουν ίσο δικαίωμα ύπαρξης (Surmeli & Saka, 2013).

Ως προς την οικοκεντρική προσέγγιση, αυτή είναι παράλληλη με τη βιοκεντρική. Ειδικότερα, εφόσον ένα ολόκληρο οικοσύστημα, συμπεριλαμβανομένων των άψυχων βράχων και του εδάφους, έχει εγγενή αξία, αξίζει προστασίας. Όσοι υποστηρίζουν αυτή

την προσέγγιση είναι πιο πιθανό να αναπτύσσουν συμπεριφορές που σέβονται το περιβάλλον (Surmeli & Saka, 2013).

### **2.2.3 Η σύγκρουση ανθρώπινων και περιβαλλοντικών αξιών**

Οι ανθρώπινες και περιβαλλοντικές αξίες μοιραία συγκρούονται. Η σύγκρουση αυτή αποδίδεται στον τρόπο με τον οποίο παράγονται οι ανθρώπινες αξίες και διασφαλίζονται τα ανθρώπινα συμφέροντα. Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων ο άνθρωπος προασπίζει τις επιλεγμένες αξίες του και προωθεί τα συμφέροντα του με δραστηριότητες που αποδεικνύονται επιζήμιες για το φυσικό περιβάλλον. Η σύγκρουση αυτή εντείνεται μάλιστα σε χώρες με σημαντικό βαθμό βιομηχανικής δραστηριότητας, όπου η αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος είναι σύμφυτη με την οικονομική ανάπτυξη (Θαλασσινός, 2005).

Με στόχο την εύρεση μιας ισορροπίας, έχουν αναπτυχθεί διάφορες αρχές που οφείλουν να διέπουν την ανθρώπινη δραστηριότητα, ώστε να περιορίζεται η σύγκρουση αυτή. Μία σχετική αρχή είναι αυτή της αυτοάμυνας. Ως αυτοάμυνα νοείται η απόκρουση κάθε παρούσας και άδικης επίθεσης που ως στόχο έχει να βλάψει την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα ή τη ζωή κάποιου. Στο πεδίο της περιβαλλοντικής ηθικής η αρχή της αυτοάμυνας διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ του ανθρώπου και των άλλων ζωντανών οργανισμών, αναγνωρίζοντας στον πρώτο το δικαίωμα προστασίας με κάθε μέσο που κρίνεται αναγκαίο απέναντι στη βλαπτική επίδραση των δεύτερων. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν σημαίνει πως τα άλλα είδη δεν έχουν εγγενή αξία. Έτσι, οι βλαπτικές επιδράσεις του ανθρώπου προς τις υπόλοιπες μορφές ζωής θεωρούνται αναγκαίες μόνο για τη διατήρηση της ύπαρξης του και της σύμφυτη με

αυτήν αξίας, εφόσον δεν υπάρχει άλλος λιγότερο επαχθής τρόπος προστασίας (Θαλασσινός, 2005).

Μία δεύτερη αρχή είναι αυτή της αναλογικότητας. Η αρχή αυτή αναφέρεται στις περιπτώσεις όπου η δραστηριότητα των υπολοίπων έμβιων όντων δεν είναι επικίνδυνη ούτε επιβλαβής για τον άνθρωπο και οι βασικές επιδιώξεις αυτών συγκρούονται με τις βασικές επιδιώξεις του ανθρώπου, οι οποίες είναι αντίθετες με το σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον. Η αρχή της αναλογικότητας βασίζεται στην αξιολόγηση του κατά πόσο οι επιδιώξεις του ανθρώπου και των άλλων έμβιων όντων είναι οι βασικές ή μη βασικές. Έτσι, αναλογικά δεν μπορούν να έχουν προτεραιότητα οι βασικές επιδιώξεις του ανθρώπου έναντι των βασικών επιδιώξεών των άλλων ειδών. Για παράδειγμα, το εμπόριο ελεφαντόδοντου αποτελεί μία μη βασική επιδίωξη του ανθρώπου, ενώ η προστασία της ζωής των ελεφάντων είναι βασική επιδίωξη. Συνεπώς, η βλάβη που προκαλείται στο φυσικό περιβάλλον πρέπει να διέπεται από την αρχή της αναλογικότητας (Θαλασσινός, 2005).

Η τρίτη κεντρική αρχή είναι αυτή του ήσσονος κακού. Αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο οι περιπτώσεις όπου ορισμένες βασικές επιδιώξεις του ανθρώπου συγκρούονται με βασικές επιδιώξεις των άλλων ειδών. Στην περίπτωση αυτή δεν είναι ασυμβίβαστες με τη στάση σεβασμού προς τη φύση όταν μπορούν να πραγματοποιηθούν με το ελάχιστο δυνατό κακό. Επί παραδείγματι, η κατασκευή ενός σιδηροδρόμου αποτελεί μία χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση (Θαλασσινός, 2005).

Μία άλλη βασική αρχή είναι αυτή της διανεμητικής δικαιοσύνης. Το ζήτημα της ρύθμισης και εναρμόνισης των σχέσεων ανάμεσα στον άνθρωπο και στο φυσικό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο όταν οι συγκρουόμενες επιδιώξεις είναι ίδιας σπουδαιότητας και κατά συνέπεια δεν μπορούν να τύχουν εφαρμογής οι παραπάνω αρχές

της αναλογικότητας και του ήσσονος κακού. Η συγκεκριμένη αρχή παρέχει τις εγγυήσεις για μία δίκαιη διανομή μεριδίων σε ότι αφορά την εκπλήρωση των επιδιώξεων όλων των μερών. Ως εκ τούτου, οφείλει να προάγεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων η ίση μεταχείριση όλων των έμβιων οργανισμών, που δικαιούνται ίσα μερίδια πρόσβασης στους πόρους του πλανήτη (Θαλασσινός, 2005).

Η πέμπτη αρχή είναι αυτή της δικαιοσύνης αποκαταστάσεως. Το γεγονός πως δεν είναι εφικτή σε πολλές περιπτώσεις η απόλυτα ίση μεταχείριση όλων των ζώντων οργανισμών σχετικά με την κατανομή οφελών και βαρών υπό το πρίσμα της διανεμητικής δικαιοσύνης συνιστά την αφετηρία για την εφαρμογή της πέμπτης ηθικής αρχής, που αφορά τη δικαιοσύνη αποκαταστάσεως ή αποδόσεως. Η συγκεκριμένη αρχή συνεπικουρεί και συμπληρώνει τις αρχές του ήσσονος κακού και της διανεμητικής δικαιοσύνης, οι οποίες δεν μπορούν να αποτρέψουν ζημιές σε βάρος των υπολοίπων μελών του φυσικού περιβάλλοντος. Σε αυτές τις περιπτώσεις η αποκατάσταση πρέπει να είναι ανάλογη του μεγέθους της ζημιάς που έχει προκληθεί (Θαλασσινός, 2005).

### 2.3 Οι περιβαλλοντικές γνώσεις

Οι περιβαλλοντικές γνώσεις μελετώνται στη βιβλιογραφία με διάφορους σχετικούς όρους, όπως «γνώσεις για το περιβάλλον», «περιβαλλοντικός γραμματισμός» και -κυρίως- «περιβαλλοντικός αλφαριθμητισμός» (Gifford, 2007). Η σχετική ορολογία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά πριν από 45 χρόνια σε ένα τεύχος του περιοδικού Audubon της Μασαχουσέτης από τον Roth (1968), ο οποίος αναρωτήθηκε «Πώς θα γνωρίσουμε τον περιβαλλοντικά εγγράμματο πολίτη;». Έκτοτε, η έννοια του όρου έχει εξελιχθεί και έχει επανεξεταστεί εκτενώς (O'Brien, 2007). Η έννοια του περιβαλλοντικού

αλφαριθμητισμού προωθήθηκε και συνεχίζει να προωθείται μέσω δημιουργικού και εντατικού διαλόγου από ποικίλες οπτικές γωνίες. Ο πιο ευρέως αποδεκτός προσδιορισμός του περιβαλλοντικού γραμματισμού περιλαμβάνει την επίγνωση και την ανησυχία για το περιβάλλον και τα συναφή προβλήματά του, καθώς και τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τα κίνητρα για να εργαστεί κάποιος για την επίλυση των υφιστάμενων προβλημάτων και την πρόληψη νέων (NAAEE, 2004).

Ο Roth (1992) σημείωσε ότι είναι εύλογο ο όρος περιβαλλοντικός αναλφαριθμητισμός να προηγήθηκε του όρου περιβαλλοντικός γραμματισμός, με τον ίδιο τρόπο που ο όρος αναλφαριθμητισμός προηγήθηκε του όρου γραμματισμός. Ειδικότερα, ο Roth αναφερόταν στην αρχική του προσπάθεια να ορίσει τον περιβαλλοντικό γραμματισμό σε ένα τεύχος του 1968 του περιοδικού Audubon της Μασαχουσέτης, το οποίο γράφτηκε ως απάντηση στις συχνές αναφορές των μέσων ενημέρωσης σε «περιβαλλοντικούς αναλφάβητους», οι οποίοι κατηγορούνταν για τη μόλυνση του περιβάλλοντος (Gifford, 2007).

Η ευρεία ευαισθητοποίηση του κοινού και η ανησυχία για τα περιβαλλοντικά ζητήματα εκείνη την εποχή αποδίδεται συχνά στο έργο της διακεκριμένης φυσιοδίφης Rachel Carson. Η Carson δημοσίευσε μια σειρά άρθρων στο περιοδικό The New Yorker σχετικά με τις επιπτώσεις των χημικών εντομοκτόνων στην ισορροπία της φύσης, τα οποία οδήγησαν στην έκδοση του Μπεστ Σέλερ Silent Spring. Η Carson (1962) κατέγραψε τις επιπτώσεις του αλόγιστου ψεκασμού του DDT στις Ηνωμένες Πολιτείες και αμφισβήτησε τη λογική της απελευθέρωσης μεγάλων ποσοτήτων χημικών ουσιών στο περιβάλλον χωρίς πλήρη κατανόηση των επιπτώσεών τους. Με βάση το έργο της, το κοινό άρχισε να εκφράζει την ανησυχία, την καχυποψία, ακόμη και την απόλυτη

εχθρότητα του σε σχέση με την απερίσκεπτη χρήση DDT (Rothman, 1998). Ο περιβαλλοντικός αναλφαβητισμός δεν ήταν πλέον αποδεκτός (Gifford, 2007).

Όπως αναφέρεται και ανωτέρω, μέσα σε αυτή τη φορτισμένη ατμόσφαιρα ο Roth (1968) έθεσε το ερώτημα: «Πώς θα γνωρίσουμε τον περιβαλλοντικά εγγράμματο πολίτη;» Λίγο αργότερα, το άρθρο αναδημοσιεύτηκε στους New York Times (Faust, 1969), ωστόσο έλαβε σχετικά λίγη περισσότερη προσοχή μέχρι ένα χρόνο αργότερα, όταν ο όρος περιβαλλοντικός αλφαβητισμός εμφανίστηκε σε διάφορες ομιλίες του προέδρου Νίξον, που αφορούσαν την ψήφιση του πρώτου Εθνικού Νόμου των Ηνωμένων Πολιτειών για την περιβαλλοντική εκπαίδευση το 1970 (Roth, 1992). Καθώς περνούσε ο καιρός, ο όρος χρησιμοποιούνταν όλο και πιο συχνά στον τομέα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Παρόλο που ο πρώτος Εθνικός Νόμος για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση δεν είχε υπογραφεί ως νόμος μέχρι το 1970, η περιβαλλοντική εκπαίδευση αναδύθηκε ως ξεχωριστός τομέας στα μέσα της δεκαετίας του 1960 (Braus & Disinger, 1998). Με κύρια προγενέστερα στοιχεία της τη μελέτη της φύσης, την εκπαίδευση για τη διατήρηση της φύσης και την εκπαίδευση στην ύπαιθρο, η περιβαλλοντική εκπαίδευση προέκυψε ως ένα σύνθετο και ζωντανό πεδίο πρακτικής και έρευνας σχετικά με τις έννοιες, τα προβλήματα και τις δυνατότητες των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος και τον ρόλο της εκπαίδευσης σε αυτό το πλαίσιο (Gifford, 2007).

Η αύξηση της δημοτικότητας της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ύπαιθρο αντανακλούσε σε μεγάλο βαθμό το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον των βιομηχανικών κοινωνιών, που βασιζόνταν στην έντονη αστικοποίηση (Braus & Disinger, 1998). Ξεκινώντας στα τέλη της δεκαετίας του 1800, η μελέτη της φύσης αναδύθηκε ως μέσο παροχής ευκαιριών για την εκτίμηση και την ανακάλυψη του φυσικού περιβάλλοντος ως

απάντηση στη μετάβαση από μια κυρίως αγροτική σε μια πιο βιομηχανική κοινωνία, στην οποία οι μαθητές δεν περνούσαν πλέον την παιδική τους ηλικία σε φυσικά περιβάλλοντα. Στη δεκαετία του 1930, η εκπαίδευση για τη διατήρηση της φύσης αναπτύχθηκε από τις ανησυχίες για την κακή διαχείριση των φυσικών πόρων και επικεντρώθηκε στη σημασία της διατήρησης του εδάφους, του νερού και άλλων φυσικών πόρων. Στη δεκαετία του 1950, η εκπαίδευση στην ύπαιθρο ενισχύθηκε από την ανησυχία ότι οι νέοι των πόλεων δεν είχαν άμεση επαφή με το υπαίθριο περιβάλλον και ενθαρρύνθηκε η διδασκαλία όλων των μαθημάτων στην ύπαιθρο, συχνά με τη χρήση κατασκηνώσεων. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 η ευαισθητοποίηση του κοινού για τα περιβαλλοντικά ζητήματα είχε γίνει ευρέως διαδεδομένη και εμφανίστηκε η περιβαλλοντική εκπαίδευση, με έμφαση στις κοινωνικές πτυχές των περιβαλλοντικών προβλημάτων (Kalantzis & Core, 2013).

Ως βαθιά διεπιστημονικός, ο τομέας της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης προωθείται μέσω πολύ διαφορετικών θεωρητικών, παιδαγωγικών και ερευνητικών κλάδων. Ενώ αρχικά επικεντρώθηκε στην αύξηση της ευαισθητοποίησης του κοινού σχετικά με τις περιβαλλοντικές επιδράσεις που προκαλούνται από τον άνθρωπο, ιδίως όσον αφορά τη ρύπανση, η περιβαλλοντική εκπαίδευση έχει έκτοτε εξελιχθεί σε ένα πλούσιο, σύνθετο και ευρύ παιδαγωγικό πεδίο, που περιλαμβάνει πολλές και διακριτές από θεωρητικής απόψεως παρεμβάσεις, η κάθε μία με διαφορετικούς στόχους, διδακτικές προσεγγίσεις και στρατηγικές (Sauvé 2005).

Αν και η ανάπτυξη ενός συναινετικού συνόλου στόχων για την περιβαλλοντική εκπαίδευση εξακολουθεί να αποτελεί θέμα συζήτησης και αντιπαράθεσης, είναι ευρέως αποδεκτό πως η περιβαλλοντική παιδεία αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Ο στόχος του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού προωθήθηκε στη Χάρτα του Βελιγραδίου από την UNESCO και το Πρόγραμμα των

Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNESCO-UNEP 1976), καθώς και από τη Διακήρυξη της Τιφλίδας (UNESCO, 1978), που θεωρούνται τα επίσημα ιδρυτικά έγγραφα του τομέα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η Χάρτα του Βελιγραδίου, προϊόν της πρώτης διεθνούς διάσκεψης για την περιβαλλοντική εκπαίδευση που πραγματοποιήθηκε στην πρώην Γιουγκοσλαβία το 1975, περιέγραψε ορισμένες από τις βασικές δομές και στόχους της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης παγκοσμίως και παρείχε μια ευρέως αποδεκτή δήλωση στόχων για την περιβαλλοντική εκπαίδευση: «Ο στόχος της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι να αναπτυχθεί ένας παγκόσμιος πληθυσμός που να γνωρίζει και να ενδιαφέρεται για το περιβάλλον και τα συναφή του προβλήματα και που να έχει τις γνώσεις, τις δεξιότητες, τις στάσεις, τα κίνητρα και τη δέσμευση να εργαστεί ατομικά και συλλογικά για την επίλυση των τρεχόντων προβλημάτων και την πρόληψη νέων» (UNESCO 1976: 1).

Το 1977, ο Χάρτης του Βελιγραδίου βελτιώθηκε περαιτέρω στη Διακυβερνητική Διάσκεψη για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, που πραγματοποιήθηκε στην Τιφλίδα της Γεωργίας. Η Διακήρυξη της Τιφλίδας όρισε τρεις στόχους ως βάση για την περιβαλλοντική εκπαίδευση (UNESCO, 1978: 2):

1. να προωθηθεί μια σαφής συνειδητοποίηση και ανησυχία για την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και οικολογική αλληλεξάρτηση στις αστικές και αγροτικές περιοχές
2. να δοθούν σε κάθε άτομο ευκαιρίες για να αποκτήσει τις γνώσεις, τις αξίες, τις στάσεις, τη δέσμευση και τις δεξιότητες που απαιτούνται για την προστασία και τη βελτίωση του περιβάλλοντος και
3. να δημιουργηθούν νέα πρότυπα συμπεριφοράς των ατόμων, των ομάδων και της κοινωνίας στο σύνολό της απέναντι στο περιβάλλον.



Το 1987, δέκα χρόνια μετά τη Διακήρυξη της Τιφλίδας, συγκλήθηκε ένα διεθνές συνέδριο για την περιβαλλοντική εκπαίδευση στη Μόσχα της ΕΣΣΔ, το οποίο κατέληξε στη Διεθνή Στρατηγική Δράση για το περιβάλλον και την εκπαίδευση για τη δεκαετία του 1990. Η στρατηγική δράσης επικεντρώθηκε στα περιβαλλοντικά προβλήματα και στις βασικές αρχές και κατευθυντήριες γραμμές για την περιβαλλοντική εκπαίδευση (UNESCO-UNEP, 1988). Αμέσως μετά, η UNESCO-UNEP (1989) δημοσίευσε την «Περιβαλλοντική Παιδεία για Όλους», η οποία αναδείκνυε την περιβαλλοντική παιδεία ως τον θεμελιώδη στόχο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και εξέταζε τις πολυάριθμες πρωτοβουλίες περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που λάμβαναν χώρα σε όλο τον κόσμο εκείνη την εποχή. Ωστόσο, οι προσπάθειες για τον σαφή ορισμό και την οριοθέτηση των βασικών συστατικών του περιβαλλοντικού γραμματισμού έλαβε χώρα κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Θεωρώντας τον Χάρτη του Βελιγραδίου και τη Διακήρυξη της Τιφλίδας ως κατευθυντήρια έγγραφα της, η Ένωση για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση της Βόρειας Αμερικής προσδιόρισε την καλλιέργεια του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού ως πρωταρχικό στόχο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (NAAEE, 2004). Όπως και ο ίδιος ο τομέας της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ο όρος περιβαλλοντικός γραμματισμός έχει υποστεί μια κατά μήκος του χρόνου μεταβολή. Ένας βασικός στόχος ήταν η δημιουργία ενός πλήρους και ευρέως εφαρμόσιμου εννοιολογικού πλαισίου για τον περιβαλλοντικό γραμματισμό (δηλ. τι πρέπει να γνωρίζει και να μπορεί να κάνει ένα περιβαλλοντικά εγγράμματο άτομο), επιτρέποντας τη δημιουργία κατευθυντήριων γραμμών και εργαλείων για την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών επιτευγμάτων. Από τη δεκαετία του 1970, ένα πλήθος νέων και προσαρμοσμένων πλαισίων, κατευθυντήριων γραμμών και σχεδίων για τον περιβαλλοντικό αλφαριθμητισμό έχουν προταθεί από ακαδημαϊκούς,

κοινοπραξίες, οργανισμούς και κράτη με πρωταρχικό στόχο την παροχή περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Από τη δεκαετία του 1990 έχουν καταβληθεί τεράστιες προσπάθειες από όλες αυτές τις πλευρές για τη δημιουργία ενός πλαισίου συναίνεσης που θα καθοδηγεί τους εκπαιδευτικούς στην καλλιέργεια του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού (NAAEE, 2004).

Το 1993, το Εθνικό Σχέδιο για την Αριστεία στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, έλαβε κρατική χρηματοδότηση στις Ηνωμένες Πολιτείες και ξεκίνησε να αναπτύσσεται ένα σύνολο κατευθυντήριων γραμμών για την περιβαλλοντική εκπαίδευση υψηλής ποιότητας στη χώρα, με πρωταρχικό σκοπό να διατυπωθούν οι γνώσεις και οι δεξιότητες που θεωρούνται απαραίτητες για τον περιβαλλοντικό γραμματισμό (NAAEE, 2004: 1). Με δεδομένο τον στόχο της προκειμένου να αντικατοπτρίζει μια ευρέως διαδεδομένη κατανόηση του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού, οι κατευθυντήριες γραμμές για τη μάθηση αναπτύχθηκαν ως συνάρτηση της επιστημονικής έρευνας για το ζήτημα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

Επιδιώκοντας την ενίσχυση της δυνατότητας αυτής της στοχοθέτησης, ο Simmons (1995) διεξήγαγε μια διεξοδική ανασκόπηση των ορισμών, των πλαισίων ή/και των μοντέλων του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού από 26 σχετικές πηγές, συμπεριλαμβανομένων ατόμων, κοινοπραξιών, οργανισμών και κρατικών και εθνικών κατευθυντήριων γραμμών ή σχεδίων. Στην εν λόγω μελέτη, ο Simmons διαπίστωσε ότι, αν και κάθε πλαίσιο βασιζόταν σε διαφορετικό σύνολο παραδοχών και προτεραιοτήτων, τα κοινά σημεία μεταξύ των σχεδίων ήταν σημαντικά. Ο Simmons εντόπισε τις κύριες συνιστώσες του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού που προτείνονται σε κάθε μοντέλο και σχεδίασε ένα πλαίσιο που να δείχνει πώς τα διάφορα μοντέλα περιβαλλοντικού

αλφαριθμητικού οργανώνονται γύρω από επτά κύριες συνιστώσες. Αυτές οι επτά κύριες συνιστώσες ήταν οι εξής:

1. το συναίσθημα,
2. οι οικολογικές γνώσεις,
3. οι κοινωνικοπολιτικές γνώσεις,
4. οι γνώσεις για τα περιβαλλοντικά ζητήματα,
5. οι γνωστικές δεξιότητες,
6. οι περιβαλλοντικά υπεύθυνες συμπεριφορές και
7. οι πρόσθετοι προσδιοριστικοί παράγοντες των συμπεριφορών αυτών (Simmons 1995).

#### **2.4 Η σχέση περιβαλλοντικών στάσεων, γνώσεων και πρακτικών**

Από κοινωνιοψυχολογικής απόψεως και ανεξάρτητα από το περιβαλλοντικό ζήτημα, οι στάσεις νοούνται ως προστάδιο των αντίστοιχων δράσεων (Leyens, 1996). Η στάση συνιστά επομένως μία απόφαση για δράση, δηλαδή μία υπολανθάνουσα πρακτική, που όταν υπάρχουν οι κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες εκδηλώνεται (Hogg & Vaughan, 2008).

Η συγκεκριμένη σχέση μεταξύ των στάσεων και των δράσεων έχει εξεταστεί και όσον αφορά τις περιβαλλοντικές αξίες και τις περιβαλλοντικές συμπεριφορές, δεδομένου πως οι αξίες συνιστούν κατά μία έννοια στάσεις όσον αφορά στο περιβαλλοντικό ζήτημα. Αρχικώς, ήδη από τη δεκαετία του 1970 διαπιστώθηκε πως ενδεχομένως να υπάρχει μία σύνδεση μεταξύ των στάσεων και των πρακτικών που αφορούν το περιβαλλοντικό ζήτημα. Η υπόθεση αυτή αναπτύχθηκε καθώς διαπιστώθηκε πως οι στάσεις είναι άμεση

συνάρτηση των πρακτικών που αναπτύσσονται αναφορικά με ζητήματα τα οποία έχουν ένα αλτρουιστικό πρόσημο, αφορώντας συλλογικά και ευρύτερα ζητήματα που αφορούν μία κοινωνία (Karp, 1996).

Στην περίπτωση του περιβαλλοντικού ζητήματος, ο Schwartz (1977) ανέπτυξε ένα σχετικό μοντέλο για τη σχέση μεταξύ των στάσεων και των πρακτικών. Ειδικότερα, υποστήριξε πως οι πρακτικές που αφορούν το περιβαλλοντικό ζήτημα είναι συνάρτηση δύο παραγόντων. Ο πρώτος παράγοντας αφορά τις στάσεις του ατόμου έναντι των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Οι στάσεις θεώρησε πως διαμορφώνονται ως συνάρτηση των γνώσεων που έχει κάποιος για τις πιθανές συνέπειες που ενδεχομένως να συνεπάγονται οι συμπεριφορές τους στο περιβάλλον. Ο δεύτερος παράγοντας που θεωρείται ότι συμβάλλει στην ανάπτυξη των περιβαλλοντικών δράσεων και συμπεριφορών έχει να κάνει με το βαθμό στον οποίο το άτομο μπορεί να μεταβάλει την κατάστασή του περιβάλλοντος. Φαίνεται επομένως πως από μόνες τους οι στάσεις δεν οδηγούν σε σχετικές δράσεις, καθώς, με βάση το συγκεκριμένο μοντέλο, πρόκειται για μία συνδυαστική επίδραση των στάσεων και του αντιλαμβανόμενου βαθμού επίδρασης στο περιβάλλον που καθορίζει την ανάληψη σχετικών δράσεων.

Άλλοι ωστόσο μελετητές απέδωσαν μία πιο ισχυρή διαμορφωτική επίδραση στις στάσεις. Ένας τέτοιος μελετητής ήταν ο Rokeach (1973). Με βάση το δικό του μοντέλο, οι στάσεις σχετικά με το περιβαλλοντικό ζήτημα είναι ολιγάριθμες, μεμονωμένες και θα μπορούσε να θεωρηθεί πως υπάρχει μία και μόνο κεντρική στάση από πλευράς του ατόμου για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Η θέση αυτή προέκυψε αντίθετα προς της συνειδητοποίηση εκείνη τη χρονική περίοδο από τους κοινωνικούς ψυχολόγους πως οι επιμέρους στάσεις για ένα και μόνο ζήτημα ενδεχομένως να είναι πολυάριθμες. Ο Rokeach (1973) θεώρησε επομένως πως οι στάσεις ως συνάρτηση των πρακτικών που

αναπτύσσει κάποιος για περιβαλλοντικά ζητήματα μπορούν να περιγραφούν ως μία και μόνο κεντρική στάση για το περιβαλλοντικό ζήτημα ή ως στάσεις για επιμέρους παραμέτρους του περιβαλλοντικού ζητήματος, οι οποίες όμως μελετώνται υπό το πρίσμα των κεντρικών στάσεων που έχει κάποιος αναπτύξει. Επιπροσθέτως, στο μοντέλο του θεώρησε πως οι στάσεις από μόνες τους αρκούν για την ανάληψη δράσης όσον αφορά τα σχετικά με το περιβάλλον ζητήματα. Μάλιστα, θεώρησε πως το άτομο δεν προχωρά σε κάποια εκτενή ανάλυση των θετικών και αρνητικών συνεπειών που ενδεχομένως να συνεπάγονται οι δράσεις του, πάρα αναλαμβάνει δράση για περιβαλλοντικά ζητήματα με καθαρά αλτρουιστικά κίνητρα, χωρίς να προχωρά σε εκτενή ανάλυση των επιδράσεων των ενεργειών του.

Άλλοι ωστόσο μελετητές θεώρησαν αρκετά μονοδιάστατο ανώτερο μοντέλο. Σε μία κριτική προς το μοντέλο αυτό ο Schwartz (1992) επιχειρήσει να αμφισβητήσει το κατά πόσο η μονοδιάστατη προσέγγιση των στάσεων μπορεί πράγματι να επεξηγήσει τις προεκτάσεις αυτών στις σχετικές πρακτικές. Θεώρησε έτσι πως κάποιος μπορεί να αναλαμβάνει δράση για περιβαλλοντικά ζητήματα όταν συνυπολογίζει δύο επιμέρους παραμέτρους που αφορούν και διαφορετικές πτυχές των στάσεων του για το περιβαλλοντικό ζήτημα. Στην πρώτη περίπτωση διέκρινε τις στάσεις όσον αφορά στην προσωπική αποτίμηση για τις συνέπειες του περιβαλλοντικού ζητήματος. Στη δεύτερη περίπτωση διέκρινε τις στάσεις όσον αφορά στις συλλογικές προεκτάσεις του περιβαλλοντικού εγκλήματος. Θεώρησε επομένως πως οι δύο αυτές μορφές στάσεων και οι αντίστοιχες προεκτάσεις στις δράσεις από πλευράς του ατόμου είναι διακριτές μεταξύ τους, αμφισβητώντας δηλαδή το μοντέλο που αναπτύχθηκε από τον Rokeach.

Σε μία περαιτέρω θεωρητική αναζήτηση της σχέσης μεταξύ των στάσεων και των δράσεων, ο Schwartz (1992) πρότεινε ένα σύνολο από 10 κίνητρα τα οποία προβλέπουν

το κατά πόσο κάποιος προχώρα σε περιβαλλοντικές δράσεις με αφετηρία τις στάσεις που έχει αναπτύξει. Η μετάβαση από τις περιβαλλοντικές στάσεις στις περιβαλλοντικές δράσεις θεώρησε ότι εξαρτάται:

1. από τον βαθμό στον οποίο κάποιος αντιλαμβάνεται ως κοινά τα προβλήματα που αφορούν αυτόν και τους άλλους.
2. από τον βαθμό στον οποίο θεωρεί πως πρέπει να προστατεύει όσα ανήκουν σε αυτόν και τους γύρω του.
3. από το κατά πόσο μπορεί να αναστέλλει τις παρορμήσεις του με στόχο τη συμμόρφωση με τις κοινωνικές νόρμες.
4. από το βαθμό στον οποίο ενδεχομένως να σέβεται την τοπική κοινότητα, τη θρησκευτική του ομάδα και γενικότερα τις ευρύτερες συλλογικές ταυτότητες με τις οποίες ταυτίζεται.
5. από το βαθμό στον οποίο κάποιος επιδιώκει να ζει εντός ενός αισθήματος ασφάλειας και αρμονίας για τον κόσμο.
6. από το βαθμό στον οποίο κάποιος θεωρεί πως μπορεί να ελέγχει το εξωτερικό του περιβάλλον.
7. από το κατά πόσο κάποιος επιθυμεί να επιτυγχάνει κοινωνικά αποδεκτούς από τους άλλους στόχους.
8. από το κατά πόσο κάποιος είναι ευγνώμων έναντι της ζωής του και του κόσμου στον οποίο ζει.
9. από το βαθμό στον οποίο κάποιος δέχεται την ανάληψη νέων προκλήσεων και την αντιμετώπιση καινούργιων προβλημάτων που παρουσιάζονται.

10. από το κατά πόσο κάποιος αναπτύσσει αυτόνομα τις σκέψεις του και αναλαμβάνει δράση χωρίς να περιμένει τους άλλους για την αντιμετώπιση σημαντικών προβλημάτων.

Συνεπώς, ο Schwartz (1992) θεώρησε πως η ανάληψη δράσης για το περιβαλλοντικό ζήτημα δεν αφορά μόνο τις στάσεις σχετικά με το περιβάλλον, αλλά τις στάσεις που διακρίνουν το άτομο για ευρύτερα ζητήματα τα οποία αφορούν τον εαυτό του και την κοινωνία στην οποία ζει. Υποστήριξε επομένως πως πρόκειται για ένα αρκετά σύνθετο φαινόμενο, πολύπλοκων και αλληλοσχετιζόμενων μεταξύ τους στάσεων, χωρίς η περιβαλλοντική συμπεριφορά να μπορεί να εξηγηθεί από μία και μόνο κεντρική στάση.

Με βάση τα ανωτέρω, οι περιβαλλοντικές στάσεις προφανώς συνδέονται με τις περιβαλλοντικές συμπεριφορές, ανεξάρτητα από λοιπές παραμέτρους που ενδεχομένως να έχουν μια συνεργατική ή αλληλεπιδραστική ιδιότητα. Ωστόσο, όπως διαπίστωσαν οι Stern & Oskamp (1987), η σχέση μεταξύ των δύο αυτών παραμέτρων είναι στατιστικά σημαντική, αλλά όχι τόσο ισχυρή όσο θα αναμενόταν δεδομένης της εννοιολογικής συγγένειας των δύο αυτών μεταβλητών. Μάλιστα, μετέπειτα έρευνες οδήγησαν στη διαπίστωση πως η μεταβολή των περιβαλλοντικών στάσεων δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και μεταβολή των πρακτικών ως προς τα περιβαλλοντικά ζητήματα, οδηγώντας έτσι σε ένα σημαντικό προβληματισμό για τη σχέση μεταξύ των δύο αυτών μεταβλητών (Eilam & Trop, 2012).

Οι περιβαλλοντικές γνώσεις φαίνεται να έχουν έναν αρκετά πιο ισχυρό και διαμορφωτικό ρόλο στις σχετικές συμπεριφορές. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι μία σχετική μελέτη σε εθελοντές για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων, οι οποίοι ανακαλώντας παράγοντες της περιόδου κατά την οποία δεν μετείχαν σε σχετικές δράσεις ανέφεραν ως σημαντικό στοιχείο το ότι τότε δεν διέθεταν τις ανάλογες γνώσεις

για το περιβαλλοντικό ζήτημα (Walkley, Erikson, & Tiby, 1988). Μάλιστα, οι Siver & Hungerford (1990) διαπίστωσαν πως ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για την ανάληψη δράσεων είναι η θεώρηση από πλευράς του ατόμου πως διαθέτει τις ανάλογες δεξιότητες προκειμένου να μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού ζητήματος. Πρόκειται συνεπώς για μία μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τις στάσεις, οι οποίες φάνηκε πως έχουν μία σημαντική αλλά όχι τόσο ισχυρή επίδραση, στις γνώσεις και στην αντιλαμβανόμενη θεώρηση κάποιου πως μπορεί να επιδράσει στο περιβάλλον, παράγοντες που θεωρήθηκε πως έχουν πιο σημαντική επεξηγηματική δυνατότητα όσον αφορά τις πρακτικές που κάποιος αναπτύσσει για περιβαλλοντικά ζητήματα (McKenzie-Mohr, Nemiroff, Beers, & Desmarais, 1995).

## **2.5 Η καταναλωτική συμπεριφορά**

### **2.5.1 Προσδιορίζοντας την καταναλωτική συμπεριφορά**

Η αγορά και κατανάλωση πλήθος προϊόντων συνιστά βασική παράμετρο του υφιστάμενου καταναλωτικού μοντέλου και γενικότερα του δυτικού τρόπου ζωής. Ως καταναλωτής μπορεί να θεωρηθεί κάθε άτομο που εμπλέκεται στη διαδικασία κατανάλωσης προϊόντων. Ο όρος «καταναλωτής» είναι ευρύτερος και αφορά όσους αγοράζουν προϊόντα προκειμένου να τα καταναλώσουν, δηλαδή για προσωπική κατανάλωση, αλλά και αυτούς που αγοράζουν προϊόντα για να καλύψουν τις ανάγκες της οικογένειας και του νοικοκυριού τους. Ο Σιώμκος (1994) προσδιόρισε τη συμπεριφορά καταναλωτή ως μία συμπεριφορά που αφορά *«όλες τις σχετικές με την αγορά ενός προϊόντος δραστηριότητες, σκέψεις, επιδράσεις, που συμβαίνουν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την αγορά του προϊόντος, όπως αυτές πραγματοποιούνται από αγοραστές και*



*καταναλωτές προϊόντων ή υπηρεσιών, καθώς και από αυτούς που επηρεάζουν την αγορά».* Με βάση αυτό τον ορισμό, η καταναλωτική συμπεριφορά είναι επομένως ευρύτερη και δεν αφορά αποκλειστικά την ίδια την αγορά του προϊόντος σε ένα κατάστημα. Παρομοίως, σύμφωνα με τον Μπάλτα (2013), η καταναλωτική συμπεριφορά αφορά «*τη συμπεριφορά του ατόμου αναφορικά με την αναζήτηση, αγορά, αξιολόγηση, χρησιμοποίηση προϊόντων, αλλά και την απαλλαγή του από αυτά μετά τη χρήση, ώστε να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του*».

Η Αμερικανική Ένωση Μάρκετινγκ (AMA), περιγράφει την καταναλωτική συμπεριφορά ως «*τη δυναμική αλληλεπίδραση του συναισθήματος και της γνώσης, της συμπεριφοράς και των περιβαλλοντικών γεγονότων, μέσω των οποίων οι άνθρωποι διενεργούν συναλλαγές*» (Rownd & Heath, 2008). Επιπροσθέτως, οι Kanuk & Schiffman (2009) αναφέρουν πως η καταναλωτική συμπεριφορά επικεντρώνεται στο σύνολο εκείνων των διαδικασιών μέσω των οποίων το άτομο λαμβάνει απόφαση για τον τρόπο με τον οποίο θα δαπανήσει τους διαθέσιμους πόρους του -χρήματα, χρόνο, προσπάθεια- σε διάφορα αντικείμενα προς κατανάλωση.

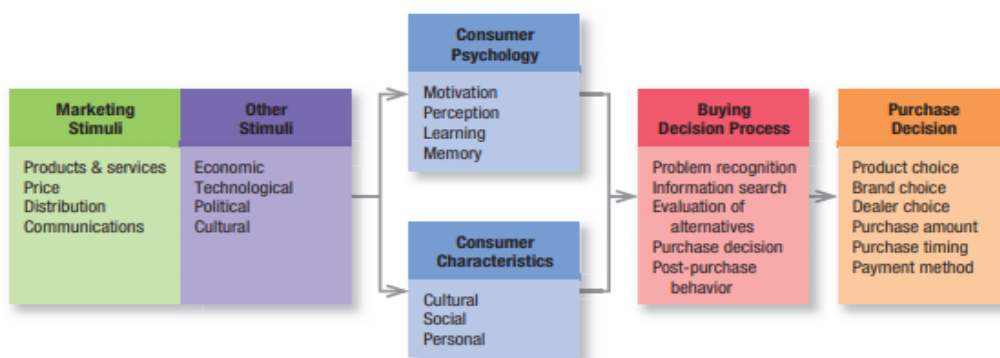
Επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα τα οποία πραγματεύεται η θεωρία της συμπεριφοράς του καταναλωτή αφορούν το γιατί ο καταναλωτής προχωρά στη διαδικασία αναζήτησης ενός προϊόντος, το πως αποφασίζει για την αγορά αυτού, το πως το αγοράζει, το πως το χρησιμοποιεί, σε τι ποσότητες, με ποια συχνότητα γίνεται αυτή η χρήση και για ποιο χρονικό διάστημα, πως το προϊόν αξιολογείται μετά την αγορά και πως ο καταναλωτής απαλλάσσεται από το προϊόν μετά τη χρήση αυτού (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Κατά συνέπεια, το συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο δεν αφορά μόνον τις σκέψεις και τις ενέργειες που παρατηρούνται πριν την αγορά, αλλά επίσης αυτές που λαμβάνουν εκείνη τη στιγμή χώρα, καθώς και τις μετέπειτα.

## 2.5.2 Μοντέλα της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς

### 2.5.2.1 Το Βασικό Μοντέλο Συμπεριφοράς Καταναλωτή

Το Βασικό Μοντέλο της Συμπεριφοράς Καταναλωτή συνιστά ένα μοντέλο που διακρίνεται από σχέσεις ερεθίσματος-απόκρισης. Με βάση το μοντέλο αυτό ο καταναλωτής ανταποκρίνεται στα διάφορα ερεθίσματα που λαμβάνει από το marketing και από το ευρύτερο περιβάλλον και παίρνει απόφαση περί της αγοράς κάποιου προϊόντος ή κάποιας υπηρεσίας, ακολουθώντας μία καθορισμένη αγοραστική διαδικασία, επηρεαζόμενος σαφώς από το σύνολο των προσωπικών του χαρακτηριστικών και από τις εσωτερικού τύπου διεργασίες τις οποίες εκτελεί (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Το μοντέλο αυτό παρουσιάζεται στην κάτωθι Εικόνα 1, όπως αρχικά αναπτύχθηκε από τον Kotler.

**Εικόνα 1.** Το Μοντέλο Συμπεριφοράς Καταναλωτή



**Προσαρμογή από:** Keller & Kotler (2016)

Με βάση το συγκεκριμένο μοντέλο, το άτομο βρίσκεται υπό την επίδραση του μείγματος marketing από πλευράς μιας επιχείρησης ταυτόχρονα με την επιρροή που ασκείται από το πολιτιστικό, οικονομικό, πολιτικό, τεχνολογικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Jisana, 2014). Το άτομο επεξεργάζεται το σύνολο αυτών των επιρροών προκειμένου να ενεργήσει ως καταναλωτής. Η διαδικασία με την οποία λαμβάνεται η αγοραστική απόφαση περιλαμβάνει ένα σύνολο διαφορετικών σταδίων και επηρεάζεται από εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες και διεργασίες (Μπάλας & Παπασταθοπούλου, 2013). Οι εξωτερικοί παράγοντες είναι πολιτιστικοί, προσωπικοί και κοινωνικοί, ενώ οι εσωτερικές διεργασίες αφορούν τη μάθηση, την αντίληψη, τη στάση και τη μνήμη του ατόμου. Στόχος του τμήματος μάρκετινγκ μιας επιχείρησης είναι το να μπορούν να αντιληφθούν όσοι σχεδιάζουν το μάρκετινγκ το τι λαμβάνει χώρα στη συνείδηση κάθε καταναλωτή από τη στιγμή που αυτός γίνεται αποδέκτης του σχετικού ερεθίσματος μέχρι να καταλήξει στην απόφαση για κάποια αγορά (Keller & Kotler, 2016).

#### **2.5.2.2 Η Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων των Καταναλωτών**

Η Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων των Καταναλωτών, που ονομάζεται επίσης Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων των Αγοραστών, γνωστή και ως μοντέλο του Dewey, βοηθά όσους αναπτύσσουν εκστρατείες μάρκετινγκ να προσδιορίσουν τον τρόπο με τον οποίο οι καταναλωτές ολοκληρώνουν την πορεία από τη γνώση περί ενός προϊόντος μέχρι τη λήψη της απόφασης αγοράς. Η κατανόηση της αγοραστικής διαδικασίας αγοραστών είναι απαραίτητη για το μάρκετινγκ και τις πωλήσεις. Η διαδικασία απόφασης του καταναλωτή ή του αγοραστή θα τους επιτρέψει να ορίσουν ένα σχέδιο

μάρκετινγκ που θα τους πείσει να αγοράσουν το προϊόν ή την υπηρεσία για την εκπλήρωση του προβλήματος του αγοραστή ή του καταναλωτή (Roberts & Nedungadi, 1995).

Η Διαδικασία Λήψης Απόφασης του καταναλωτή αποτελείται από την αναγνώριση του προβλήματος, την αναζήτηση, την αξιολόγηση και την απόφαση περί της αγοράς. Η συμπεριφορά μετά την αγορά είναι το αποτέλεσμα της ικανοποίησης ή της δυσαρέσκειας που παρέχει η κατανάλωση. Η αγοραστική διαδικασία ξεκινά όταν ο πελάτης αναγνωρίζει μια ανάγκη ή ένα πρόβλημα ή όταν προκύπτει μια ανάγκη. Μπορεί να ενεργοποιηθεί μέσω εσωτερικών ή εξωτερικών ερεθισμάτων (Roberts & Nedungadi, 1995).

Οι καταναλωτές περνούν από 5 στάδια όταν αποφασίζουν να αγοράσουν οποιαδήποτε αγαθά ή υπηρεσίες. Τα 5 στάδια της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης από τον καταναλωτή είναι τα εξής (Roberts & Nedungadi, 1995):

1. Αναγνώριση προβλήματος ή αναγνώριση ανάγκης
2. Αναζήτηση πληροφοριών
3. Αξιολόγηση εναλλακτικών λύσεων
4. Απόφαση αγοράς
5. Αξιολόγηση μετά την αγορά

Κατά την πραγματοποίηση μιας αγοράς, ο αγοραστής διέρχεται από αυτά τα 5 στάδια της διαδικασίας λήψης απόφασης. Είναι σαφές ότι η αγοραστική διαδικασία αρχίζει πολύ πριν από την πραγματική αγορά και συνεχίζεται πολύ αργότερα. Επιδίωξη του πωλητή οφείλει να είναι η κατανόηση της συμπεριφοράς του αγοραστή σε κάθε στάδιο και των σχετικών επιρροών αυτής (Roberts & Nedungadi, 1995).

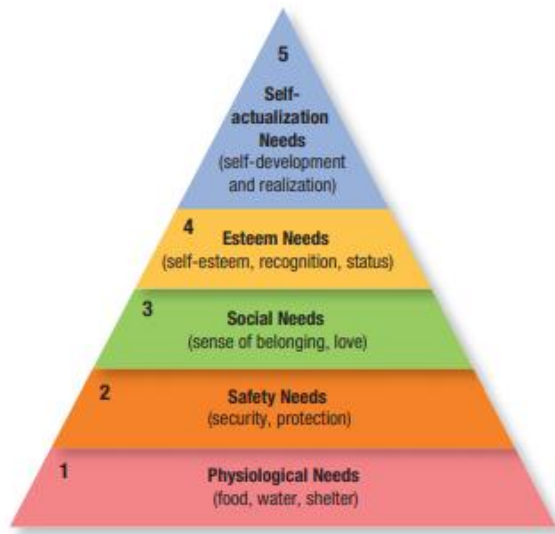
Το πρώτο στάδιο της διαδικασίας λήψης απόφασης από τον αγοραστή είναι το στάδιο της αναγνώρισης της ανάγκης. Εδώ ο καταναλωτής αναγνωρίζει μια ανάγκη ή ένα πρόβλημα και αισθάνεται μια διαφορά μεταξύ της πραγματικής κατάστασης και κάποιας επιθυμητής κατάστασης. Προσπαθεί να βρει αγαθά για να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες. Αυτό οδηγεί στο δεύτερο στάδιο της αναζήτησης πληροφοριών για το προϊόν. Ο καταναλωτής προσπαθεί να μάθει όσο το δυνατόν περισσότερα για τις διαθέσιμες μάρκες του προϊόντος. Στο τρίτο στάδιο, ο καταναλωτής χρησιμοποιεί τις πληροφορίες για να αξιολογήσει τις εναλλακτικές μάρκες. Στη συνέχεια, ο αγοραστής λαμβάνει την απόφαση αγοράς στο τέταρτο στάδιο επιλέγοντας το καταλληλότερο προϊόν. Το πέμπτο στάδιο είναι η αξιολόγηση μετά την αγορά και είναι το πιο σημαντικό. Ανάλογα με το επίπεδο ικανοποίησης ή δυσαρέσκειας, ο καταναλωτής θα γίνει πιστός πελάτης ή θα αποφύγει ενεργά τη μάρκα και θα το πει και σε άλλους μέσω διαδικτυακών κριτικών και από στόμα σε στόμα (Roberts & Nedungadi, 1995).

### **2.5.3 Ο ρόλος των αναγκών και των κινήτρων στην καταναλωτική συμπεριφορά**

Τα κίνητρα δίνουν σημαντική ώθηση στους καταναλωτές προκειμένου να δράσουν και να αναπτύξουν μία συγκεκριμένη συμπεριφορά με στόχο την ικανοποίηση των σχετικών αναγκών (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Ορισμένες εκ των αναγκών είναι βιολογικές και αφορούν την ίδια τη φύση του ανθρώπου. Για παράδειγμα, τέτοιες ανάγκες είναι η δίψα και η πείνα, ενώ υπάρχει και ένα σύνολο επίκτητων και ψυχολογικού τύπου αναγκών, που νοούνται ως δευτερεύουσες και προκύπτουν από την ανάγκη κάποιου να λαμβάνει καταξίωση, κοινωνική αποδοχή και αναγνώριση από τους άλλους (Kanuk & Schiffman, 2009).

Η πιο σημαντική ίσως θεωρία για τη μελέτη των κινήτρων και των ανθρώπινων αναγκών είναι αυτή του Maslow, η οποία έχει τεράστια επίδραση στην έρευνα για την καταναλωτική συμπεριφορά, αλλά και γενικότερα στην έρευνα για τον ανθρώπινο ψυχισμό (Osemeke & Adegboyege, 2017). Η πυραμίδα αυτή διακρίνει τις ανθρώπινες ανάγκες σε πέντε κατηγορίες, στις ανάγκες που αφορούν την ανθρώπινη φυσιολογία και επιβίωση, στις ανάγκες ασφαλείας, στις κοινωνικές ανάγκες, στις ανάγκες που αφορούν την αυτοεκτίμηση και στις ανάγκες που αφορούν την αυτο-πραγμάτωση (Keller & Kotler, 2016). Η συγκεκριμένη πυραμίδα ιεραρχεί το σύνολο των ανθρώπινων αναγκών, τοποθετώντας στο αρχικό σημείο αυτές που αφορούν την ανθρώπινη φυσιολογία και επιβίωση, δηλαδή αυτές που σχετίζονται με την τροφή, τη στέγη και το νερό, φτάνοντας έως και τις ανάγκες που βρίσκονται στην κορυφή της πυραμίδας και αφορούν την αυτο-πραγμάτωση. Προκειμένου, συνεπώς, ο καταναλωτής να φτάσει σε ένα ανώτερο στάδιο αναγκών θα πρέπει πρώτα να έχει καλύψει τις ανάγκες που βρίσκονται στο προηγούμενο (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013).

**Εικόνα 2.** Η πυραμίδα της Θεωρίας Ανθρώπινων Αναγκών



**Προσαρμογή από:** Maslow (1943)

## 2.5.4 Εξωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν την καταναλωτική συμπεριφορά

Οι εξωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των καταναλωτών διακρίνονται σε πολιτιστικούς, κοινωνικούς και προσωπικούς.

### 2.5.4.1 Οι πολιτιστικοί παράγοντες

Οι πολιτιστικοί παράγοντες έχουν να κάνουν με την κουλτούρα και τις σχετικές υπο-κουλτούρες. Ως κουλτούρα νοείται *«το σύνολο των κοινών εννοιών, τελετουργιών, κανόνων και παραδόσεων που διακρίνουν τα μέλη μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας, που ορίζει τόσο την ίδια, τα μέλη της και τις κοινωνικές της οργανώσεις, όσο και τα οικονομικά*

και πολιτικά της συστήματα» (Askegaard et al., 2006). Η κουλτούρα περιλαμβάνει (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013):

1. Τα σύμβολα και τα έθιμα, που είναι οι κοινωνικά αποδεκτοί τρόποι συμπεριφοράς σε δεδομένες περιστάσεις.
2. Τις πεποιθήσεις και τα γνωστικά στοιχεία που αφορούν ένα σύνολο νοητικών και λεκτικών προτάσεων και αντανακλούν τη γνώση και την αξιολόγηση του ατόμου για κάποιον ή για κάτι.
3. Το σύνολο από τις σχετικές αξίες και νόρμες.

Η κουλτούρα απαρτίζεται από ένα σύνολο από μικρότερες υπό-κουλτούρες που παρότι διακρίνονται από τα βασικά στοιχεία και το σύνολο των πεποιθήσεων του κοινωνικού σώματος ταυτόχρονα διακρίνονται από επιμέρους κοινές αξίες και παραμέτρους του τρόπου συμπεριφοράς, παρέχοντας τη δυνατότητα για μία πιο συγκεκριμένη αναγνώριση σε όσους διακρίνονται από αυτήν (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Αυτές εμπερικλείει εθνότητες, θρησκείες, φυλετικές ομάδες και γεωγραφικές περιοχές (Keller & Kotler, 2016) και συχνά νοούνται ως ξεχωριστές αγορές-στόχοι, υπαγορεύουν την αναγκαιότητα ανάπτυξης διακριτών και στοχευμένων προγραμμάτων marketing (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013).

#### **2.5.4.2 Οι κοινωνικοί παράγοντες**

Οι κοινωνικοί παράγοντες που έχουν σημαντική επίδραση στην αγοραστική συμπεριφορά αποτελούν ένα σύνολο από ετερογενείς και διαφορετικές μεταξύ τους ομάδες. Η κοινωνική τάξη, ομάδες ειδικών σε μία συγκεκριμένη αγορά και άτομα που διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό την κοινή γνώμη αποτελούν τους κοινωνικούς



παράγοντες. Οι ομάδες αναφοράς από πλευράς ενός ατόμου ως σημείο αναφοράς συνεπάγονται άμεση ή έμμεση επιρροή στις αντιλήψεις, στις στάσεις, στη συμπεριφορά και στις αγοραστικές αποφάσεις από πλευράς του ατόμου (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Κάποιες εξ αυτών διακρίνονται ως κυρίες, καθώς το άτομο βρίσκεται σε μία διαρκή αλληλεπίδραση μαζί τους, όπως για παράδειγμα η οικογένεια, οι φίλοι, οι γείτονες και οι συνάδελφοι, ενώ άλλες νοούνται ως δευτερεύουσες, καθώς το άτομο πιθανώς να έχει πιο σπάνια επικοινωνία με αυτές τις ομάδες. Για παράδειγμα, οι θρησκευτικές ομάδες ενδεχομένως να ανήκουν στη δεύτερη αυτή κατηγορία (Keller & Kotler, 2016).

Οι ειδικοί αγοράς αποτελούν άτομα που διακρίνονται από σημαντικές γνώσεις για μία κατηγορία προϊόντων και διαθέτουν επάρκεια πληροφοριών για μεγάλο εύρος προϊόντων και καταστημάτων αυτής της κατηγορίας. Παρέχουν τις γνώσεις τους στους καταναλωτές με κίνητρο τη μεγιστοποίηση της αξιοποίησης των προϊόντων και την άντληση ευχαρίστησης από τη διαδικασία (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Αντιθέτως, οι καθοδηγητές γνώμης έχουν γνώσεις για μία και μόνο προϊοντική κατηγορία, τις οποίες μοιράζονται με τους καταναλωτές, επηρεάζοντας τις αποφάσεις του, ενώ ταυτόχρονα δοκιμάζουν και υιοθετούν πρώτοι ένα νέο προϊόν (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013).

Η κοινωνική διαστρωμάτωση, με τη μορφή των κοινωνικών τάξεων υπάρχει σε κάθε κοινωνία (Keller & Kotler, 2016). Κάθε κοινωνική τάξη διακρίνεται από ομοιογένεια, με τα μέλη της να διακρίνονται από ένα σύνολο κοινών αξιών και προτύπων συμπεριφοράς που τα διακρίνουν από τα άτομα των υπολοίπων κοινωνικών τάξεων. Ορισμένα εκ των κριτηρίων που συνήθως χρησιμοποιούνται για τη διάκριση ανάμεσα στις τάξεις είναι η καταγωγή και η μόρφωση, η περιουσιακή κατάσταση, ο τόπος

κατοικίας, το εισόδημα και το επάγγελμα. Φαίνεται επομένως πως δεν υπάρχει ένα αυστηρά προσδιορισμένο πλαίσιο για τον καθορισμό της κοινωνικής τάξης, η οποία αποτελείται από ένα σύνολο επιμέρους παραγόντων, χωρίς να είναι σαφές το ποιοι παράγοντες επιδρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άλλους στη διαμόρφωση της κοινωνικής τάξης (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013).

Ο κοινωνικός ρόλος του ατόμου έχει να κάνει με την κοινωνική συμπεριφορά που αυτό επιδεικνύει, ανάλογα με τη θέση την οποία κατέχει. Δεδομένου πως τα άτομα διακρίνονται από διαφορετικές θέσεις μέσα σε μία κοινωνία, είναι λογικό να διαδραματίζουν και διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους (Κοκκινάκη, 2005).

#### **2.5.4.3 Προσωπικοί παράγοντες**

Στους προσωπικούς παράγοντες εντάσσεται το σύνολο των κοινωνικοδημογραφικών παραγόντων του ατόμου. Η ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο, η προσωπική οικονομική κατάσταση και η επαγγελματική κατάσταση νοούνται ως προσωπικοί παράγοντες. Στην περίπτωση αυτή σημασία έχει το ατομικό και όχι το κοινωνικό πρόσημο των παραγόντων αυτών, που αφορά, όπως αναφέρεται και ανωτέρω, την περίπτωση της κοινωνικής τάξης. Επιπροσθέτως, στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνεται ο τρόπος ζωής και η προσωπικότητα του ατόμου (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Οι παράγοντες αυτοί είναι κεντρικής σημασίας για τον καθορισμό της συμπεριφοράς των ατόμων ως καταναλωτές και για αυτό το λόγο τα στελέχη του μάρκετινγκ επιχειρούν συστηματικά τη διερεύνηση τους. Επιπλέον, σημασία έχει και ο ευρύτερος τρόπος ζωής, ο οποίος αναφέρεται στο συνολικό εύρος των

δραστηριοτήτων και των ενδιαφερόντων των ατόμων, ως συνάρτηση του συνόλου των προσωπικών παραγόντων (Keller & Kotler, 2016).

#### 2.5.4.4 Ψυχολογικοί παράγοντες

Ως προς τους ψυχολογικούς παράγοντες, η προσωπικότητα εμπλέκεται σημαντικά στην καταναλωτική συμπεριφορά. Ο όρος «προσωπικότητα» αναφέρεται στο σύνολο των διακριτών ψυχολογικών χαρακτηριστικών του ατόμου που συνεπάγονται σταθερές αντιδράσεις έναντι των ερεθισμάτων που δέχεται από το περιβάλλον του, ενώ ταυτοχρόνως διαμορφώνουν τη συμπεριφορά του ως καταναλωτή (Keller & Kotler, 2016). Διάφορα μοντέλα προσωπικότητας έχουν αναπτυχθεί για την επεξήγηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Αυτά μπορούν να διακριθούν σε δύο κεντρικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά τα μοντέλα προσωπικότητας τα οποία εστιάζουν στη διερεύνηση του αν κάποιος διακρίνεται από κλινικά σημαντικές ή μη κλινικά σημαντικές συμπεριφορές. Στην περίπτωση που δεν πληρούνται κάποια αναγκαία γενικά σημαντικά κριτήρια, δίνεται βαρύτητα στη διερεύνηση και στη μελέτη του τύπου προσωπικότητας που διακρίνει το σύνολο των πάγιων συμπεριφορών και στάσεων του ατόμου (Καραδήμας, 2005). Η δεύτερη περίπτωση αφορά τα στοιχεία της προσωπικότητας, δηλαδή την αποτύπωση και κατηγοριοποίηση των βασικών αυτών χαρακτηριστικών που συνθέτουν το προφίλ της προσωπικότητας κάποιου, ανεξάρτητα από την ένταξη σε ένα συγκεκριμένο τύπο, κάτι που δεν συνιστά δηλαδή σε αυτή την περίπτωση αυτοσκοπό (Di Matteo & Martin, 2002).

Το πιο ευρέως χρησιμοποιούμενο μοντέλο προσωπικότητας είναι το Big-5. Το μοντέλο αυτό έχει χρησιμοποιηθεί σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό στο marketing,

επιδιώκοντας τη μελέτη της σχέσης μεταξύ της προσωπικότητας και των καταναλωτικών συμπεριφορών (Μπάλτας & Παπασταθοπούλου, 2013). Με βάση το συγκεκριμένο μοντέλο, τα βασικά στοιχεία της προσωπικότητας είναι τα παρακάτω (Αναγνωστόπουλος & Ποταμιάνος, 2012):

1. η εξωστρέφεια, η οποία διακρίνει τα ενεργητικά άτομα με μεγάλο βαθμό κοινωνικών συναναστροφών
2. η προσήνεια, η οποία αφορά το ενδιαφέρον για τους συνανθρώπους και την αποφυγή συγκρούσεων και αρνητικών καταστάσεων
3. η ευσυνειδησία-συνέπεια, η οποία αφορά το ενδιαφέρον για τους συνανθρώπους. Τα άτομα που έχουν υψηλές τιμές στη συγκεκριμένη κλίμακα τείνουν να αθετούν σπάνια το λόγο τους.
4. ο νευρωτισμός, ο οποίος αφορά άτομα με άγχη και φοβίες που παρουσιάζουν σημαντικές συναισθηματικές μεταπτώσεις.
5. η δεκτικότητα σε νέες εμπειρίες, που αφορά άτομα τα οποία αναζητούν διαρκώς νέες εμπειρίες και ενδιαφέροντα.

### **3. Ερευνητικό Μέρος**

#### **3.1 Στόχος**

Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι η εξέταση των παραγόντων που επηρεάζουν την ανάπτυξη φιλικών προς το περιβάλλον καταναλωτικών επιλογών.

#### **3.2 Μεθοδολογία**

##### **3.2.1 Ερευνητικά ερωτήματα**

Τα ερευνητικά ερωτήματα της συγκεκριμένης μελέτης είναι τα παρακάτω:

- 1) Ποια η σχέση μεταξύ των περιβαλλοντικών γνώσεων και των φιλικών προς το περιβάλλον καταναλωτικών επιλογών;
- 2) Ποια η σχέση μεταξύ των περιβαλλοντικών αξιών και των φιλικών προς το περιβάλλον καταναλωτικών επιλογών;

##### **3.2.2 Σχεδιασμός έρευνας**

Η συγκεκριμένη έρευνα ήταν ποσοτική. Οι ποσοτικές μελέτες αφορούν την εξέταση σχέσεων ανάμεσα σε επιμέρους μεταβλητές, επιδιώκοντας τη διερεύνηση του κατά πόσο η μία συσχετίζεται με την άλλη ή τη διαφοροποιεί (Aschengrau & Seage, 2012). Ο συγκεκριμένος ερευνητικός σχεδιασμός κρίθηκε ενδεδειγμένος για την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων της μελέτης. Ο σχεδιασμός της συγκεκριμένης έρευνας ήταν επίσης συγχρονικός. Από μεθοδολογικής απόψεως, οι συγχρονικές έρευνες ενδείκνυνται για τη διερεύνηση συσχετίσεων μεταξύ εξεταζομένων μεταβλητών σε μια

και μόνο χρονική στιγμή, διασφαλίζοντας έτσι τη δυνατότητα συμπερίληψης ενός όσο το δυνατόν πιο μεγάλου αριθμού συμμετεχόντων λόγω της ευκολίας στην υλοποίηση (Robson, 2002). Δεδομένου ότι στη συγκεκριμένη έρευνα μελετήθηκαν οι περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες και οι καταναλωτικές συμπεριφορές σε μία χρονική στιγμή, η έρευνα ήταν συγχρονική.

### **3.2.3 Μετρήσεις**

#### **3.2.3.1 Κοινωνικοδημογραφικά δεδομένα**

Αρχικώς, μελετήθηκε μία πληθώρα διαφορετικών κοινωνικοδημογραφικών δεδομένων στο εξεταζόμενο δείγμα. Τα δεδομένα που μελετήθηκαν αφορούσαν το φύλο (άντρας/γυναίκα/άλλο), το έτος γέννησης (μέσω του οποίου προέκυψε η ηλικία), το εκπαιδευτικό επίπεδο (ανοιχτή ερώτηση), την οικογενειακή κατάσταση (άγαμος-η/έγγαμος-η), τον αριθμό παιδιών, την εργασιακή κατάσταση (δημόσιος υπάλληλος/ιδιωτικός υπάλληλος/ελεύθερος επαγγελματίας/φοιτητής-τρια/άνεργος-η/συνταξιούχος), το μέσο μηνιαίο προσωπικό εισόδημα, την ικανοποίηση από το προσωπικό εισόδημα (καθόλου/ελάχιστα/μέτρια/αρκετά/απόλυτα), το μέσο οικογενειακό μηνιαίο εισόδημα, την ικανοποίηση από το οικογενειακό εισόδημα (καθόλου/ελάχιστα/μέτρια/αρκετά/απόλυτα) και τον τόπο διαμονής (αστική περιοχή/ημιαστική περιοχή/αγροτική περιοχή/νησιωτική περιοχή).

### **3.2.3.2 Περιβαλλοντικές γνώσεις**

Για τους σκοπούς της έρευνας, αναπτύχθηκε ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς με στόχο τη μέτρηση των περιβαλλοντικών γνώσεων των συμμετεχόντων. Το εργαλείο μέτρησης αποτελείται συνολικά από 19 ερωτήσεις. Η εκάστοτε εκ των ερωτήσεων του σχετικού εργαλείου λαμβάνει τιμές από 1 («καθόλου») έως 5 («απόλυτα»). Το συνολικό σκορ οδηγεί στη διαπίστωση περί υψηλών περιβαλλοντικών γνώσεων, ενώ το χαμηλό σκορ περί χαμηλών. Το συνολικό σκορ προκύπτει κατόπιν αθροίσματος του συνόλου των επιμέρους ερωτήσεων. Ο δείκτης  $\alpha$  για το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο ήταν 0.95.

### **3.2.3.3 Περιβαλλοντικές αξίες**

Για την αξιολόγηση των περιβαλλοντικών αξιών χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο των Gkargkanouzi et al. (2019). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 28 ερωτήσεις. Η εκάστοτε εκ των ερωτήσεων του σχετικού εργαλείου λαμβάνει τιμές από 1 («δεν με εκφράζει καθόλου») έως 5 («με εκφράζει απόλυτα»). Το συνολικό σκορ οδηγεί στη διαπίστωση περί υψηλών περιβαλλοντικών αξιών, ενώ το χαμηλό σκορ περί χαμηλών. Το συνολικό σκορ προκύπτει κατόπιν αθροίσματος του συνόλου των επιμέρους ερωτήσεων. Ο δείκτης  $\alpha$  για το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο ήταν 0.85.

### **3.2.3.4 Καταναλωτικές συμπεριφορές**

Οι καταναλωτικές συμπεριφορές των συμμετεχόντων μελετήθηκαν με τη χρήση ενός ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς επιμέρους συμπεριφορών. Το ερωτηματολόγιο

αναπτύχθηκε με βάση τη σχετική βιβλιογραφική ανασκόπηση, αλλά και με βάση το ερωτηματολόγιο με τίτλο «Διερεύνηση παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος», το οποίο χρησιμοποιείται σε έρευνα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εκπαίδευση για την Αειφορία και το Περιβάλλον». Το ερωτηματολόγιο αποτελείται συνολικά από 29 ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις απαντώνται σε μια κλίμακα Likert με 5 τιμές (ποτέ έως πάντα). Στην περίπτωση αυτή πραγματοποιήθηκε υπολογισμός για το συνολικό σκορ του εργαλείου μέτρησης, ενώ κάθε καταναλωτική επιλογή εξετάστηκε και μεμονωμένα, δηλαδή ως επιμέρους ερώτηση. Ο δείκτης  $\alpha$  για το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο ήταν 0.92.

### 3.2.3 Διαδικασία

Οι συμμετέχοντες της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσαν ένα δείγμα 120 συμμετεχόντων του γενικού πληθυσμού. Μοναδικό κριτήριο για τη συμπερίληψη στην έρευνα ήταν η ηλικία άνω των 18 ετών. Οι συμμετέχοντες της μελέτης συμπεριλήφθηκαν μέσω του διαδικτύου, καθώς πραγματοποιήθηκε ανάπτυξη του ερωτηματολογίου στο Google Forms και έγινε διαδικτυακή χορήγηση αυτού. Οι μετρήσεις αναρτήθηκαν σε γκρουπ γενικότερου ενδιαφέροντος στα κοινωνικά δίκτυα και ζητήθηκε η συμπλήρωση αυτών. Στους υποψηφίους συμμετέχοντες τονίστηκε η ανωνυμία της συμμετοχής τους και το ότι τα δεδομένα τα οποία παρείχαν για τους σκοπούς της έρευνας αναλύθηκαν αποκλειστικά και μόνο για ερευνητικούς σκοπούς. Μετά τη συμπλήρωση 120 ολοκληρωμένων μετρήσεων, τα σχετικά δεδομένα εισήχθησαν σε πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας.



### 3.2.4 Ανάλυση δεδομένων

Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του στατιστικού προγράμματος SPSS για Windows. Αρχικώς, πραγματοποιήθηκε περιγραφική ανάλυση με στόχο τη διαπίστωση των ευρύτερων χαρακτηριστικών του εξεταζόμενου δείγματος. Για τις κατηγορικές μεταβλητές οι σχετικοί υπολογισμοί πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση απόλυτων τιμών και ποσοστών επί τοις εκατό, ενώ για τις ποσοτικές μεταβλητές με τη χρήση μέσων τιμών και τυπικών αποκλίσεων. Με τη χρήση της τελευταίας αυτής κατηγορίας ελέγχου αναλύθηκαν και τα δεδομένα των τιμών των ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς, δεδομένου πως και αυτά αποτελούν ποσοτικές μεταβλητές. Εν συνεχεία, έγινε μελέτη της κανονικότητας της κατανομής των μεταβλητών, με στόχο τη λήψη απόφασης σχετικά με τη χρήση παραμετρικών ή μη παραμετρικών μεθόδων ανάλυσης. Η σχετική ανάλυση πραγματοποιήθηκε βάσει του ελέγχου Kolmogorov-Smirnov. Στην περίπτωση που η κανονικότητα της κατανομής δεν παραβιάζεται πραγματοποιούνται παραμετρικοί έλεγχοι, ενώ στην περίπτωση κατά την οποία παραβιάζεται μη παραμετρικοί (Γναρδέλλης, 2003). Όπως διαπιστώνεται από τους Πίνακες 1 και 2, η κανονικότητα παραβιάζοταν στο σύνολο των σχετικών περιπτώσεων.

<b>Πίνακας 1.</b> Η κανονικότητα της κατανομής για τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου καταναλωτικών συμπεριφορών	
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	<b>&lt;0.001</b>
Ανακυκλώνω απορρίμματα	<b>&lt;0.001</b>
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	<b>&lt;0.001</b>

Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	<0.001
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	<0.001
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	<0.001
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	<0.001
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	<0.001
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	<0.001
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	<0.001
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	<0.001
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	<0.001
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	<0.001
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	<0.001
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	<0.001
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	<0.001
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	<0.001
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	<0.001
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	<0.001
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου, όταν αυτό είναι δυνατό	<0.001
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	<0.001

Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	<b>&lt;0.001</b>
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	<b>&lt;0.001</b>
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	<b>&lt;0.001</b>
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	<b>&lt;0.001</b>
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	<b>&lt;0.001</b>
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	<b>&lt;0.001</b>
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	<b>&lt;0.001</b>
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	<b>&lt;0.001</b>
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	<b>&lt;0.001</b>
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	<b>&lt;0.001</b>

**Πίνακας 2.** Η κανονικότητα της κατανομής για το συνολικό σκορ των τριών ερωτηματολογίων

Περιβαλλοντικές γνώσεις	<b>&lt;0.001</b>
Περιβαλλοντικές αξίες	<b>0.001</b>
Καταναλωτικές συμπεριφορές	<b>0.018</b>

Οι έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν ως συνάρτηση των ερευνητικών ερωτημάτων που τέθηκαν κατά το σχεδιασμό της έρευνας, μελετώντας δηλαδή α) τη σχέση των περιβαλλοντικών γνώσεων με τις καταναλωτικές επιλογές β) τη σχέση των περιβαλλοντικών αξιών με τις καταναλωτικές επιλογές. Οι αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν για το συνολικό σκορ, αλλά και κάθε επιμέρους καταναλωτική επιλογή του ερωτηματολογίου, συσχετίζοντας δηλαδή τις τιμές των ερωτήσεων αυτών με το συνολικό σκορ των αξιών και των γνώσεων των συμμετεχόντων. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν επιμέρους αναλύσεις στις υπο-ομάδες των συμμετεχόντων που σχηματίστηκαν από το φύλο, την εργασιακή κατάσταση και την ηλικιακή τους ομάδα. Δεδομένης της παραβίασης της κανονικότητας της κατανομής, όλοι οι έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση συντελεστή συσχέτισης Spearman. Ο δείκτης σημαντικότητας τέθηκε στο 0.05 για το σύνολο των αναλύσεων.

### **3.3 Αποτελέσματα**

#### **3.3.1 Περιγραφική ανάλυση**

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η σχετική ανάλυση όσον αφορά το φύλο των συμμετεχόντων της έρευνας. Όπως διαπιστώνεται από τον πίνακα, η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων ήταν γυναίκες (70%), με το 29.2% των συμμετεχόντων να είναι άντρες και έναν μόλις συμμετέχοντα να προσδιορίζεται κατά διαφορετικό τρόπο.

<b>Πίνακας 3. Το φύλο των συμμετεχόντων</b>		
	N	%
Άνδρας	35	29,2
Γυναίκα	84	70,0
Άλλο	1	,8
Σύνολο	120	100,0

Ως προς την ηλικιακή ομάδα των ατόμων της έρευνας, η σχετική ανάλυση παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα. Όπως διαπιστώνεται και από τον πίνακα, το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων ήταν ηλικίας 31 έως 45 ετών (61.3%).

<b>Πίνακας 4. Η ηλικιακή ομάδα των συμμετεχόντων</b>		
	N	%
Έως 30 ετών	17	14,3
31 έως 45	73	61,3
46 έως 60	23	19,3
61+	6	5,0
Σύνολο	119	100,0

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζεται η περιγραφική ανάλυση για το εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων του δείγματος. Φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές το

δείγμα είχε ένα υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, καθώς το 54,2% των συμμετεχόντων κατείχε μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών, ενώ το 40% των συμμετεχόντων ήταν απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

<b>Πίνακας 5. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων</b>		
	N	%
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	3	2,5
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	2	1,7
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	48	40,0
Μεταπτυχιακός τίτλος σπουδών	65	54,2
Διδακτορικός τίτλος σπουδών	2	1,7
Σύνολο	120	100,0

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση των ατόμων του δείγματος, το 58,3% ήταν έγγαμοι και το 41,7% άγαμοι.

<b>Πίνακας 6. Η οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων</b>		
	N	%
Άγαμος-η	50	41,7
Έγγαμος-η	70	58,3
Σύνολο	120	100,0

Ως προς τον αριθμό παιδιών των ατόμων της έρευνας υπήρχε μία σημαντική ετερογένεια στις απαντήσεις των συμμετεχόντων, με πιο υψηλή τιμή αυτή του κανενός παιδιού, που αφορούσε το 53.3% του δείγματος.

Πίνακας 7. Ο αριθμός παιδιών των συμμετεχόντων		
	N	%
0	64	53,3
1	19	15,8
2	31	25,8
3	5	4.2
4	1	0.8
Σύνολο	12	100,0

Σχετικά με την εργασιακή κατάσταση των ατόμων της έρευνας, η αντίστοιχη περιγραφική ανάλυση παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα. Όπως διαπιστώνεται, η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων, συγκεκριμένα το 90% του δείγματος, ήταν εργαζόμενοι.

<b>Πίνακας 8.</b> Η εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων		
	Απόλυτη τιμή	Ποσοστό %
Εργαζόμενος-η	108	90,0
Άνεργος-η	3	2,5
Φοιτητής-τρια	4	3,3
Συνταξιούχος	5	4,2
Σύνολο	120	100,0

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η σχετική περιγραφική ανάλυση ως προς το μέσο προσωπικό εισόδημα των ατόμων της έρευνας. Αν και υπήρχε μία σημαντική ετερογένεια, το υψηλότερο ποσοστό αφορούσε τους συμμετέχοντες με εισόδημα από 501 έως 1.000 ευρώ (45%), ακολουθούμενο από τους συμμετέχοντες με εισόδημα 1.001-1.500 ευρώ.

<b>Πίνακας 9.</b> Το μέσο προσωπικό εισόδημα των συμμετεχόντων		
	N	%
Κάτω από 500€	10	8,3
501€-1.000€	54	45,0
1.001€-1.500€	45	37,5
1.501€-2.000€	6	5,0
2.001€-2.500€	4	3,3
2.501€-3.000€	1	,8
Σύνολο	120	100,0



Ακολούθως, παρουσιάζεται ικανοποίηση των συμμετεχόντων από το μέσο προσωπικό τους εισόδημα. Το υψηλότερο ποσοστό συμμετεχόντων αφορούσε αυτούς με μέτρια ικανοποίηση, οι οποίοι αποτελούσαν το 45,8% του εξεταζόμενου δείγματος.

<b>Πίνακας 10.</b> Η ικανοποίηση των συμμετεχόντων από το μέσο προσωπικό τους εισόδημα		
	N	%
Καθόλου	17	14,2
Ελάχιστα	17	14,2
Μέτρια	55	45,8
Αρκετά	29	24,2
Απόλυτα	2	1,7
Σύνολο	120	100,0

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται το μέσο οικογενειακό εισόδημα των ατόμων της έρευνας. Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται μία σημαντική ετερογένεια των επιμέρους αποκρίσεων, χωρίς να υπάρχει κάποια ξεκάθαρη κεντρική τάση.

<b>Πίνακας 11.</b> Το μέσο οικογενειακό εισόδημα των συμμετεχόντων		
	N	%
Κάτω από 500€	1	,8
501€-1.000€	25	20,8
1.001€-1.500€	16	13,3
1.501€-2.000€	25	20,8
2.001€-2.500€	19	15,8
2.501€-3.000€	14	11,7
3.501€-3.500€	8	6,7
3.501€-4.000€	6	5,0
Άνω των 4.000€	6	5,0
Σύνολο	120	100,0

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η ικανοποίηση των συμμετεχόντων από το μέσο οικογενειακό τους εισόδημα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων, συγκεκριμένα το 44,2%, είχε μέτρια ικανοποίηση.

<b>Πίνακας 12.</b> Η ικανοποίηση των συμμετεχόντων από το μέσο οικογενειακό τους εισόδημα		
	N	%
Καθόλου	15	12,5
Ελάχιστα	18	15,0
Μέτρια	53	44,2
Αρκετά	31	25,8
Απόλυτα	3	2,5
Σύνολο	120	100,0

Στον ακόλουθο πίνακα παρατίθεται η ανάλυση για τον τόπο κατοικίας των ατόμων της έρευνας. Όπως διαπιστώνεται, το 65% των συμμετεχόντων διέμενε σε αστική περιοχή.

<b>Πίνακας 13.</b> Ο τόπος κατοικίας των συμμετεχόντων		
	N	%
Αγροτική περιοχή	13	10,8
Αστική περιοχή	78	65,0
Ημιαστική περιοχή	19	15,8
Νησιωτική περιοχή	10	8,3
Σύνολο	120	100,0

### 3.3.2 Επαγωγική ανάλυση

Ακολούθως παρουσιάζεται η επαγωγική ανάλυση στο σύνολο του δείγματος της έρευνας για τη διερεύνηση της σχέσης των περιβαλλοντικών γνώσεων και περιβαλλοντικών αξιών με τις καταναλωτικές συμπεριφορές. Όπως διαπιστώνεται, στην περίπτωση των περιβαλλοντικών γνώσεων υπήρχε μία θετική και στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις καταναλωτικές συμπεριφορές. Μάλιστα, κάτι ανάλογο ισχύει για πληθώρα εκ των επιμέρους ερωτήσεων του εργαλείου μέτρησης. Ωστόσο, κάτι ανάλογο δεν ισχύει για το συνολικό σκορ των περιβαλλοντικών αξιών, όπου ελάχιστες μόνο ερωτήσεις παρουσίαζαν μία στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις καταναλωτικές συμπεριφορές. Μάλιστα, αξίζει να αναφερθεί ότι σε μία εκ των εξεταζόμενων περιπτώσεων, συγκεκριμένα στη χρήση σακουλών πολλαπλής χρήσης για τα ψώνια, η συσχέτιση ήταν αρνητική, που οδηγεί δηλαδή στη διαπίστωση ότι η συμπεριφορά αυτή παρατηρείται σε μικρότερο βαθμό από άτομα με πιο υψηλές περιβαλλοντικές αξίες.

<b>Πίνακας 14.</b> Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στο σύνολο του δείγματος			
		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής	0.370	-0.008
	συσχέτισης		
	P	<0.001	0.935

	N	120	120
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.382	-0.096
	P	<b>&lt;0.001</b>	0.295
	N	120	120
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής συσχέτισης	0.169	-0.195
	P	0.065	0.033
	N	120	120
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.204	0.074
	P	<b>0.025</b>	0.420
	N	120	120
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής συσχέτισης	0.191	0.031
	P	<b>0.037</b>	0.740
	N	120	120
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.237	-0.192
	P	<b>0.009</b>	<b>0.036</b>
	N	120	120
	Συντελεστής συσχέτισης	0.267	0.097

Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	P N	<b>0.003</b> 120	0.290 120
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.182 <b>0.046</b> 120	0.258 <b>0.005</b> 120
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.288 <b>0.001</b> 120	0.226 <b>0.013</b> 120
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.196 <b>0.032</b> 120	0.062 0.502 120
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.041 0.653 120	-0.328 <b>&lt;0.001</b> 120
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.206 <b>0.024</b> 120	-0.114 0.216 120

Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής	0.242	-0.210
	συσχέτισης		
	P	<b>0.008</b>	<b>0.022</b>
	N	120	120
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής	0.124	-0.085
	συσχέτισης		
	P	0.178	0.353
	N	120	120
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής	0.194	-0.062
	συσχέτισης		
	P	<b>0.034</b>	0.503
	N	120	120
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής	0.089	-0.303
	συσχέτισης		
	P	0.334	<b>0.001</b>
	N	120	120
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής	0.071	-0.269
	συσχέτισης		
	P	0.439	<b>0.003</b>
	N	120	120
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής	0.057	-0.051
	συσχέτισης		
	P	0.533	0.581

	N	120	120
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	0.180	-0.217
	P	<b>0.049</b>	0.017
	N	120	120
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης	0.219	-0.008
	P	<b>0.016</b>	0.928
	N	120	120
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης	0.177	-0.241
	P	0.053	0.008
	N	120	120
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης	0.164	-0.068
	P	0.073	0.464
	N	120	120
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης	0.228	-0.054
	P	<b>0.012</b>	0.558
	N	120	120
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης	0.338	0.021



	P	<0.001	0.818
	N	120	120
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής	0.222	0.088
	συσχέτισης		
	P	<b>0.015</b>	0.337
	N	120	120
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής	0.209	0.130
	συσχέτισης		
	P	<b>0.022</b>	0.156
	N	120	120
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής	0.037	-0.004
	συσχέτισης		
	P	0.685	0.962
	N	120	120
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής	0.303	0.052
	συσχέτισης		
	P	<b>0.001</b>	0.569
	N	120	120
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής	0.247	-0.002
	συσχέτισης		
	P	<b>0.006</b>	0.983
	N	120	120

Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής	0.093	0.197
	συσχέτισης		
	P	0.311	0.031
	N	120	120
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής	0.071	0.063
	συσχέτισης		
	P	0.439	0.497
	N	120	120
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής	0.220	0.019
	συσχέτισης		
	P	0.016	0.840
	N	120	120

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζεται η αντίστοιχη ανάλυση για τους άντρες της έρευνας. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται να μην ισχύει ότι και για το σύνολο του δείγματος των συμμετεχόντων, καθώς σε καμία εκ των δύο μεταβλητών δεν διαπιστώθηκε κάποια στατιστικά σημαντική συσχέτιση. Ωστόσο, στην περίπτωση των καταναλωτικών συμπεριφορών η απουσία στατιστικά σημαντικών σχέσεων ήταν οριακή ( $p=0.082$ ) και υπήρχαν ορισμένες θετικές και στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις για κάποιες εκ των επιμέρους ερωτήσεων.

Πίνακας 15. Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους άντρες της έρευνας			
		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής συσχέτισης	0.298	-0.138
	P	0.082	0.430
	N	35	35
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.301	-0.202
	P	0.079	0.246
	N	35	35
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής συσχέτισης	0.404	-0.285
	P	<b>0.016</b>	0.097
	N	35	35
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.295	-0.123
	P	0.086	0.482
	N	35	35
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής συσχέτισης	-0.112	0.160
	P	0.520	0.357

	N	35	35
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.239	-0.294
	P	0.168	0.087
	N	35	35
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.119	-0.045
	P	0.497	0.798
	N	35	35
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	-0.023	0.422
	P	0.896	<b>0.012</b>
	N	35	35
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης	0.226	0.249
	P	0.192	0.149
	N	35	35
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης	0.086	0.214
	P	0.624	0.217
	N	35	35
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης	0.095	-0.271

	P	0.587	0.115
	N	35	35
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.122	-0.195
	P	0.484	0.262
	N	35	35
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης	0.257	-0.344
	P	0.136	<b>0.043</b>
	N	35	35
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.259	-0.175
	P	0.134	0.315
	N	35	35
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.183	-0.149
	P	0.294	0.393
	N	35	35
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.095	-0.426
	P	0.589	<b>0.011</b>
	N	35	35

Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	0.063	-0.219
	P	0.717	0.206
	N	35	35
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.136	0.006
	P	0.436	0.974
	N	35	35
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	0.394	-0.443
	P	<b>0.019</b>	<b>0.008</b>
	N	35	35
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης	0.171	-0.209
	P	0.326	0.227
	N	35	35
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης	0.103	-0.391
	P	0.555	<b>0.020</b>
	N	35	35
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης	0.200	-0.317
	P	0.251	0.064

	N	35	35
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης	0.074	-0.240
	P	0.674	0.165
	N	35	35
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης	0.197	-0.132
	P	0.257	0.450
	N	35	35
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης	0.034	-0.114
	P	0.847	0.513
	N	35	35
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.036	0.083
	P	0.838	0.637
	N	35	35
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης	-0.015	0.291
	P	0.931	0.090
	N	35	35
	Συντελεστής συσχέτισης	0.115	-0.135

Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε P δράσεις για τη βιωσιμότητα του N περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.511 35	0.439 35
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης	-0.027 0.879 35	-0.119 0.494 35
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης	0.091 0.601 35	0.196 0.258 35
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.043 0.804 35	0.131 0.453 35
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής συσχέτισης	0.132 0.451 35	-0.172 0.323 35



Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η συσχέτιση των αντίστοιχων μεταβλητών για τις γυναίκες της έρευνας. Όπως διαπιστώνεται, ενώ υπήρχε μία θετική και στατιστικά σημαντική συσχέτιση στην περίπτωση των καταναλωτικών συμπεριφορών και των περιβαλλοντικών γνώσεων, κάτι ανάλογο δεν ισχύει για τις περιβαλλοντικές αξίες.

**Πίνακας 16.** Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στις γυναίκες της έρευνας

		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής συσχέτισης	0.419	0.052
	P	<0.001	0.636
	N	84	84
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.433	-0.052
	P	<0.001	0.636
	N	84	84
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής συσχέτισης	0.096	-0.171
	P	0.385	0.119
	N	84	84

Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής	0.177	0.155
	συσχέτισης		
	P	0.106	0.158
	N	84	84
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής	0.327	-0.002
	συσχέτισης		
	P	<b>0.002</b>	0.988
	N	84	84
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής	0.264	-0.134
	συσχέτισης		
	P	<b>0.015</b>	0.224
	N	84	84
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής	0.356	0.176
	συσχέτισης		
	P	<b>0.001</b>	0.109
	N	84	84
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής	0.274	0.176
	συσχέτισης		
	P	<b>0.012</b>	0.109
	N	84	84
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής	0.311	0.209
	P	<b>0.004</b>	0.057

	N	84	84
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης P	0.245 <b>0.024</b>	-0.018 0.874
	N	84	84
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης P	0.023 0.835	-0.366 <b>0.001</b>
	N	84	84
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P	0.246 <b>0.024</b>	-0.030 0.787
	N	84	84
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης P	0.243 <b>0.026</b>	-0.130 0.238
	N	84	84
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης P	0.083 0.455	-0.031 0.780
	N	84	84
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.210	-0.042

	P	0.055	0.707
	N	84	84
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.105	-0.234
	P	0.342	<b>0.032</b>
	N	84	84
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	0.084	-0.281
	P	0.450	0.010
	N	84	84
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.024	-0.090
	P	0.826	0.414
	N	84	84
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	0.109	-0.124
	P	0.325	0.262
	N	84	84
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης	0.245	0.076
	P	<b>0.024</b>	0.492
	N	84	84

Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου0. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης  P  N	0.237  <b>0.030</b>  84	-0.171  0.119  84
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης  P  N	0.161  0.143  84	0.049  0.657  84
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης  P  N	0.315  <b>0.004</b>  84	0.039  0.725  84
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης  P  N	0.389  <b>&lt;0.001</b>  84	0.105  0.341  84
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης  P  N	0.302  <b>0.005</b>  84	0.215  0.050  84
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους	Συντελεστής συσχέτισης  P	0.273  <b>0.012</b>	0.160  0.145

αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	N	84	84
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης P	0.070 0.528	-0.191 0.082
	N	84	84
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P	0.373 <0.001	0.142 0.197
	N	84	84
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης P	0.357 <b>0.001</b>	0.062 0.576
	N	84	84
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης P	0.084 0.445	0.230 <b>0.036</b>
	N	84	84
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης P	0.098 0.377	0.023 0.834
	N	84	84

Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής	0.260	0.163
	συσχέτισης		
	P	<b>0.017</b>	0.137
	N	84	84

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η αντίστοιχη ανάλυση για τους συμμετέχοντες ηλικίας έως 30 ετών. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται πως οι σχετικές συσχέτισης ήταν μη στατιστικά σημαντικές.

<b>Πίνακας 17.</b> Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους συμμετέχοντες έως 30 ετών			
		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής	0.358	0.157
	συσχέτισης		
	P	0.158	0.548
	N	17	17
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής	0.383	-0.097
	συσχέτισης		
	P	0.129	0.711
	N	17	17

Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής	0.267	-0.326
	συσχέτισης		
	P	0.300	0.202
	N	17	17
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής	0.105	0.262
	συσχέτισης		
	P	0.688	0.309
	N	17	17
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής	0.245	0.326
	συσχέτισης		
	P	0.342	0.201
	N	17	17
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής	0.301	-0.347
	συσχέτισης		
	P	0.240	0.172
	N	17	17
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής	0.307	0.360
	συσχέτισης		
	P	0.230	0.155
	N	17	17
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής	0.266	0.472
	συσχέτισης		
	P	0.302	0.056



	N	17	17
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης	0.477	0.410
	P	0.053	0.102
	N	17	17
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης	0.419	-0.048
	P	0.094	0.854
	N	17	17
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης	-0.184	-0.513
	P	0.479	<b>0.035</b>
	N	17	17
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.251	-0.054
	P	0.331	0.836
	N	17	17
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης	0.216	-0.616
	P	0.405	<b>0.008</b>
	N	17	17
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.251	-0.066

	P	0.332	0.800
	N	17	17
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.226	0.046
	P	0.382	0.861
	N	17	17
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.079	-0.412
	P	0.764	0.100
	N	17	17
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	0.275	-0.370
	P	0.286	0.144
	N	17	17
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.026	-0.005
	P	0.921	0.984
	N	17	17
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	0.271	-0.231
	P	0.293	0.372
	N	17	17

Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής		
	συσχέτισης	0.144	0.128
	P	0.581	0.624
	N	17	17
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου0. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής		
	συσχέτισης	0.242	-0.182
	P	0.350	0.485
	N	17	17
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγγω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής		
	συσχέτισης	-0.117	-0.133
	P	0.655	0.610
	N	17	17
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής		
	συσχέτισης	0.121	-0.113
	P	0.643	0.666
	N	17	17
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής		
	συσχέτισης	0.500	-0.029
	P	0.041	0.913
	N	17	17
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής		
	συσχέτισης	0.164	0.229
	P	0.529	0.378

	N	17	17
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.173	0.226
	N	17	17
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης	-0.161	0.140
	P	0.538	0.593
	N	17	17
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.262	0.596
	P	0.310	<b>0.012</b>
	N	17	17
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης	0.116	0.193
	P	0.658	0.457
	N	17	17
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης	0.211	0.571
	P	0.417	0.017
	N	17	17
	Συντελεστής συσχέτισης	0.111	0.158

Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	P	0.670	0.546
	N	17	17
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής συσχέτισης	0.317	0.001
	P	0.216	0.996
	N	17	17

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζεται η αντίστοιχη ανάλυση για συμμετέχοντες ηλικίας 31 έως 45 ετών. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται να υπάρχει μία θετική και στατιστικά σημαντική συσχέτιση των περιβαλλοντικών γνώσεων με τις καταναλωτικές συμπεριφορές, χωρίς να παρατηρείται κάτι ανάλογο για τις περιβαλλοντικές αξίες.

<b>Πίνακας 18.</b> Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους συμμετέχοντες 31 έως 45 ετών		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής συσχέτισης	0.341	0.023
	P	<b>0.003</b>	0.846
	N	73	73

Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής	0.351	-0.107
	συσχέτισης		
	P	<b>0.002</b>	0.368
	N	73	73
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής	0.095	-0.062
	συσχέτισης		
	P	0.424	0.601
	N	73	73
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής	0.241	0.108
	συσχέτισης		
	P	<b>0.040</b>	0.365
	N	73	73
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής	0.205	0.022
	συσχέτισης		
	P	0.082	0.855
	N	73	73
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής	0.167	-0.115
	συσχέτισης		
	P	0.158	0.331
	N	73	73
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής	0.259	-0.056
	συσχέτισης		
	P	<b>0.027</b>	0.640

	N	73	73
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.103	0.212
	P	0.387	0.072
	N	73	73
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης	0.203	0.249
	P	0.084	0.034
	N	73	73
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης	0.092	0.133
	P	0.438	0.261
	N	73	73
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης	0.151	-0.199
	P	0.201	0.092
	N	73	73
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.190	-0.047
	P	0.107	0.690
	N	73	73
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης	0.297	-0.082

	P	<b>0.011</b>	0.489
	N	73	73
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.175	0.031
	P	0.138	0.796
	N	73	73
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.206	0.059
	P	0.080	0.619
	N	73	73
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.111	-0.155
	P	0.351	0.192
	N	73	73
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	0.052	-0.296
	P	0.665	<b>0.011</b>
	N	73	73
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.035	0.054
	P	0.767	0.650
	N	73	73



Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.211 0.073 73	-0.219 0.062 73
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.143 0.229 73	-0.033 0.779 73
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου0. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.180 0.127 73	-0.240 <b>0.040</b> 73
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.258 <b>0.028</b> 73	-0.057 0.631 73
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.309 <b>0.008</b> 73	-0.040 0.735 73
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης P	0.294 <b>0.012</b>	0.025 0.831

	N	73	73
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης	0.240	0.048
	P	<b>0.041</b>	0.686
	N	73	73
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το P εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.154	0.088
	P	0.193	0.461
	N	73	73
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης	0.016	-0.126
	P	0.890	0.290
	N	73	73
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.288	0.014
	P	<b>0.013</b>	0.905
	N	73	73
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης	0.282	-0.014
	P	<b>0.016</b>	0.907
	N	73	73
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης	0.017	0.126

	P	0.884	0.288
	N	73	73
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.042	-0.020
	P	0.727	0.863
	N	73	73
	Συντελεστής συσχέτισης	0.103	0.139
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	P	0.387	0.240
	N	73	73

Ακολούθως παρατίθεται η αντίστοιχη ανάλυση για συμμετέχοντες ηλικίας 46 έως 60 ετών. Και σε αυτή την περίπτωση φαίνεται να υπάρχει μία θετική συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις, αλλά να μην παρατηρείται κάποια στατιστικά σημαντική σχέση με τις περιβαλλοντικές αξίες.

<b>Πίνακας 19.</b> Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους συμμετέχοντες 45 έως 60 ετών		
	Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες

Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής	0.341	0.023
	συσχέτισης		
	P	<b>0.003</b>	0.846
	N	73	73
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής	0.351	-0.107
	συσχέτισης		
	P	<b>0.002</b>	0.368
	N	73	73
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής	0.095	-0.062
	συσχέτισης		
	P	0.424	0.601
	N	73	73
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής	0.241	0.108
	συσχέτισης		
	P	<b>0.040</b>	0.365
	N	73	73
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής	0.205	0.022
	συσχέτισης		
	P	0.082	0.855
	N	73	73
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής	0.167	-0.115
	συσχέτισης		
	P	0.158	0.331

	N	73	73
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P	0.259 <b>0.027</b>	-0.056 0.640
	N	73	73
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης P	0.103 0.387	0.212 0.072
	N	73	73
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης P	0.203 0.084	0.249 <b>0.034</b>
	N	73	73
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης P	0.092 0.438	0.133 0.261
	N	73	73
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης P	0.151 0.201	-0.199 0.092
	N	73	73
	Συντελεστής συσχέτισης	0.190	-0.047

Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	P N	0.107 73	0.690 73
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.297 <b>0.011</b> 73	-0.082 0.489 73
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.175 0.138 73	0.031 0.796 73
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.206 0.080 73	0.059 0.619 73
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.111 0.351 73	-0.155 0.192 73
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.052 0.665 73	-0.296 <b>0.011</b> 73

Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.035 0.767 73	0.054 0.650 73
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.211 0.073 73	-0.219 0.062 73
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.143 0.229 73	-0.033 0.779 73
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.180 0.127 73	-0.240 <b>0.040</b> 73
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.258 <b>0.028</b> 73	-0.057 0.631 73
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης P	0.309 <b>0.008</b>	-0.040 0.735

	N	73	73
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης	0.294	0.025
	P	<b>0.012</b>	0.831
	N	73	73
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης	0.240	0.048
	P	<b>0.041</b>	0.686
	N	73	73
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.154	0.088
	P	0.193	0.461
	N	73	73
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης	0.016	-0.126
	P	0.890	0.290
	N	73	73
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.288	0.014
	P	<b>0.013</b>	0.905
	N	73	73
	Συντελεστής συσχέτισης	0.282	-0.014



Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	P  N	<b>0.016</b>  73	0.907  73
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης	0.017	0.126
	P	0.884	0.288
	N	73	73
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.042	-0.020
	P	0.727	0.863
	N	73	73
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής συσχέτισης	0.103	0.139
	P	0.387	0.240
	N	73	73

Στον ακόλουθο πίνακα παρατίθεται η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές αξίες και τις περιβαλλοντικές γνώσεις στα άτομα ηλικίας 61 ετών και άνω. Στη συγκεκριμένη ηλικιακή υποομάδα του δείγματος δεν φάνηκε να υπάρχουν στατιστικά σημαντικές σχέσεις ανάμεσα στις επιμέρους εξεταζόμενες μεταβλητές.

		Περιβαλλοντικές	Περιβαλλοντικές
		γνώσεις	αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής	-0.551	-0.232
	συσχέτισης		
	P	0.257	0.658
	N	6	6
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής	-0.171	-0.429
	συσχέτισης		
	P	0.745	0.396
	N	6	6
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής	-0.210	-0.525
	συσχέτισης		
	P	0.690	0.285
	N	6	6
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής	-0.470	-0.391
	συσχέτισης		
	P	0.347	0.443
	N	6	6
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής	-0.470	-0.391
	συσχέτισης		
	P	0.347	0.443

	N	6	6
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής συσχέτισης	-0.391	-0.391
	P	0.443	0.443
	N	6	6
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	-0.939	-0.235
	P	<b>0.005</b>	0.654
	N	6	6
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	-0.391	0.078
	P	0.443	0.883
	N	6	6
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης	-0.329	0.313
	P	0.525	0.546
	N	6	6
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης	0.182	-0.429
	P	0.730	0.396
	N	6	6
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης	-0.391	-0.525

	P	0.443	0.285
	N	6	6
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P	-0.171 0.745	-0.391 0.443
	N	6	6
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης P	0.315 0.543	-0.391 0.443
	N	6	6
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης P	0.315 0.543	-0.429 0.396
	N	6	6
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης P	0.399 0.434	-0.664 0.150
	N	6	6
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης P	0.315 0.543	-0.391 0.443
	N	6	6

Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	-0.016	0.141
	P	0.977	0.790
	N	6	6
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	-0.705	0.391
	P	0.118	0.443
	N	6	6
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	-0.391	-0.391
	P	0.443	0.443
	N	6	6
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης	-0.308	-0.399
	P	0.553	0.434
	N	6	6
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου0. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης	0.315	-0.391
	P	0.543	0.443
	N	6	6
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης	0.182	-0.391
	P	0.730	0.443

	N	6	6
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης	-0.585	-0.308
	P	0.222	0.553
	N	6	6
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης	-0.313	-0.626
	P	0.546	0.183
	N	6	6
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης	-0.524	-0.647
	P	0.286	0.165
	N	6	6
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης	-0.424	0.364
	P	0.402	0.478
	N	6	6
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης	0.664	0.391
	P	0.150	0.443
	N	6	6
	Συντελεστής συσχέτισης	-0.857	-0.092

Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	P N	0.029 6	0.862 6
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης P N	-0.857 0.029 6	-0.308 0.553 6
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης P N	-0.705 0.118 6	0.391 0.443 6
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης P N	-0.705 0.118 6	0.391 0.443 6
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής συσχέτισης P N	-0.123 0.816 6	-0.092 0.862 6

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους εργαζομένους του

δείγματος. Όπως διαπιστώνεται από τον πίνακα, υπήρχε μία στατιστικά σημαντική συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις, αλλά κάτι ανάλογο δεν παρατηρήθηκε στην περίπτωση των περιβαλλοντικών αξιών.

<b>Πίνακας 21.</b> Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους εργαζόμενους του δείγματος			
		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής συσχέτισης	0.394	0.029
	P	<b>&lt;0.001</b>	0.767
	N	108	108
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.382	-0.102
	P	<b>&lt;0.001</b>	0.294
	N	108	108
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής συσχέτισης	0.172	-0.174
	P	0.075	0.072
	N	108	108
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.253	0.075



	P	<b>0.008</b>	0.441
	N	108	108
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής συσχέτισης	0.240	0.050
	P	<b>0.012</b>	0.604
	N	108	108
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.239	-0.171
	P	<b>0.013</b>	0.076
	N	108	108
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.280	0.111
	P	<b>0.003</b>	0.253
	N	108	108
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.170	0.267
	P	0.079	0.005
	N	108	108
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης	0.243	0.212
	P	<b>0.011</b>	<b>0.028</b>
	N	108	108

Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.171 0.077 108	0.065 0.503 108
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.086 0.379 108	-0.296 <b>0.002</b> 108
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.190 <b>0.049</b> 108	-0.079 0.415 108
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.254 <b>0.008</b> 108	-0.192 <b>0.046</b> 108
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.145 0.133 108	-0.054 0.582 108
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης P	0.189 <b>0.050</b>	0.003 0.972

	N	108	108
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	0.116	-0.269
	P	0.232	<b>0.005</b>
	N	108	108
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	0.093	-0.241
	P	0.338	<b>0.012</b>
	N	108	108
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.032	-0.045
	P	0.739	0.647
	N	108	108
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	0.177	-0.198
	P	0.067	<b>0.039</b>
	N	108	108
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης	0.227	0.003
	P	<b>0.018</b>	0.975
	N	108	108
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου0. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης	0.201	-0.234

	P	<b>0.037</b>	<b>0.015</b>
	N	108	108
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγγω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης	0.209	-0.038
	P	<b>0.030</b>	0.693
	N	108	108
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης	0.310	-0.087
	P	<b>0.001</b>	0.370
	N	108	108
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης	0.374	<0.001
	P	<0.001	0.998
	N	108	108
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης	0.265	0.063
	P	<b>0.006</b>	0.520
	N	108	108
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.230	0.090
	P	<b>0.017</b>	0.354
	N	108	108

Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.011 0.907 108	-0.005 0.956 108
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.320 <b>0.001</b> 108	0.052 0.591 108
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.274 <b>0.004</b> 108	0.064 0.511 108
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.079 0.418 108	0.190 <b>0.049</b> 108
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.107 0.271 108	0.099 0.310 108
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής συσχέτισης P	0.258 <b>0.007</b>	0.076 0.437

N	108	108
---	-----	-----

Ακολούθως παρουσιάζεται η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους συμμετέχοντες που δεν εργάζονταν. Στην περίπτωση αυτή δεν φαίνεται να προκύπτουν κάποιες στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις ανάμεσα στις επιμέρους μεταβλητές.

<b>Πίνακας 22.</b> Η συσχέτιση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες στους μη εργαζόμενους του δείγματος			
		Περιβαλλοντικές γνώσεις	Περιβαλλοντικές αξίες
Καταναλωτικές συμπεριφορές	Συντελεστής συσχέτισης	0.039	-0.140
	P	0.905	0.664
	N	12	12
Περιορίζω τα απορρίμματά μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.385	-0.134
	P	0.216	0.679
	N	12	12
Ανακυκλώνω απορρίμματα	Συντελεστής συσχέτισης	0.155	-0.474

	P	0.629	0.119
	N	12	12
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	-0.324	0.071
	P	0.305	0.825
	N	12	12
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.)	Συντελεστής συσχέτισης	-0.221	-0.176
	P	0.489	0.585
	N	12	12
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου	Συντελεστής συσχέτισης	0.212	-0.441
	P	0.507	0.152
	N	12	12
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.092	-0.046
	P	0.777	0.888
	N	12	12
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα	Συντελεστής συσχέτισης	0.435	0.241
	P	0.158	0.450
	N	12	12

Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού	Συντελεστής συσχέτισης	0.678	0.406
	P	<b>0.015</b>	0.190
	N	12	12
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια	Συντελεστής συσχέτισης	0.530	0.133
	P	0.076	0.681
	N	12	12
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι	Συντελεστής συσχέτισης	-0.362	-0.697
	P	0.247	<b>0.012</b>
	N	12	12
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης	0.339	-0.415
	P	0.281	0.180
	N	12	12
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό	Συντελεστής συσχέτισης	0.097	-0.386
	P	0.765	0.215
	N	12	12
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	-0.073	-0.367
	P	0.821	0.240



	N	12	12
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.210	-0.654
	P	0.512	<b>0.021</b>
	N	12	12
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι	Συντελεστής συσχέτισης	-0.102	-0.563
	P	0.751	0.056
	N	12	12
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης	Συντελεστής συσχέτισης	-0.101	-0.550
	P	0.755	0.064
	N	12	12
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας	Συντελεστής συσχέτισης	0.215	-0.140
	P	0.502	0.665
	N	12	12
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον	Συντελεστής συσχέτισης	0.217	-0.434
	P	0.498	0.159
	N	12	12
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες	Συντελεστής συσχέτισης	0.102	-0.153

	P	0.752	0.634
	N	12	12
Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου0. όταν αυτό είναι δυνατό	Συντελεστής συσχέτισης	-0.011	-0.370
	P	0.973	0.236
	N	12	12
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον	Συντελεστής συσχέτισης	-0.153	-0.328
	P	0.636	0.298
	N	12	12
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο)	Συντελεστής συσχέτισης	-0.322	0.228
	P	0.307	0.476
	N	12	12
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς	Συντελεστής συσχέτισης	0.033	0.233
	P	0.918	0.466
	N	12	12
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση	Συντελεστής συσχέτισης	-0.111	0.322
	P	0.731	0.307
	N	12	12

Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.029 0.928 12	0.604 <b>0.038</b> 12
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από το οικολογικό τους αποτύπωμα	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.189 0.557 12	0.033 0.918 12
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.204 0.526 12	0.015 0.963 12
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.057 0.861 12	-0.785 <b>0.002</b> 12
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων	Συντελεστής συσχέτισης P N	0.256 0.422 12	0.292 0.357 12
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα	Συντελεστής συσχέτισης P	-0.337 0.284	-0.319 0.312

	N	12	12
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος	Συντελεστής συσχέτισης	-0.081	-0.361
	P	0.802	0.249
	N	12	12

#### 4. Συμπεράσματα-Συζήτηση Αποτελεσμάτων

Στη συγκεκριμένη μελέτη εξετάστηκε η σχέση των φιλικών προς το περιβάλλον καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και τις περιβαλλοντικές αξίες. Όπως διαπιστώνεται, όσο πιο ανεπτυγμένες είναι οι περιβαλλοντικές γνώσεις, τόσο πιο φιλικές προς το περιβάλλον είναι οι σχετικές καταναλωτικές συμπεριφορές. Ωστόσο, η συσχέτιση αυτή δεν ισχύει στους άντρες παρά μόνο στις γυναίκες, δεν παρατηρείται στα άτομα κάτω των 30 ετών και άνω των 61, παρά μόνο σε όσους είναι μεταξύ αυτών των ηλικιών. Επιπλέον, η συσχέτιση αυτή παρατηρείται μόνο στους εργαζόμενους, αλλά όχι στους μη εργαζόμενους συμμετέχοντες. Όσον αφορά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα της μελέτης περί σχέσης ανάμεσα στις περιβαλλοντικές αξίες και στις καταναλωτικές συμπεριφορές, δεν παρατηρείται κάποια σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές.

Αν και η σύνδεση γνώσεων και πρακτικών είναι προφανής λόγω της επίγνωσης περί του μεγέθους του περιβαλλοντικού προβλήματος που παρακινεί σε σχετικές δράσεις, η απουσία μιας σημαντικής σύνδεσης των αξιών με τις καταναλωτικές επιλογές προκαλεί προβληματισμό. Με βάση το θεωρητικό μοντέλο που ανέπτυξε ο Schwartz (1977), οι πρακτικές που αφορούν το περιβαλλοντικό ζήτημα είναι άμεση συνάρτηση όχι μόνο των αξιών και των στάσεων από πλευράς κάποιου, αλλά και του βαθμού στον οποίο θεωρεί ότι μπορεί πράγματι να συμβάλει στη βελτίωση του περιβαλλοντικού προβλήματος μέσω των δράσεων του. Έτσι, όπως πρότεινε, οι σχετικές αξίες δεν είναι αρκετές για να μεταβάλουν τη συμπεριφορά όταν θεωρείται ότι δεν υπάρχει κάποια σχετική επίδραση μέσω αυτών στο περιβαλλοντικό ζήτημα. Ενδεχομένως οι συμμετέχοντες της παρούσας μελέτης να μην αντιλαμβάνονται μία άμεση σύνδεση μεταξύ των ενεργειών τους και της ουσιώδους βελτίωσης των ζητημάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον, οδηγώντας έτσι

σε μία απουσία σημαντικής σύνδεσης μεταξύ των περιβαλλοντικών αξιών και των καταναλωτικών συμπεριφορών.

Αντικείμενο ερμηνείας οφείλει επίσης να αποτελέσει το γιατί οι περιβαλλοντικές γνώσεις συνδέονται με τις περιβαλλοντικές συμπεριφορές μόνο σε άτομα μέσης ηλικίας και όχι στους πολύ νέους ή πολύ μεγάλους σε ηλικία συμμετέχοντες. Τα αίτια για τα οποία κάτι τέτοιο παρατηρείται στους πολύ μικρούς και πολύ μεγάλους σε ηλικία συμμετέχοντες ενδεχομένως να είναι διαφορετικά μεταξύ τους. Ως προς τους ηλικιωμένους συμμετέχοντες, σε διεθνές επίπεδο διαπιστώνεται πως η ανησυχία τους για το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής επικεντρώνεται σε παραμέτρους που είναι άμεση συνάρτηση της δικής του υγείας και όχι σε ευρύτερα ζητήματα που ενδεχομένως να αφορούν το κλίμα και το περιβάλλον. Για παράδειγμα, μία σχετική ανησυχία των ηλικιωμένων φαίνεται πως είναι οι κρίσεις καύσωνα και η ενδεχόμενη επίδραση που θα μπορούσαν να έχουν στη δική τους υγεία (Kinay et al., 2021). Συνεπώς, οι γνώσεις των ηλικιωμένων για το περιβάλλον ενδεχομένως να έχουν προεκτάσεις σε συμπεριφορές αποφυγής των άμεσων προβλημάτων που μπορούν να προκληθούν στην υγεία τους λόγω της κλιματικής αλλαγής και όχι σε καταναλωτικού χαρακτήρα συμπεριφορές που θα μπορούσαν να έχουν μία ευρύτερη επίδραση στην έκβαση του προβλήματος.

Ως προς τους νέους σε ηλικία συμμετέχοντες, ενδεχομένως, να μην υπάρχει μία σύνδεση μεταξύ των γνώσεων και των πρακτικών λόγω μίας χαμηλής κινητοποίησης σε σχέση με την σημαντικότητα του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής. Με βάση την προσέγγιση για τα στάδια ανάπτυξης του ανθρώπου που πρότεινε ο Erikson, κατά το μέσο της ενήλικης ζωής ο άνθρωπος διακρίνεται από την εγγενή ανάγκη να αφήσει μία παρακαταθήκη για τις επόμενες γενεές, κάτι που αποτυπώνεται μέσα από τη δημιουργία οικογένειας, αλλά και την ανησυχία για ευρύτερα ζητήματα που αφορούν το μέλλον μιας

κοινότητας, οδηγώντας πλέον σε σχετικές συμπεριφορές στο άμεσο περιβάλλον του (Widick et al., 1978). Αν και οι νέοι οπωσδήποτε διακατέχονται από ανησυχίες για ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα (Hogg & Vaughan, 2008), το γεγονός πως, δεν έχουν φτάσει στο συγκεκριμένο αναπτυξιακό στάδιο που προτείνεται από τον Erikson ενδεχομένως να οδηγεί σε κινητοποιήσεις και ενέργειες για την ανάδειξη του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής, χωρίς όμως να παρατηρούνται οι άμεσες αυτές συμπεριφορές που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε βελτίωση του περιβαλλοντικού προβλήματος. Έτσι, οι συμμετέχοντες που βρίσκονται στο μέσο της ζωής φαίνεται να είναι πιο πρόθυμοι για «θυσίες» βάσει των καταναλωτικών τους επιλογών ως συνάρτηση των σχετικών τους γνώσεων, ενώ στους νεότερους σε ηλικία συμμετέχοντες δεν παρατηρείται κάτι ανάλογο, με την επίγνωση για ζητήματα και προβλήματα που αφορούν το περιβάλλον να μην επιδρά στις σχετικές τους πρακτικές.

Επιπλέον, οφείλει να ερμηνευτεί το γιατί παρατηρήθηκε μία σύνδεση μεταξύ των περιβαλλοντικών γνώσεων και των περιβαλλοντικών συμπεριφορών στους εργαζομένους, ενώ κάτι ανάλογο δεν διαπιστώθηκε για όσους δεν εργάζονταν. Ενδεχομένως στα άτομα που εργάζονται να είναι εντονότερη η ταύτιση με τις ευρύτερες συλλογικές ταυτότητες που υπάρχουν σε κοινωνικό επίπεδο, κάτι που ενδεχομένως να μην παρατηρείται τους μη εργαζομένους, όπως για παράδειγμα στους ανέργους και τους συνταξιούχους. Η σύνδεση με την κοινωνική ταυτότητα είναι αναγκαία για την ανάληψη συλλογικής δράσης (Hogg & Vaughan, 2008) και ενδεχομένως να είναι λιγότερο ισχυρή σε άτομα που είναι αποκομμένα από την αγορά εργασίας. Επομένως, στα άτομα αυτά η ύπαρξη σχετικών γνώσεων δεν φαίνεται να είναι αρκετή για την κινητοποίηση σε σχετικές με το περιβάλλον συμπεριφορές.

Σε κάθε περίπτωση, η συγκεκριμένη μελέτη αντιμετωπίζει ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι οφείλουν να επισημανθούν. Ένας πρώτος περιορισμός έχει να κάνει με το μέγεθος του δείγματος που εξετάστηκε. Το δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας αποτελούνταν από 120 άτομα και μπορεί να θεωρηθεί αναλογικά ως μικρό για την εξαγωγή συμπερασμάτων σε σχέση με τον πληθυσμό των καταναλωτών στη χώρα μας. Κατά συνέπεια, ένας πρώτος περιορισμός της μελέτης έχει να κάνει με το μικρό μέγεθος του εξεταζόμενου δείγματος.

Ένας δεύτερος περιορισμός της έρευνας έχει να κάνει με την υπεραντιπροσώπηση ορισμένων χαρακτηριστικών στο δείγμα της έρευνας σε συχνότητα τους στο γενικό πληθυσμό, που οπωσδήποτε είναι αρκετά διαφορετική, θέτοντας έτσι σε αμφισβήτηση την αντιπροσωπευτικότητα του. Για παράδειγμα, υπήρχε μία πολύ μεγάλη υπεροχή των γυναικών στο εξεταζόμενο δείγμα (70%), ενώ το 94.2% ήταν απόφοιτοι είτε τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είτε κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, ποσοστό οπωσδήποτε αρκετά υψηλότερο σε σχέση με την αντίστοιχη συχνότητα εμφάνισης αυτών των χαρακτηριστικών στο γενικό πληθυσμό. Παρομοίως, το 90% των συμμετεχόντων αποτελούνταν από εργαζόμενους. Ενδεχομένως το γεγονός πως η ερευνήτρια συμπεριέλαβε συμμετέχοντες από το οικείο διαπροσωπικό και επαγγελματικό της δίκτυο να οδήγησε σε συμπερίληψη ατόμων με παρόμοια χαρακτηριστικά με αυτή, ένας συνήθης περιορισμός όταν η δειγματοληψία δεν πραγματοποιείται με κάποια προσέγγιση που να διασφαλίζει τη μέγιστη δυνατή αντιπροσωπευτικότητα, όπως η στρωματοποιημένη δειγματοληψία (Robson, 2002). Κατά συνέπεια, η μειωμένη αντιπροσωπευτικότητα του εξεταζόμενου δείγματος που διαπιστώνεται από την υπεραντιπροσώπηση αυτών των χαρακτηριστικών αποτελεί άλλο ένα σημαντικό περιορισμό της μελέτης.



Λόγω του δείγματος της παρούσας έρευνας και του μικρού μεγέθους αυτού προκύπτει επίσης αμφιβολία ως προς ορισμένες σχέσεις που διαπιστώθηκαν, αποτρέποντας την περαιτέρω ερμηνεία αυτών. Η χαρακτηριστικότερη ίσως περίπτωση έχει να κάνει με τη συσχέτιση των περιβαλλοντικών γνώσεων και των σχετικών καταναλωτικών επιλογών στους άντρες της έρευνας η οποία ήταν μη στατιστικά σημαντική, αλλά αρκετά οριακή ( $p=0.082$ ). Ωστόσο οι άντρες της έρευνας ήταν μόλις 35 συμμετέχοντες, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να πραγματοποιηθεί κάποια θεωρητική απόδοση περί της σχέσης των περιβαλλοντικών γνώσεων και των καταναλωτικών συμπεριφορών, καθώς η αξιοπιστία της σχέσης αυτής είναι αρκετά αβέβαιη δεδομένου του μικρού μεγέθους δείγματος και της οριακής μη σημαντικότητας που διαπιστώθηκε.

Ένας επιπρόσθετος περιορισμός έχει να κάνει με τη χρήση εργαλείων μέτρησης που αναπτύχθηκαν συγκεκριμένα για το σκοπό της μελέτης. Από μεθοδολογικής απόψεως, η χρήση ερωτηματολογίων τα οποία δεν έχουν σταθμιστεί μέσα από προηγούμενες μελέτες συνεπάγεται σημαντικούς περιορισμούς για την αξιοπιστία αυτών (Σταλίκας και συν., 2011). Συνεπώς, το γεγονός ότι το ερωτηματολόγιο των περιβαλλοντικών γνώσεων δεν βασίστηκε σε κάποια άλλη μέτρηση που να έχει αναπτυχθεί και σταθμιστεί σε παλαιότερη έρευνα αποτελεί έναν επιπλέον περιορισμό για τη μελέτη.

Με βάση τη στόχευση, τα αποτελέσματα και τους περιορισμούς της συγκεκριμένης μελέτης, μπορεί να πραγματοποιηθεί και μία σειρά προτάσεων για τη μελλοντική έρευνα. Μία πρώτη πρόταση έχει να κάνει με τη διεξαγωγή μιας μελέτης κατά τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπίζονται οι περιορισμοί του παρόντος εγχειρήματος. Έτσι, προτείνεται η διεξαγωγή μιας μελέτης με την ίδια στόχευση σε ένα μεγαλύτερο και πιο αντιπροσωπευτικό μέγεθος δείγματος, το οποίο επομένως θα έχει προκύψει κατόπιν

μίας διαφορετικής μεθόδου συμπερίληψης συμμετεχόντων, όπως για παράδειγμα η στρωματοποιημένη δειγματοληψία. Κατά τον τρόπο αυτό, θα μπορέσουν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα για τη σχέση των καταναλωτικών συμπεριφορών με τις περιβαλλοντικές γνώσεις και αξίες, υπερβαίνοντας τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας.

Μία δεύτερη πρόταση για τη μελλοντική έρευνα έχει να κάνει με τη διεξαγωγή μιας μελέτης για τη διερεύνηση παραμέτρων της παρούσας ενεργειακής κρίσης σε σχέση με τις περιβαλλοντικές γνώσεις, τις καταναλωτικές συμπεριφορές και τις περιβαλλοντικές αξίες των πολιτών. Ο σχεδιασμός της παρούσας έρευνας προηγήθηκε της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία, η οποία ως γνωστόν έχει προκαλέσει μία σημαντική ενεργειακή κρίση σε όλη την Ευρώπη και υπαγορεύει την αναγκαιότητα υιοθέτησης φιλοπεριβαλλοντικών συμπεριφορά για την εξοικονόμηση ενέργειας (Mišić, 2022). Επομένως, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μία μελλοντική έρευνα στην οποία θα συνυπολογίζονται αν παράμετροι της αντίληψης περί του πολέμου στην Ουκρανία και θα εξεταζόταν η συσχέτιση αυτών με τις μεταβλητές που μελετήθηκαν στην παρούσα έρευνα.

Τέλος, οι διαπιστώσεις της συγκεκριμένης μελέτης μπορούν να οδηγήσουν και σε ορισμένες πρακτικές προεκτάσεις. Καθώς οι περιβαλλοντικές γνώσεις σχετίζονται με τις φιλικές προς το περιβάλλον καταναλωτικές συμπεριφορές, οφείλει να δίνεται σημαντική έμφαση στην ενίσχυση των γνώσεων αυτών. Σαφώς, οι δυνητικές προτάσεις για την ενίσχυση των περιβαλλοντικών γνώσεων των πολιτών είναι απεριόριστες. Κατά τα πρώιμα στάδια της ανθρώπινης ανάπτυξης, κεντρικό ρόλο οφείλει να έχει η περιβαλλοντική εκπαίδευση μέσω μαθημάτων του αναλυτικού προγράμματος σπουδών που να ενισχύουν τις σχετικές γνώσεις των εκπαιδευομένων, μία τάση που κερδίζει

διαρκώς έδαφος τα τελευταία χρόνια και πλέον θεωρείται πως πρέπει να εκκινεί ήδη από την προσχολική ηλικία (Ardoin & Bowers, 2020). Σε μετέπειτα στάδιο, η ενίσχυση των περιβαλλοντικών γνώσεων μπορεί να λαμβάνει χώρα με μία πληθώρα διαφορετικών τρόπων, όπως η εκπαίδευση ενηλίκων στο χώρο εργασίας, οι ενημερωτικές εκπομπές για το περιβάλλον μέσω της τηλεόρασης κ.ά. (Sola, 2014). Συνεπώς, όσοι είναι υπεύθυνοι για την χάραξη δημόσιων πολιτικών οφείλουν να δώσουν σημαντική έμφαση στην περιβαλλοντική εκπαίδευση σε όλα τα στάδια της ζωής με στόχο την ενίσχυση των γνώσεων των πολιτών και τη στροφή τους σε πιο φιλικές προς το περιβάλλον καταναλωτικές επιλογές.

Δίχως αμφιβολία, η κλιματική αλλαγή αποτελεί και την κεντρικότερη πρόκληση που θα αντιμετωπίσει η ανθρωπότητα στη συνέχεια του 21<sup>ου</sup> αιώνα. Το σχετικό αυτό πρόβλημα έχει επισημανθεί εδώ και δεκαετίες, ενώ πλέον φαίνεται πως έχουμε εισέλθει στην κυρίως φάση εκδήλωσης της κρίσης. Στο πλαίσιο αυτό, είναι επιβεβλημένη η ανάληψη πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής.

Σαφώς, η αντιμετώπιση του σχετικού αυτού προβλήματος είναι πολυσύνθετη, λόγος άλλωστε για τον οποίο η οποία πρόοδος έως τώρα μπορεί να θεωρηθεί ως ελάχιστη σε σχέση με το μέγεθος του προβλήματος. Συνεπώς, είναι αναγκαία η έρευνα για την κατανόηση των παραγόντων που συνδέονται με τις φιλοπεριβαλλοντικές επιλογές των πολιτών, καθώς μέσω αυτής θα προκύψουν σχετικά συμπεράσματα για τη χάραξη της δημόσιας πολιτικής στα σχετικά με το περιβάλλον ζητήματα.

Με αφετηρία τα ανωτέρω, στη συγκεκριμένη μελέτη εξετάστηκε η σχέση των σχετικών με το περιβάλλον καταναλωτικών επιλογών, των περιβαλλοντικών γνώσεων και των περιβαλλοντικών αξιών. Όπως διαπιστώθηκε από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε, ενώ οι περιβαλλοντικές γνώσεις συνδέονται με τις περιβαλλοντικές

πρακτικές, δεν υπήρχε μία σχετική σύνδεση ανάμεσα στις περιβαλλοντικές αξίες και στις σχετικές καταναλωτικές επιλογές. Συνεπώς, η καταληκτική πρόταση της συγκεκριμένης έρευνας έχει να κάνει με την περαιτέρω ενίσχυση των γνώσεων των πολιτών για ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή, ώστε να υπάρξει η αναγκαία μεταβολή σε επίπεδο φιλοπεριβαλλοντικών καταναλωτικών από πλευράς τους συμπεριφορών.

## Βιβλιογραφία

### Ελληνική βιβλιογραφία

- Αναγνωστόπουλος, Φ., & Ποταμιάνος, Γ. (2012). *Προσωπικότητα: Θεωρίες, Κλινική Πρακτική & Έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γναρδέλλης, Χ. (2003). *Εφαρμοσμένη Στατιστική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας (14.11.2020). Αθήνα: Ελληνική Κυβέρνηση. Διαθέσιμο στο: <https://government.gov.gr/schedio-anaptixis-gia-tin-elliniki-ikonomia/> [Τελευταία πρόσβαση: 10.08.2021]
- Θαλασσινός, Ν. (2005). *Περιβαλλοντικές Αξίες: Μια Οικονομική, Ηθική και Νομική Προσέγγιση*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Καραγεωργάκης, Σ. (2006). *Περιβαλλοντική ηθική και πολιτική οικολογία, Οι υποχρεώσεις μια οικολογικής κοινωνίας απέναντι στο μη ανθρώπινο κόσμο*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών και Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Καραδήμας, Ε. (2005). *Ψυχολογία της Υγείας: Θεωρία και Κλινική Πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω.
- Κοκκινάκη, Φ. (2005). *Κοινωνική Ψυχολογία: Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω.
- Μπάλτας, Γ., & Παπασταθοπούλου Π. (2013). *Συμπεριφορά καταναλωτή*. Αθήνα: Εκδόσεις Rosili.
- Ναντσόπουλος, Μ. (2017). *Η κλιματική αλλαγή και ο ρόλος της εκπαίδευσης. Η περίπτωση των σχολικών εγχειριδίων Μελέτη Περιβάλλοντος (Α', Β', Γ', Δ' Δημοτικού), Γεωγραφία και Φυσική (Ε' και Στ' Δημοτικού)*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών

Αγωγής, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Μεταπτυχιακή Διατριβή.

Σιώμκος, Γ. (1994). *Συμπεριφορά καταναλωτή και στρατηγική μάρκετινγκ*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.

Σταλίκας, Α., Τριλίβα, Σ., & Ρούσση, Π. (2012). *Τα ψυχομετρικά εργαλεία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

### **Ξένη βιβλιογραφία**

Askegaard, S., Bamossy, G., Hogg, M. K., & Solomon, M. (2006). *Consumer behaviour: A European perspective* (3<sup>rd</sup>ed.) Edinburgh: Pearson Education.

Ardoin, N. M., & Bowers, A. W. (2020). Early childhood environmental education: A systematic review of the research literature. *Educational Research Review*, 31, 100353.

Beder, S. (1996). Charging the earth: the promotion of price-based measures for pollution control. *Ecological Economics* 16, 51–63.

Beder, S. (2006). *Environmental Principles and Policies*. Sydney: UNSW Press.

Bijker, W., Hughes, T. & Pinch, T. (eds) (1987). *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. MA: MIT Press.

Braus, J., & Disinger, J. F. (1998). Educational roots of environmental education in the United States and their relationship to its current status. Pages 9– 19 in M Archie editor. *Environmental education in the United States—past, present, and future*. North American Association for Environmental Education, Troy, Ohio, USA.

Brennan, A., & Lo, Y. S. (2002). Environmental ethics. Διαθέσιμο στο: <https://seop.illc.uva.nl/entries/ethics-environmental/> Τελευταία πρόσβαση: 22.08.2021

- Carson, R. (1962). *Silent spring*. NY: Houghton-Mifflin.
- Constable, A. L. (2017). Climate change and migration in the Pacific: options for Tuvalu and the Marshall Islands. *Regional environmental change*, 17(4), 1029-1038.
- Cooper, P. & Hart, A. (1992). The legitimacy of applying cost- benefit analysis to environmental planning. *People and Physical Environment Research*, 41–42: 19–30.
- Daly, H.E., & Cobb, J.B.J. (1989). *For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.
- Dervisoglu, S. (2010). University Students' Value Orientations Towards Living Species. *HUJE*, 39, 132-141.
- Devall, B., & Sessions, G. (1985). *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered* Salt Lake City. *Gibbs Smith*, 136.
- Di Matteo, M.R., & Martin, L.R. (2002). *Health Psychology*. Boston: Person Education.
- Eilam, E., & Trop, T. (2012). Environmental attitudes and environmental behaviour—which is the horse and which is the cart?. *Sustainability*, 4(9), 2210-2246.
- Faust, J. L. (1969). About environmental literacy. *New York Times April* 13, 39.
- Filho, L. W. & Manolas, E. (ed.). (2012). *English through Climate Change. Orestiada: Department of Forestry and Management of the Environment and Natural Resources*. Democritus University of Thrace.
- Frantz, C. M., & Mayer, F. S. (2014). The importance of connection to nature in assessing environmental education programs. *Studies in Educational Evaluation*, 41, 85-89.
- Fraser, D. (1999). Animal ethics and animal welfare science: bridging the two cultures. *Applied Animal Behaviour Science*, 65(3), 171-189.
- Gaard, G. (2017). *Critical ecofeminism*. Lexington Books.

- Gifford, R. (2007). *Environmental psychology: Principles and practice* (p. 372). Colville, WA: Optimal books.
- Gkargkavouzi, A., Halkos, G., & Matsiori, S. (2019). Environmental behaviour in a private-sphere context: Integrating theories of planned behaviour and value belief norm, self-identity and habit. *Resources, Conservation and Recycling*, *148*, 145-156.
- Goodin, R. (1994). The ethics of selling environmental indulgences. *Kyklos*, *47*(4), 573–96.
- Gulseven, O., Al Harmoodi, F., Al Falasi, M., & Al Shomali, I. (2020). How the COVID-19 pandemic will affect the UN sustainable development goals?. Available at SSRN 3592933.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, *162*, 1243– 1248.
- Hogg, M.A., & Vaughan, G.M. (2008). *Social Psychology*. Pearson Education Limited.
- Jisana, T. K. (2014). Consumer Behaviour Models: An Overview. *Sai Om Journal of Commerce & Management*, *1*, 34-43.
- Kalantzis, M., & Cope, B. (2013). *Νέα Μάθηση. Βασικές Αρχές για την Επιστήμη της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Kane, S., Reilly, J., & Tobey, J. (1992). An empirical study of the economic effects of climate change on world agriculture. *Climatic change*, *21*(1), 17-35.
- Karp, D. G. (1996). Values and their effect on pro-environmental behaviour. *Environment and behaviour*, *28*(1), 111-133.
- Kanuk, L., & Schiffman, L. (2009). *Consumer Behaviour* (10<sup>th</sup> ed.). New Jersey, NJ: Prentice Hall.
- Keller, K. L., & Kotler, P. (2016). *Marketing Management* (15<sup>th</sup>ed.). Edinburgh: Pearson Education.



- Kelman, S. (1983). Economic incentives and environmental policy: politics, ideology, and philosophy. In: *Incentives for Environmental Protection*, ed. T. Schelling, pp. 291–331. MA: MIT Press.
- Kınay, P., Morse, A. P., Morrissey, K., Yücel, M. R., & Staddon, P. L. (2021). Risk perception of Chinese elderly: An urban study on adaptation to climate change. *Sustainable Environment*, 7(1), 1988384.
- Leopold, A. (1949). *A Sand County almanac, and Sketches here and there*. New York: Oxford Univ. Press.
- Leyens, J.P. (1996). *Είμαστε όλοι ψυχολόγοι? Κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση των άρρητων θεωριών της προσωπικότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Lindahl, M. G., & Folkesson, A. M. (2016). Attitudes and language use in group discussions on socio-scientific issues. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(2), 283-301.
- MacKenzie, D. & Wajcman, J. (eds). (1985). *The Social Shaping of Technology: How the Refrigerator Got its Hum*. London: Open University Press.
- McKenzie-Mohr, D., Nemiroff, L. S., Beers, L., & Desmarais, S. (1995). Determinants of responsible environmental behaviour. *Journal of Social Issues*, 51(4), 139-156.
- Miller, T. (2004). *Περιβαλλοντικές Επιστήμες*. Αθήνα: Εκδόσεις Ίων.
- Millon, T. (2004). *Masters of the Mind: Exploring the story of mental illness form ancient times to the new millennium*. John Wiley and Sons: New Jersey.
- Mišík, M. (2022). The EU needs to improve its external energy security. *Energy Policy*, 165, 112930.
- Nadeau, R. (2008). Environmental and ecological economics. In: *Encyclopedia of Earth*.

Διαθέσιμο

στο:

Τελευταία πρόσβαση: 02.07.2022

North American Association for Environmental Education (NAAEE). 2000 /2004. *Excellence in environmental education: guidelines for learning (K–12)*. NAAEE, Washington, D.C., USA.

O'Brien, S. R. M. (2007). *Indications of environmental literacy: using a new survey instrument to measure awareness, knowledge, and attitudes of university-aged students*. Dissertation 1446054. Iowa State University, Ames, Iowa, USA. Proquest UMI Dissertations Publishing.

Osemeke, M., & Adegboyega, S. (2017). Critical review and comparism between Maslow, Herzberg, and McClelland' s theory of needs. *Funai Journal of Accounting, Business and Finance*, 1(1), 161-173.

Pai, T. Y., Wang, S. C., Lo, H. M., Chen, L., Wan, T. J., Lin, M. R., ... & Lu, T. H. (2017). A simulation of sewer biodeterioration by analysis of different components with a model approach. *International Biodeterioration & Biodegradation*, 125, 37-44.

Pearce, D., ed. (1991) *Blueprint2: Greening the World Economy*. London, UK: Earthscan.

Pearce, D. (1994). The precautionary principle and economic analysis. In: *Interpreting the Precautionary Principle*, (ed.) T. O'Riordan & J. Cameron, pp. 132–151. London, UK: Earthscan.

Pearce, D. (2002). An intellectual history of environmental economics. *Annual Review of Energy and the Environment*, 27, 57– 81.

Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for Green Economy*. London: Earthscan.

- Phillips, M., & Rumens, N. (Eds.). (2015). *Contemporary perspectives on ecofeminism*. Routledge.
- Piccolo, J. (2020). Celebrating Aldo Leopold's land ethic at 70. *Conservation Biology*, 34(6), 1586-1588.
- Roberts, J., & Nedungadi, P. (1995). Studying consideration in the consumer decision process: Progress and challenges. *International Journal of Research in Marketing*, 12(1), 3-7.
- Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rosenberg, N. (1976). *Perspectives on Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roth, C. E. (1992). *Environmental literacy: it's roots, evolution, and direction in the 1990s*. ERIC Clearinghouse for Science, Mathematics, and Environmental Education, Columbus, Ohio, USA.
- Roth, C. E. (1968). On the road to conservation. *Massachusetts Audubon*, 38– 41.
- Rothman, H. K. (1998). *The greening of a nation? Environmentalism in the United States since 1945*. Harcourt Brace, Orlando, Florida, USA.
- Rownd, M., & Heath, C. (2008). The American Marketing Association releases new definition for marketing. *Chicago IL: AMA*, 1-3.
- Sandøe, P., Corr, S., & Palmer, C. (2015). *Companion animal ethics*. John Wiley & Sons.
- Sauvé, L. (2005). Currents in environmental education: mapping a complex and evolving pedagogical field. *Canadian Journal of Environmental Education*, 10, 11– 37.
- Schwab, K., & Malleret, T. (2020). The Great Reset. In *World Economic Forum: Geneva, Switzerland*.

- Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 221-279). Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in experimental social psychology*, 25, 1-65.
- Self, P. (1990). Market ideology and good government. *Current Affairs Bulletin* 67(4), 4–10.
- Simmons, D. (1995). *Papers on the development of environmental education*. North American Association for Environmental Education, Troy, Ohio, USA.
- Sivek, D. J., & Hungerford, H. (1990). Predictors of responsible behaviour in members of three Wisconsin conservation organizations. *The Journal of Environmental Education*, 21(2), 35-40.
- Sola, A. O. (2014). Environmental education and public awareness. *Journal of Educational and Social Research*, 4(3), 333.
- Solow, R. (1974). Intergenerational equity and exhaustible resources. *Review of Economic Studies*, 42, 29–45.
- Stavins, R. (1989) Harnessing market forces to protect the environment. *Environment*, 31(1), 5–7.
- Stephens, A. (2013). *Ecofeminism and systems thinking*. NY: Routledge.
- Stem, P. C., & Oskamp, S. (1987). *Managing scarce environmental resources*. In D. Stokols & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 1043- 1088). New York: Wiley.
- Surmeli, H., & Saka, M. (2013). Preservice teachers' anthropocentric, biocentric, and ecocentric environmental ethics approaches. *International Journal of Academic Research Part B*, 5(5), 159-163.

- Thiel, P., & Masters, B. (2014). *Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future*. Crown Business: New York.
- Tie, X., & Cao, J. (2009). Aerosol pollution in China: Present and future impact on environment. *Particuology*, 7(6), 426-431.
- Trombley, J., Chalupka, S., & Anderko, L. (2017). Climate change and mental health. *AJN The American Journal of Nursing*, 117(4), 44-52.
- United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization and United Nations Environment Programme (UNESCO-UNEP). 1976. The Belgrade Charter. *Connect: UNESCO-UNEP Environmental Education Newsletter* 1, 1– 2.
- UNESCO-UNEP. 1978. The Tbilisi Declaration. *Connect: UNESCO-UNEP Environmental Education Newsletter* 3: 1– 8.
- UNESCO-UNEP. 1988. International strategy for action in the field of environmental education and training for the 1990s. Διαθέσιμο στο: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000805/080583eo.pdf> [Τελευταία πρόσβαση 25.08.2021]
- UNESCO-UNEP. 1989. Environmental literacy for all. *Connect: UNESCO-UNEP Environmental Education Newsletter* XIV (2): 1– 8. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001535/153577eo.pdf> [Τελευταία πρόσβαση 25.08.2021]
- Van Uden, J. M., Ritzen, H., & Pieters, J. M. (2016). Enhancing student engagement in pre-vocational and vocational education: A learning history. *Teachers and teaching*, 22(8), 983-999.

- Walkley, A.M., Erikson, D.H., Tilby, R. (1988). *A profile of peace activists: Demographics, attitudes, and opinions and motivational factors*. Unpublished manuscript, B.C. Psychologists for Social Responsibility, Vancouver, B.C.
- Waring, M. (1988) *Counting for Nothing: What Men Value and What Women are Worth*. Auckland: Allen & Unwin.
- Widick, C., Parker, C. A., & Knepelkamp, L. (1978). Erik Erikson and psychosocial development. *New directions for student services*, 1978(4), 1-17.
- Wright, R. T., Boorse, D. F. (2013). *Περιβαλλοντική Επιστήμη. Προς ένα βιώσιμο Μέλλον*. Θ. Πετανίδου, & Σ. Ριζοπούλου (επιμ. ). Αθήνα: Εκδόσεις Παρισιάνου.

## Παράρτημα

**Ο ρόλος των περιβαλλοντικών γνώσεων και των περιβαλλοντικών αξιών στις πεποιθήσεις και την καταναλωτική συμπεριφορά των πολιτών**

Αγαπητέ συμμετέχων και συμμετέχουσα,

ονομάζομαι Σκάρπα Ηλέκτρα, είμαι Δασκάλα σε Δημοτικό Σχολείο και είμαι κάτοχος ενός πρώτου Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης. Αυτή τη χρονική στιγμή, φοιτώ στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών "Εκπαίδευση για την Αειφορία και το Περιβάλλον" του τμήματος Γεωπονίας, Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος και του Παιδαγωγικού Τμήματος Ειδικής Αγωγής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτού μεταπτυχιακού διεξάγω έρευνα σχετικά με τον ρόλο των περιβαλλοντικών γνώσεων και των περιβαλλοντικών αξιών στις πεποιθήσεις και την καταναλωτική συμπεριφορά των πολιτών. Για τη διεξαγωγή της έρευνας έχει δημιουργηθεί το παρόν ερωτηματολόγιο το οποίο απευθύνεται σε όλους τους πολίτες άνω των 18 ετών. Η συμμετοχή στην έρευνα είναι εθελοντική και χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου εκτιμάται στα 10 λεπτά. Η συμμετοχή σου κρίνεται απαραίτητη και πολύτιμη για τη διεξαγωγή της έρευνας, γι' αυτό και θα ήθελα να σε ευχαριστήσω εκ των προτέρων για τον χρόνο που αφιερώνεις.

Αν επιθυμείς κάποια επιπλέον πληροφορία ή διευκρίνιση σχετικά με την παρούσα έρευνα μπορείς να επικοινωνήσεις μαζί μου στο email [ilskarpa@uth.gr](mailto:ilskarpa@uth.gr)

Με εκτίμηση,

Σκάρπα Ηλέκτρα

Η παρούσα έρευνα συμμορφώνεται πλήρως με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (GDPR) και τη Νομοθεσία της ΕΕ για την εφαρμογή θεμελιωδών δεοντολογικών αρχών στην επιστημονική έρευνα. Για τον λόγο αυτό, οι απαντήσεις είναι ανώνυμες και όσα δεδομένα συλλεχθούν θα διατεθούν αποκλειστικά και μόνο για ερευνητικούς σκοπούς. Συμπληρώνοντας το παρόν ερωτηματολόγιο συμφωνείτε με την ανώνυμη χρήση των απαντήσεων σας στο πλαίσιο της έρευνας.

**E1: Φύλο**

Γυναίκα

Άνδρας

Άλλο

**E2: Έτος γέννησης****E3: Μορφωτικό επίπεδο**

Απόφοιτος/-η Δημοτικού

Απόφοιτος/-η Γυμνασίου

Απόφοιτος/-η Λυκείου

Απόφοιτος/-η Επαγγελματικού Λυκείου

Απόφοιτος/-η ΑΕΙ

Απόφοιτος/-η ΤΕΙ



Απόφοιτος/-η Ιδιωτικής Σχολής

Απόφοιτος/-η Σχολής Ο.Α.Ε.Δ.

Απόφοιτος/-η Ι.Ε.Κ.

Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου

Κάτοχος Διδακτορικού Τίτλου

Μεταδιδακτορική Έρευνα

Άλλο: \_\_\_\_\_

**E4: Οικογενειακή κατάσταση**

Άγαμος/-η

Έγγαμος/-η

Διαζευγμένος/-η

Χήρος/-α

**E5: Αριθμός παιδιών**

0

1

2

3

4

5

6

**E6: Εργασιακή απασχόληση**

Δημόσιος/-α Υπάλληλος

Ιδιωτικός/-ή Υπάλληλος

Ελεύθερος/-η Επαγγελματίας

Αυτοαπασχολούμενος/-η

Οικιακά

Συνταξιούχος

Άνεργος/-η

Φοιτητής/-τρια

Άλλο: \_\_\_\_\_

**E7: Μέσο προσωπικό μηνιαίο εισόδημα**

Κάτω από 500€

501€ - 1.000€

1.001€ - 1.500€

1.501€ - 2.000€

2.001€ - 2.500€

2.501€ - 3.000€

3.001€ - 3.500€

3.501€ - 4.000€

Άνω των 4.001€

**E8: Ικανοποίηση από το προσωπικό εισόδημα**

Καθόλου ικανοποιημένος/-η

Ελάχιστα ικανοποιημένος/-η

Μέτρια ικανοποιημένος/-η

Αρκετά ικανοποιημένος/-η

Απόλυτα ικανοποιημένος/-η

**E9: Μέσο οικογενειακό μηνιαίο εισόδημα**

Κάτω από 500€

501€ - 1.000€

1.001€ - 1.500€

1.501€ - 2.000€

2.001€ - 2.500€

2.501€ - 3.000€

3.001€ - 3.500€

3.501€ - 4.000€

Άνω των 4.001€

**E10: Ικανοποίηση από το οικογενειακό εισόδημα**

Καθόλου ικανοποιημένος/-η

Ελάχιστα ικανοποιημένος/-η

Μέτρια ικανοποιημένος/-η

Αρκετά ικανοποιημένος/-η

Απόλυτα ικανοποιημένος/-η

**E11: Τόπος διαμονής**

Αστική περιοχή

Ημιαστική περιοχή

Αγροτική περιοχή

Νησιωτική περιοχή

**E12: Σε τι βαθμό θεωρείτε ότι έχετε γνώσεις για τα παρακάτω περιβαλλοντικά ζητήματα**

	Καθόλου	Ελάχιστα	Ως έναν βαθμό	Αρκετά	Απόλυτα
Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας					
Ηλεκτροκίνηση					
Κλιματική αλλαγή					
Φαινόμενο του θερμοκηπίου					
Όξινη βροχή					
Ατμοσφαιρική ρύπανση					
Τρύπα του όζοντος					
Περιορισμός των απορριμμάτων					

Διαχείριση των τροφικών αποβλήτων					
Πυροπροστασία					
Αναδάσωση					
Προστασία της πανίδας					
Βιοποικιλότητα					
Επίδραση της εκτροφής ζώων στο περιβάλλον					
Χρήση αντιβιοτικών στα εκτρεφόμενα ζώα					
Ρύπανση των υδάτων					
Υπεραλίευση					
Υδατοκαλλιέργειες					
Φιλικές έναντι του περιβάλλοντος πόλεις					

**E13: Τι σας παρακινεί (ή θα σας παρακινούσε) ώστε να φέρεστε φιλικά στο περιβάλλον; Παρακάτω υπάρχουν ορισμένα πιθανά περιβαλλοντικά κίνητρα για την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς. Κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις προτάσεις αυτές; \***

\* Κλίμακα MEPS

Γκαργκαβούζη, Α. (2020). *Οικολογικά κίνητρα και περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά: δημιουργία και επικύρωση μιας νέας κλίμακας και εφαρμογή της στο πλαίσιο της θαλάσσιας βιοποικιλότητας, με την ταυτόχρονη διερεύνηση των αξιών που αποδίδονται σε αυτήν (Διδακτορική διατριβή).*

	Διαφωνώ απόλυτα/Δεν αποτελεί κίνητρο σε καμία περίπτωση	Διαφωνώ /Δεν αποτελεί κίνητρο	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ/Ίσως αποτελεί κίνητρο	Συμφωνώ/ Αποτελεί κίνητρο	Συμφωνώ απόλυτα/ Αποτελεί σημαντικό κίνητρο
Το ήθος και το προσωπικό μου σύστημα αξιών επιβάλλουν να συμπεριφέρομαι με σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον.					

<p>Δεν αποτελεί δική μου ευθύνη η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.</p>					
<p>Οι άνθρωποι που είναι σημαντικοί για μένα (π.χ. οικογένεια, φίλοι κ.ά.) πιστεύουν ότι πρέπει όλοι μας να συμβάλλουμε με τις πράξεις μας στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.</p>					
<p>Οι άνθρωποι που είναι σημαντικοί για μένα (π.χ. οικογένεια, φίλοι κ.ά.) σέβονται το φυσικό περιβάλλον και</p>					

<p>δεν το επιβαρύνουν με τις πράξεις τους.</p>					
<p>Θέλω να προστατευτεί το φυσικό περιβάλλον διότι έχει θετικό αντίκτυπο στην υγεία όλων των μελών της κοινωνίας.</p>					
<p>Αν δεν λάβουμε άμεσα μέτρα για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ο κόσμος, όπως τον ξέρουμε, θα σταματήσει να είναι ένα φιλικό μέρος για να ζήσουν τα παιδιά</p>					



μας/οι επόμενες γενιές.					
Οφείλουμε να προστατεύουμε το περιβάλλον γιατί τα διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν αντίκτυπο στις ζωές όλων των ανθρώπων.					
Δεν με αφορά η ευημερία των άλλων ανθρώπων. Τα διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν έχουν αντίκτυπο στις ζωές όλων των ανθρώπων.					
Όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί έχουν αξία και συνεπώς					

χρειάζεται να προστατευτούν.					
Είναι αναγκαίο να δράσουμε για την περιβαλλοντική υποβάθμιση εξαιτίας των αρνητικών συνεπειών της στα ίδια τα οικοσυστήματα και τους οργανισμούς που τα απαρτίζουν.					
Οφείλουμε να προστατεύουμε τα διάφορα χερσαία και θαλάσσια είδη καθώς η ύπαρξή τους έχει ανεκτίμητη αξία.					
Δεν με απασχολεί η περιβαλλοντική υποβάθμιση/η					

απώλεια της βιοποικιλότητας.					
Οφείλουμε να προστατεύσουμε τη βιοποικιλότητα και το σύνολο των οικοσυστημάτων διότι προσφέρουν στον άνθρωπο πολύτιμες υπηρεσίες, όπως πόσιμο νερό, τροφή και πρώτες ύλες.					
Τα οικοσυστήματα προσφέρουν στον άνθρωπο πολιτιστικές υπηρεσίες και υπηρεσίες αναψυχής.					
Η προστασία του περιβάλλοντος					

είναι απαραίτητη διότι επηρεάζει άμεσα την υγεία μου.					
Πρέπει να προστατεύσουμε τη φύση διότι συνεισφέρει υπηρεσίες ρύθμισης και διατήρησης (λ.χ. ρύθμιση του κλίματος, καθαρισμός των υδάτων, ποιότητα του αέρα).					
Σημαντικό κίνητρο για να χρησιμοποιήσω τα μέσα μαζικής μεταφοράς είναι το χαμηλό τους κόστος.					

<p>Κίνητρο για να υιοθετήσω φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές (λ.χ. ανακύκλωση, αγορά συσκευών-μέσου μεταφοράς, ενεργειακή αναβάθμιση οικείας) μπορεί να αποτελέσει η παροχή οικονομικών επιδοτήσεων από το κράτος.</p>					
<p>Κίνητρο για την υιοθέτηση φιλικών προς το περιβάλλον πρακτικών μπορεί να αποτελέσει η εξασφάλιση φορολογικών</p>					

ελαφρύνσεων ή η αποφυγή προστίμων.					
Κίνητρο για τη μείωση της κατανάλωσης ρεύματος και νερού σε επίπεδο νοικοκυριού αποτελεί η εξοικονόμηση χρημάτων μέσω των αντίστοιχων λογαριασμών.					
Μου προσφέρει ικανοποίηση και ευχαρίστηση να συμβάλλω στην προστασία της φύσης.					
Δε μου προκαλεί κανένα συναίσθημα η ενασχόληση με					

δραστηριότητες για την προστασία της φύσης.					
Αισθάνομαι χαρά όταν προσφέρω στην προστασία του περιβάλλοντος.					
Απολαμβάνω τη θέα ενός όμορφου φυσικού τοπίου (θάλασσα, λίμνη, βουνό, δάσος).					
Πολλές φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές (λ.χ. αγορά βιολογικών προϊόντων, αγορά ηλεκτρικών συσκευών υψηλής ενεργειακής κλάσης, αποφυγή ως μέσων					

<p>θέρμανσης το τζάκι ή το πετρέλαιο κ.ο.κ.) απαιτούν να ξοδέψεις χρήματα.</p>					
<p>Η φιλοπεριβαλλο- ντική συμπεριφορά απαιτεί να αφιερώσεις πολύτιμο χρόνο από την καθημερινότητά σου.</p>					
<p>Οι φιλοπεριβαλλο- ντικές συμπεριφορές (για παράδειγμα η μείωση της χρήσης του αυτοκινήτου, η ανακύκλωση</p>					



<p>υλικών, η εξοικονόμηση νερού και ηλεκτρικής ενέργειας στο σπίτι κ.ά.) απαιτούν μεγάλη προσπάθεια από το άτομο.</p>					
<p>Το να υιοθετήσω φιλοπεριβαλλο- ντικές πρακτικές (για παράδειγμα μείωση της χρήσης του αυτοκινήτου, ανακύκλωση υλικών, εξοικονόμηση νερού και ενέργειας στο σπίτι, η χρήση πολλών χημικών/απορρυ-</p>					

παντικών κ.ο.κ.) σημαίνει ότι θα πρέπει να μειώσω τις ανέσεις στην καθημερινότητά μου.					
Το ήθος και το προσωπικό μου σύστημα αξιών επιβάλλουν να συμπεριφέρομαι με σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον.					

**E14: Σε τι βαθμό υιοθετείτε ως καταναλωτής/-τρια τις παρακάτω συμπεριφορές**

	Ποτέ	Σπάνια	Ορισμένες φορές	Αρκετές φορές	Πάντα
Περιορίζω τα απορρίμματά μου.					
Ανακυκλώνω απορρίμματα.					
Αποφεύγω να χρησιμοποιώ μη ανακυκλώσιμα προϊόντα.					

Αποφεύγω να χρησιμοποιώ προϊόντα μιας χρήσης (π.χ. πλαστικά κ.ά.).					
Χρησιμοποιώ σακούλες πολλαπλών χρήσεων για τα ψώνια μου.					
Οι διατροφικές μου επιλογές βασίζονται στην ανάγκη για μη επιβάρυνση του περιβάλλοντος.					
Αγοράζω οικολογικά/βιολογικά προϊόντα.					
Κάνω κομποστοποίηση υπολειμμάτων φαγητού.					
Στο σπίτι εφαρμόζω μόνωση (εσωτερική ή εξωτερική) με σκοπό να περιορίσω τη θερμική απώλεια.					
Χαμηλώνω τη θέρμανση το βράδυ ή όταν λείπω από το σπίτι.					
Περιορίζω την ενεργειακή κατανάλωση οικιακής					

χρήσης για την προστασία του περιβάλλοντος.					
Κλείνω τη βρύση όταν δεν χρησιμοποιώ το νερό.					
Κλείνω τα φώτα στο σπίτι όταν δεν τα χρειάζομαι.					
Χρησιμοποιώ λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας.					
Κλείνω τον θερμοσίφωνα όταν δεν τον χρειάζομαι.					
Βάζω πλυντήριο όταν γεμίζει ο κάδος πλύσης.					
Αγοράζω συσκευές χαμηλής κατανάλωσης/εξοικονόμησης ενέργειας.					
Ανακυκλώνω ηλεκτρικές/ηλεκτρονικές συσκευές που δεν χρησιμοποιώ πλέον.					
Χρησιμοποιώ επαναφορτιζόμενες μπαταρίες.					

Αποφεύγω τη χρήση αυτοκινήτου, όταν αυτό είναι δυνατό.					
Πριν προβώ στην αγορά ενός αυτοκινήτου ελέγχω τους ρύπους που εκπέμπει στο περιβάλλον.					
Χρησιμοποιώ μέσα μεταφοράς που δεν μολύνουν το περιβάλλον (π.χ. ποδήλατο).					
Επιλέγω φιλικούς προς το περιβάλλον τουριστικούς προορισμούς.					
Αναζητώ προϊόντα και υπηρεσίες με ειδική οικολογική σήμανση.					
Επιλέγω προϊόντα και υπηρεσίες μόνο με γνώμονα το οικολογικό τους αποτύπωμα ανεξάρτητα από το εισόδημά μου.					
Επιλέγω προϊόντα με βάση τις προσφορές ανεξάρτητα από					

το οικολογικό τους αποτύπωμα.					
Επιλέγω εταιρείες που προχωρούν σε δράσεις για τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος.					
Μποϊκοτάρω εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον και δεν αγοράζω τα προϊόντα τους.					
Δίνω χρήματα για στήριξη φιλοπεριβαλλοντικών οργανώσεων.					
Υποστηρίζω και ψηφίζω κόμματα που έχουν φιλοπεριβαλλοντική ατζέντα.					
Έχω μεταβάλλει τις καταναλωτικές μου συμπεριφορές λόγω του περιβαλλοντικού ζητήματος.					

## **Abstract**

**Background:** Without a doubt, climate change is the most central challenge that humanity will face in the rest of the 21st century. This problem has been highlighted for decades and we now seem to have entered the main phase of the crisis. In this context, it is imperative to take action to address climate change.

**Objective:** To explore the relationship of environmentally friendly consumption choices with environmental values and environmental knowledge.

**Methodology:** To examine these relationships, three relevant self-report questionnaires were administered. The measurements were carried out on a sample of 120 participants from the general population. The study data were analysed using the SPSS program.

**Results:** A positive and statistically significant association between environmental knowledge and pro-environmental consumption choices was found in this study. Therefore, the higher the relevant knowledge, the higher the relevant choices ( $r=0.935$ ,  $p<0.001$ ). In contrast, no statistically significant correlation was found between environmental values and pro-environmental consumption choices ( $p=0.370$ ,  $r=-0.008$ ).

**Conclusions:** The concluding proposition of this research is to further enhance knowledge of environmental and climate change issues in impact the related consumer behaviour.

**Keywords:** consumer behaviour; climate change; environment; environmental knowledge; environmental values